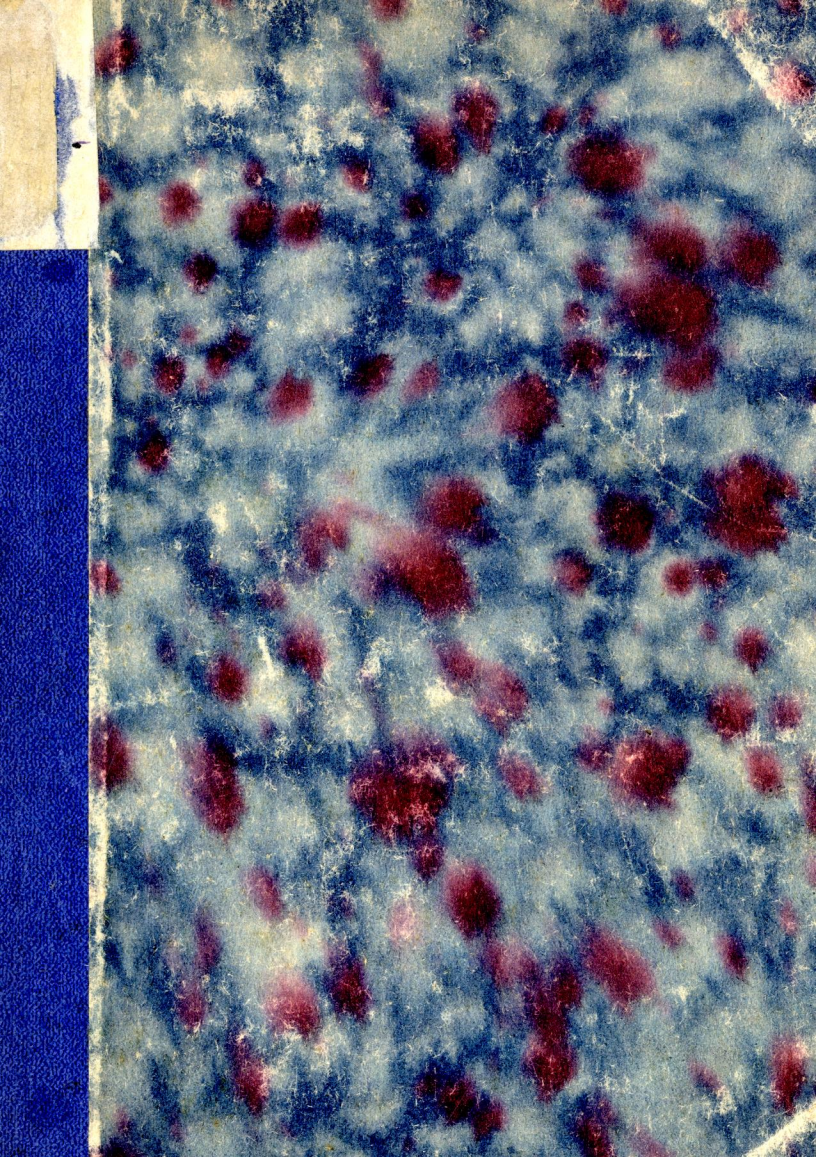
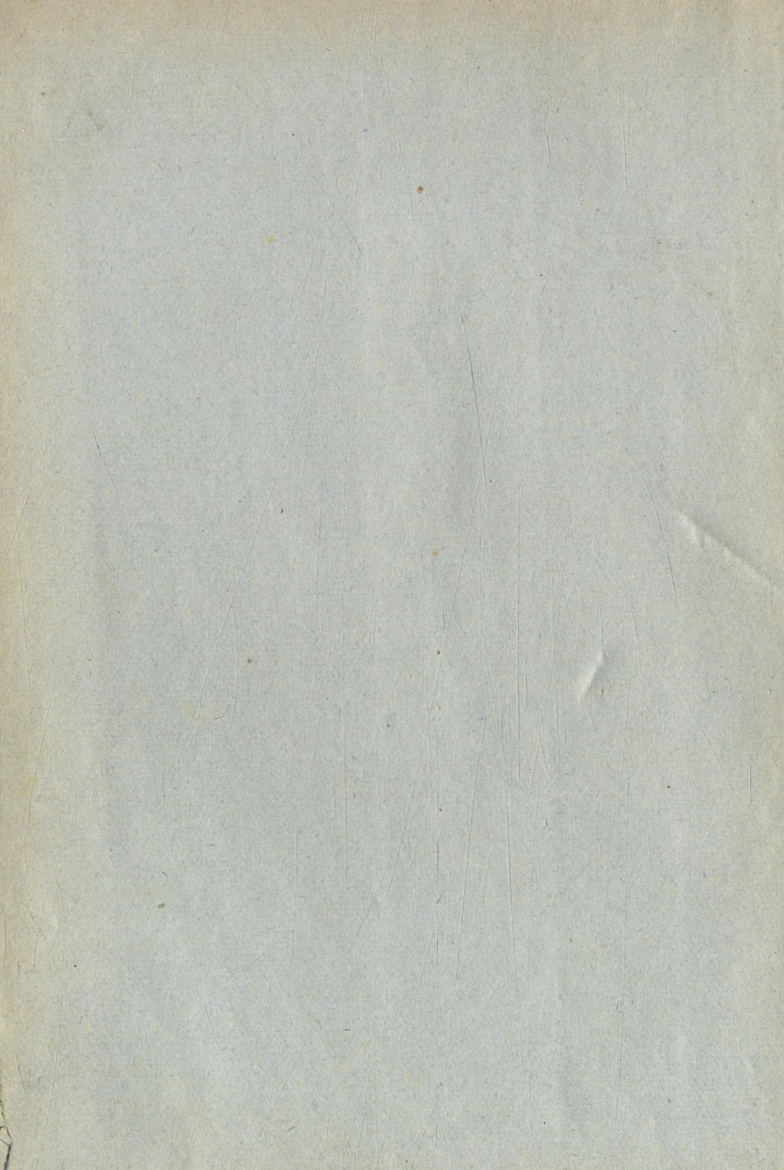

ИВАН ЧЕРНЫЯХОВ
КАК СХОДИ

НА СХОДІ — МИ!

W5 (22 yr) 5-644

1000 2000 3000
712 17102 3

06 10

ІВАН ЧЕРНЯВА

НА СХОДІ-МИ!

ФІЛЬМ ПРИЙДЕШНЬОГО

Нак. - 166-024
w 29(17). 41p

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

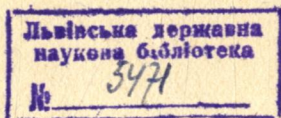
СТР 59

ЛЬВІВ

1932

ВИДАВНИЦТВО „СТРИБОЖИЧ“

Copyright by „Strybożycz“, Lwów, Jagiellońska 15.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ „ДІЛО“,
Львів, Ринок 10.

Сьогоднішній Схід це зліпок зовсім непристачуєчих брил, що грозять не повільним розкладом, а моментальним упадком, аби в кілька хвилин пізніше представити собою щось контрастивно відмінне.

Бож червоний коліс стоїть на основах братерства народів, хоч ці народи, що в його рямках — ненавидять себе взаємно так, як кохають самі себе.

Не вірте, що сугубими сполуками народів сьогоднішнього Сходу є ідея чи нечаяно розпалене кохання. Найбільшим аргументом згоди є бучок найстаршого брата сім'ї. (Стенкі, Соловки, в гіршому випадку доля пса на ярмарку).

Кличі згоди, дурман братерства, обіцянки самовизначення — це вже сьогодні звичайний шаблон, що мусить бути для форми.

Самовизначення народів, що бажають повної волі, народів пригнетених, накиненою згодою й братерством, не впливає з авторитету обіцянки, противно, з гарту м'язів цих народів.

Якщо самовизначення наступилоб правною дорогою, мусіли б світ повірити в нонсенс. Звідки стільки піклування зі сторони старого лихваря Сходу?

(Заки Борістен заграє нам пісню, раніше зачервоніє від крові. Заки хліб не буде ставати в горлі й не буде охляпом чужинця — пана при

столі — раніше земля, що його зродить, вищербиться від стрілен).

Я не політик, не стратег, і не буду вишукувати доріг та доріженьок, що ведуть до цієї мрії, коли, як сказав поет: „вінком гаїв співучих оповита вона зросте нова столиця світа в огні хрестів і храмів золотих“, коли східня тюрма народів завалиться раз на все. Таких доріг мільйони й вони залежні від мільйонів обставин.

Я розмальовую тільки образ цих днів, коли на нашій землі нема вже іншого пана крім нас. Розмальовую цей образ в ярих барвах, в ореолі могутньої сили м'язів. Розбуджую в ваших грудях тугу й віру, бо, тямте, тільки віра, освячена змаганням, є правдивою дорогою, що лучить дійсність з мрією.

Якщо ви садите в догідну землю зерно черешні, то це дерево, що виросте, не є вашою фантазією, хочаб ви заздалегідь бачили його. Це залізна послідовність природи.

Якщо я саджу в ваші груди віру в величність нашого народу, то лише від цих грудей залежить, чи це фантазія чи залізна послідовність вдачі народів. Якщо ці груди догідня почва, повна соків, що з зерна роблять дерево, я спокійний.

Кажуть, що повість позбавлена пряжі кохання (він і вона), це келих без горівки. (Цього сказання держаться всі наші письменники в історичних і виховуючих повістях).

Рівнобіжно до попереднього кажуть інші, що повість майбутності, позбавлена ділання якогось винаходу, це літак без мотору.

Велику кривду зробивби собі й мені цей, що появу моєї машини зрозумівби як вислід цієї думки.

Чейже кожній, що вводить фантастичну машину в акцію повісті, старається описати її до дрібничок, аби вона робила вражіння чогось можливого. Я не стараюся.

Машина — це річ видумки, випадку, а я розумію знаменито, що на випадку майбутнього не опирається.

Складайте прикмети моєї машини на символ сили, єдиної істини, що ненарушено пройшла крізь минулі віки, й ненарушено пройде крізь всі віки грядучі.

Вводжу машину, аби поняття сили ще плястичніше зображувалось.

Сила (добрий п'ястук) це найбільший апостол правди й науки.

Мудрець, що голосить святість прав, негайно скаже щось противне, якщо почує на горлі руки атлета.

Хто голосить віру в права, правду, справедливість і тим подібні чесноти, вкоротці впаде жертвою — сили. Проти неї всі інші чесноти це деревляні струни, що не видають звуків. Якщо одиниця голосить таку віру — сидітиме в криміналі, якщо це нарід, буде терпіти неволю.

Тільки безсильні й хворі проклинають силу. Хто не має грошей і не може йти до театру, каже: „Не люблю театрів“.

Безсильні й хворі вишукують собі все великі віри (не піддержувані м'язами) й чваняться ними мов бідний дітьми. Проте віра остає все тільки вірою, зіркою... на небі...

Повторюю: Складайте прикмети моєї машини на символ сили, єдиної істоти, що ненарушено пройде крізь всі віки грядучі.

I.

Ця частина розкаже про обставини на Сході й про останню ніч потвори в підземеллях віллі інж. Крукевича.

Пощерблена земля давно вже загоїлася й вигладилась у гармонійну рівніть.

Інколи тільки знайдено в бороздах клапоть кільчастого дроту з обтирханими кільцями, або заржавілу прищурену гранату...

Й виповзував тоді зі застарілих мемуарів тямки спогад, наїжений мов сука. Рука стискалася в білий п'ястук.

Добробут, що піднімався з плодючих ріль, з гамірних машин і фабрик, зі скарбів землі, техніки й загального порозуміння, родив відданість і любов до народу, що є рівноважне з ненавистю до його ворога.

Само життя створило нові права, піддало під ніс напрямки, оперті на своїх неподвижних аргументах. Хто вірив в цей час, що два сусідуючі народи можуть жити в згоді?... Або, що золотими казками про братерство можна з народів-каналій зробити янголів?...

Остання кривава борня з потопою фалшивих братів, отворила очі аж до пересади недавнім рабам і — панам.

Над Сходом звисла ненависть. Бож ясне: Хто має спільника й може з нього здирати останню сорочку, стане його смертельним ворогом, якщо обдурюваний і гноблений спільник опустить рамки цього „спільного“ інтересу. І навпаки. Цей, що раз стане собою, вирветься зпід жмені фалшивого й брутального спільника, стане теж його смертельним ворогом за старі кривди.

В мент, коли добута воля створила на Україні жертвенність, посвяту й гарячкову працю, що ведуть за собою почуття сили й єдності, втрачені джерела створили в Московщині розлам і кромолу.

Оголчене під більшовицькою владою українське село, дихало тепер свіжим вільним воздухом. Бож не приходив від вересні москаль-комісар, або таки свій — прихвостень і не міркував кілько вагонів прислати по збіжжя. І в цьому зберігалася вся тайна ненависті селянина до всього, що московське. Село напружено гляділо на перебіг політичних випадків, аби в потрібному менті жертвувати всю свою їдь і кохання.

В міста вернула величавість мрячної минувшини й тут гуртувався весь антимосковський рух, що приєднав собі не лише всі студентські угруповання, а й широкі круги громадянства. Доволі часто повторювалися на вулицях міст демонстрації проти московської хапчивості, що тут-там всетаки вилазила.

Найважливішим стусаном до можливих майбутніх виступів, була справа опанування Каспію.

Східні території України захоплювали Кубанщину, Терщину (давнє тьмутороканське князівство) й Донщину, що після двохлітньої незалежності злучилася в одну державу з Україною. Східні границі йшли в простій лінії від Царицина, горбови-

ною Ергені до середущої Куми, віддалені вузьким клаптем землі від моря.

Опанування Каспію було не лише життєвою konieczністю України (дорога на Схід), а ще й звичайною нагодою до вихіснування, в мент, коли Москва ломилася в нутрі заїлими сварками.

Вагітні в грозу хмари, що висіли над Сходом, пучнявіли скоро й грізно. На недавні військові маніфестації в Москві відповів український уряд мобілізацією всіх збройних сил.

Дні стояли на шпильках.

Цю весну, що йшла, заздалегідь бачено з на-
руччям полум'яного квіту.

Уряд вів зразу свою політику потайки й хитро. Мобілізація була його передостаннім словом.

Або мировий доступ до моря, що його береги заселені Українцями, або рішення заліза.

А на стрічу йшла весна. Щоправда не йшла так поетично, в позолоті молодого сонця і в запашному леготі, бо щойно був березень, та чути було її в подихах мокрої землі й у теплій слоті.

Дні стояли перекислі й розмазані. (Як капуста, що перебуде зиму).

В місточку Б. біля Харкова, де стояв 55 п. п., вже кілька днів не виходило військо на вправи.

Велика військова площа була краса від клаптів брудного снігу й мокрого піску.

Дві великі ліхтарні перед брамою полкових забудовань робили вражіння куняючих шкап.

При вікні 3. курія стояв молодий стрілець Грицько (Рибалка по прізвіщі) й відводив очима каплі води, що спливали по шибі. Оглянувся ліниво й спинив очі на грубому стрільцеві, що стояв біля печі.

— Я казав тобі, Стеню, не ставай при печі, бо впаде десятник і знов підеш до паки.

Стень відійшов невдоволено від печі й зівнув. Присівся до Івана, що лежав на лавці й тупо глядів у долівку.

— Здається, що й нині не підемо на вправи, чоловіче — озвався Іван, затираючи щось пальцем на стіні.

— Так думаю — відповів Грицько.

На залю увійшов четвертий.

Це був стрілець низького росту, теж брунет, як всі три. Відзначувався тим, що ходив все сумний (кинув дівчину) і в цій, дібраній голосами, чвірці співав все „другим голосом“.

— Но, як? Ідемо? — спитав, підриваючись, Іван.

— Де, до чорта? Знову поготівля...

— Угум...

Посідали на лавці біля Івана.

На залю ввійшло знова кількох стрільців і через відхилені двері заглянув десятник.

— Йди, до чорта — шепнув Іван.

Юрко зробив рукою свій оригінальний рух, як звичайно в хвилинах, коли хотів щось говорити, або звернути на себе увагу.

Три голови повернулися до нього.

— Я чув нині, що наші перестрілювалися з Москалями над границею...

Грицько махнув рукою.

— Замажеться. Вже нераз стріляли, а потому, холера, завивалося це, аби не смерділо.

— Е, чоловіче, то щораз частіше... Числи, що тепер є мобілізація.

Грицько хотів щось відповісти, одначе не найшов нічого й зідхнув.

У залі сіро.

Нудно.

Можна вірватися.

За вікном невиразно.

Грицько розложив руки.

— Псякров, я тільки зиркаю. Та тут вже заносить чимось.

— Заносить... — не знати, хто повторив: відгомін чи Юрко.

— Хто зна, чи довго будуть нас держати за тим парканом? — замітив Грицько.

— Заберуть, чоловіче, навіть не будеш знати. Бо й пощо тобі знати? Нехай інших голова болить — рішив Іван.

По шибі збігали великі каплі дощу.

Видно було вулицю. Якійсь жінці підносив вітер суконку.

На салі зробився гамір. Біля вікон був стиск, як при цирковій касі.

По хвилі знова малі групи „тутешніх“ примістилися по кутах.

І знову монотонний шум.

Іван хитнув головою. Кілька цм. вниз, а потім взад. Задивився в стелю... Байдуже.

— Маю до них болячку... Ти — озвався до всіх — чоловіче, ти не знаєш тих сукиних синів... (Всі знали).

Звів очі зі стелі на долівку.

— Хороба бере мене, як йду біля московського склепу, школи, або чогось такого... (махав обурено рукою). Наші дають їм всьо... Що хочуть... А вони валили нас кілька влізло... Хто мого старого зігнав зі світу?... Ти, чоловіче...

Видув уста й злобно прижмурих око.

Стійковий при брамі тупав ногами. Здається з при звичаєння, бо не було зимно.

Грицько обчімхував щітину під носом.

Стень дивився в вікно.

Сьогодні тягнувся час, як важкий дим.

— Треба слухати, як трава росте... Ну, ні? Стень?... — озвався Грицько.

— Хиба — відповів Стень.

Всі три засміялися. Стень не вмів ніколи нічого впору сказати, ані відгризтися. Тепер вдалося йому.

На салю входило щораз більше. Голосно говорили в малих групах.

Юрко підвівся, витягнув руки в бік і натягнувся можливо як найбільше. Опісля зівнув і вийшов зі залі.

Іван відсунув Стеня і поклався знову на лавці.

За вікном закрутився платок снігу й розплився по шибі.

Зачинав падати сніг...

Стояла глибока скоровесняна ніч. Довгі пружива низьких хмар терзались в мільйони білих нетлів, що ними бовтав й вимахував у всі сторони вітер.

Кострубаті дерева, що тісно окутали віллю інженера Крукевича, дряпали сухорлявими пальцями до сірого муру й виючи, розводили й заломлювали чорні сухі руки.

Звичайно їжилась тут порожня сіравінь піль. Давно забута легенда згаслих днів волочилася сірою марою біля цих мурів.

Бо колись вели сюди гладкі камінні дороги. Червоні димарі хмарились клубами диму й щорана

будив довгий свист сирени людей, що жили тут. А потому горіла над цією землею гремуча пожежа, що поломила високі димарі, порепала стіни й оставила на пільній пустелі насип ржавої цегли й щербатий хребет останків муру. Тільки долішня частина фабрики остала ненарушена з лабіринтом пустих підземних кімнат.

Протягом кількох літ ніхто не заглядав сюди й камінні дороги заросли буряном. Труп якогось стрільця, що самотно сконав тут в часі визвольних змагань після більшовицького упадку, зігнів уже, як прийшла людина, що довго оглядала це румовище. Вона мала недобрі зелені очі, напружене чоло й налягала на ногу.

Опісля повстала на цьому місці нова будівля, що вглотала під себе й оці підземні кімнати. Так хотів господар.

Замість гладких доріг йшли туди лише чорні стовпи, що проводили електричний струм із Дніпрельстану. Як сніг закурював зимою шляхи й шаліла над простором буря, стовпи ці служили за показників доброго напрямку.

Та що робила ця людина в новій будівлі, годі було вгадати. Пізніші поселенці говорили, що це недобрий чоловік. Знали тільки, що називається Крукевич, і тому цей будинок називали віллею Крукевича.

У відступах кількох місяців проїздили до віллі вантажні авта й переношено з них до нутра якісь важкі й великі предмети. Це відбувалося в ночі, як усі спали.

Звичайно стояла тут хмарна тиша й понура якась тайна, що про неї ніхто не знав.

В цю ніч, коли холодний вітер ліпив мокрими платами снігу стіни й вікна віллі, а по довгому

низі повзав важкий стогін землі, що оживала — було біля вілли рухливо й гамірно. Вправді всі вікна були темні, та хиткі сілюети людей, що вештались довкола й розставлені в лучі кількохсот метрів військові стежі говорили, що оця пустка будівлі позірна тільки.

Недалеко подвір'я стояли два величезні, спрягнені авта під стіною камінного підвищення. Одна його сторона, звернена до вілли, спливалась з поземом землі, друга-ж була гостро втята, так, що висота її рівнялась з поземом гладких столів авт, що наче ждали на вантаж. На місці коліс ле-стіли під автами еліпсоваті гусіні, як у танків. Біля авт стояла, зложена з кількох стрільців, стійка.

На округлому подвір'ї, з кльомбом полинялих тогорічних квітів в осередку, ждало звичайне вантажне авто й два легкі.

Буря затирає просторінь й накладала все білим пухом, що топився. На дворі висіла глибока темінь і назагал було тихо. Лише вітер свистав на мокрих галузках дерев, що шкрябали до стін.

У віллі теж було глухо й пусто. В кімнатах висів чорний тавр ночі. Зате в підземеллі було ясно й голосний жуж розмов розганяв звичайну гуняву атмосферу. В великій підземній залі, що її стіни були виложені масивними камінними брилами, стояв Крукевич з кількома інженерами, що приїхали саме зі столиці.

Він вирізнявся високим ростом й виразом обличчя нето хворим, нето небуденнім. Стояв сильно опертий на палиці, бо його права нога була без влади. В часі визвольних змагань протяла йому куля стегно.

Цєї ночі віддавав він твір своєї довголітньої праці. Волочився з цею мрією ще від скорої моло-

дості. Після збудування нового типу далекострільної газової ракети, здобув гроші, середник втілення своїх плянів. Сьогодні стояв його твір готовий. Ще цієї ночі мав кинути своє гніздо.

Вдивлялись в цю мовчаливу потвору, що займала собою половину залі. Вона мала в собі щось з велитенського червака, ввинutoго чорнозеленими обручами з незнаной субстанції.

Округлий кадовб звужувався від плоскої задньої стіни до переду. Обручі входили один в другий, врешті закінчувалась останнім білим обручем з наставлених гейби в рильце плиток.

Рясне світло, що заливало залю від склепіння, освічувало вершок кадовба, що лестів яснозеленим блиском.

Люди були проти неї маленькі й немічні. Її-ж довжина дотягала до п'ятнадцять метрів, промір задньої стіни виносив що-найменше сім.

Обходили її, доторкали, заглядали в її рильце й раз-у-раз зверталися з чимось до Крукевича.

Він стояв легко всміхнений і його темне знищене обличчя кривилось суматохою кривих черт.

— Говоріть, говоріть голосно — озвався він — ці стіни не знають, що люди вмюють говорити. Я ціле життя віддав для цього твору, та я працював мовчки, замкнений в собі. Мої часові помічники теж навчилися скоро мовчати... Сьогодні останній день мого твору в його колисці. Тому говоріть багато... Це буде така несподіванка...

Він лиснув рідкими білими зубами.

— Вдивляєтеся в мою машину, доторкаєте її обручів, заглядаєте тут і там. Зле робите. Не шукайте машини в цій масі незнаной загальної субстанції, що є незвичайно тверда й відпорна на тертя. Не шукайте дивно зложених складових ча-

стин, що під електрично-радієвим струмом обертають нею й непереможно вкручують вперед — це дрібнички надто хрупкі й слабонькі. Шукайте в цьому змісту якоїсь ідеї...

Він нахмарив брови й кульгаючи перейшов залю.

Мовчки водили за ним зором. Інж. Каменко, що мав вести працю при будові дальших машин, перервав тишу:

— Пане інженере, вважаю, що вже пора...

Крукевич хитнув головою.

Телефонічний апарат голосно залящів.

Крукевич приклав слухавку до вуха. Його обличчя було налите своєрідною хижістю, що чаїлася в кутиках його зелених очей й високому напруженому чолі.

Старшина, що мав нагляд над стійками, доносив, що все готове.

Крукевич відложив слухавку й перейшов до стіни, що до неї звернений був перед машини.

— Цю стіну можна знищити. Вона лежить поза окраєм будинку й зовсім не піддержує склепіння. Воно опирається лише на бічних стінах. Все-таки прошу за мною.

Отворив бічні двері до малої кімнатки, що вся була насичена всяким дрібним приладдям. В стіні вжерлася ціла серія гудзиків і курків.

Інженери задержалися в дверях, ждучи, коли машина рушиться. Вони горячкувались й сумнівалися.

Крукевич оглянув ще раз плян дороги машини, опісля ліниво натиснув перші три гудзики.

Щось мов сильний свист сирени завило в нутрі залі. Біле рильце потвори затерлося в страшному крутіні.

Крукевич перекрутив кілька курків, шарпнув чорну ручку, що виставала зо стіни, й продержавши її кілька хвилин в найнижшому вихиленні, пустив знову.

Гук і шкрябіт затрясли підземними стінами. Велитенська потвора перехилилася в бік, опісля стала човгатися, згідно вкручуватися в простір перед собою, обертаючись довкола своєї вісі. Чорнозеленаві обручі, що овивали її істоту, миготіли тепер фосфоричним блеском.

Крукевич виглянув через двері. Потвора посувалася щораз скоріше, врешті рильце її зударилось зо стіною.

Брили каміння, що споювались в стіну, затряслися й зі страшним гуком вискочили зо своїх сугубів... З лоскотом розсипались кругом по долівці.

Потвора вкручувалась тепер в жовту верству вогкої глини.

Кожний стояв мов приголомшений. Свист вже втих, лише шкрябіт останніх обручів пружив ще нерви.

Тілице потвори вжиралося в землю, врешті ввійшло ціле. Величезний звал глини зсунувся в долину й закрив його.

Заля стояла порожня й ледви розкинені камінні брили й розвалена стіна говорили про недавню присутність машини.

В дві мінути опісля перекрутив Крукевич ще кілька курків й вхопив слухавку.

Старшина стійок біля авт доносив:

„В віддаленні кількох метрів від південнього муру земля підноситься широким валом і тріскає. Вал цієї землі посувається в напрямку камінного підвищення. Позаду опадає земля в глибокий рів...

„Стійкові стоять на визначених становищах. Найближчі стійки не опускають згідно з приказом своїх місць...

„Перед камінними плитами буриться земля сильніше. Потвора вкручується на поверхню. Чуємо свист... Потвора посувається по камінню до авт... Вона віддалена від них яких п'ять метрів... три...”

Крукевич кинув слухавку й порушив цілу серію долішніх курків.

— Прошу панів — озвався він — проба скінчена... Човг задержався в віддаленні двох метрів від авт. Наразі посувався він ще поволі, бо я оперував слабим струмом...

Старий інженер Каменко кліпнув кілька разів очима й стряснув рукою Крукевича.

Гляділи в нього й не зважились заколотити тиші якимсь словом. Бо ще не зійшла дрож з блідих уст й образ потвори не поблід в очах. Були ще під сильним вражінням, чули ще цілу велич цих кількох хвилин. В голові щемів довгий гострий свист.

Крукевич скривив уста.

— Це вислів мого кохання, що я життя йому віддав.

Дивився розсіяно на розвалену стіну. Глухий жуж тиші вештався по мертвих кімнатах.

— Вийдемо на верх — сказав Крукевич. — Холодно тут...

Його молоде знищене обличчя кривилось глухою втіхою й зелені очі горіли палким вогнем.

Задержались на плоскому й неогороженому столі вінди, що ждала по противній стороні залі. Плоский квадрат був вкритий грубим сукном.

Слабий шум провів їх до гори. Долівка вінди зрівнялась з долівкою коридору в нутрі віллі.

Вийшли на двір.

Небо вимазувалось вже сивою глиною й місто снігу опадала на землю густа мокра мжичка.

Кількох стрільців витирало машину з мокрої землі.

На полях стояла тиша. Земля була краса й розмокла.

Волоссям Крукевича шарпав вітер. Він ворохнувся щойно, коли почув стукіт кінських копит на дорозі.

— Ескорта — сказав хтось.

— Наразі будуть помічні при вкладанні машини на авта.

Старий сотник поздоровив Крукевича.

Відклонився йому й сказав:

— Треба буде робити дуже обережно й поволі. Кожній розмах може знищити авта, дарма, що вони по обчисленню безпечні. Вже треба зачинати... Найвищий час...

Вклонився всім й налягаючи на ногу вертав до дому.

З балькону, що високо причепився до віллі, бачив як два спряжені боками авта рушили з місця, шургаючи величезними гусінями по вибоїстій дорозі. Під широкою цельтовою плахтою, лежав його човг мов труп... Передом їхало авто, що везло стійкових і два авта інженерів. Ескорта кіннотчиків розкинулась довкола чорними рухливими плямами.

Машина мала бути в недалекій військовій фортеці ще перед повстанням дня. Другої ночі мусіла доїхати до Києва.

В душі Крукевича родилася молитва, переповнена небуденним коханням... Його уста були спраг-

нені й легко розхилені. Як звичайно в ці дивні ночі
Його кохання і молитви...

— Великий Духу мого Наро́ду, що освя-
чуєш собою кожній удар Його серця —

— що даєш Йому вдачу, різбиш розум —

— що робиш Його ріжним від других, таким
як Він є —

— що живеш в Його кожному атомі і в кож-
ньому атомі цієї землі — молюся до Тебе й благаю
Тебе...

— Ти виплекав мій Нарід на найдобріший,
найшляхетніший у світі, Ти дав Йому чуття високе
й вражливе, чуття дзвінке, як китиця тонесеньких
струн —

— Ти дав Йому душу глибоку і ясну, душу
пахучу як конвалії —

— Й Ти зробив Йому кривду...

— Бо на золотих струнах Його чуття грали
лицеміри брудні пісні свої й сміялися з болю
Його —

— Бо з білої душі зробили стайню смердючу
для своїх тілищ, плювали й били Його бліде об-
личчя —

— І я молюся, в порошок перед Тобою клонюся,
я, закоханий в Твоєму Творі, в могому і Твоєму
Народі —

— Зроби з мого Наро́ду, гірше щось від
цих, що шарпали Його. Хай душа Його буде на-
сичена їддю, хай чуття Його буде як посторонки —

— Хай в очах Його блимають лусиці гніву,
а добрі робочі руки хай грозять мязами своїми —

— Духу Великий, зроби мій Нарід щасливим...

Крукевич дивився зеленими очима в простір.
Його уста були спечені й розхилені. На них була
кров полум'яного кохання.

Правдиве кохання є монополем. Хай власником цього монополю буде щось справді гідне й велике.

Хто зпоміж такої кількості величніх річей освятив своїм коханням жінку, цей зовсім певно вибере з колекції клейнотів... футерали.

Людина, що задуриться в одній, стає абстинентом у відношенні до інших. Стою на становищі, що краще взяти китицю квітів, чим одну квітку з цієї китиці.

Душа кожної жінки є звичайно у всіх однакова. Виїмки, це типи, що мають в собі більшість мужеських прикмет. Годі їх звати тоді жінками. Отже мають назагал однакові душі (порожні).

Якщо скажете жінці: „Кохаю тебе над життя і т. д.“, бере вас жінка на свого васалю. Від цього дістала жінка ймення деспота. Ви пропащі.

Люде, що кохають душу жінки, себто кохають ідеально, бачуть в цій душі чарівні палати й незлічимі скарби. Не знають навіть, що це їхня власність, власність їхньої уяви. Все таки приходить день, що в ньому прозрівають їхні очі.

Хто одначе вмовив це в себе документально, хай тямить, що з цією хвилиною робиться він супроти свого почування максимум хробаком.

Хто кохає вже жінку понад життя, може собі відібрати його без гріху, в мент, що в ньому при-

ступає до відповідальної суспільної служби. Його служба принесе шкоду.

Таку людину приведу перед ваші очі. Будете оглядати її все в трошка яскравому світлі. Хоч не зовсім. Від таких людей смердить наш загал. Типи людей беру з життя, стежки, що ними вони ходять, оставляю фантазії. Богові, що боже; цісареві, що цісарське.

Зрештою, орудувати чимось яскравим не шкодить. Вдарте когось долонею по лобі, він хитнеться; вдарте буком, він сяде.

Про це саме йде мені.

II.

Ця частина розказуватиме про невдачу сотника Зоріва на масковому балі преси в Дніпрельстані.

Хтось обережно заступив світло рефлектору густою поволокою фіолету.

Колірний хаос танцюючих пар втонув в куряві сумерку...

Якась пара нечутно впливла із залі поміж колони...

Як крутий сплет хмелю осотувала залю ніжна мелодія під танок...

Нерухомі статуї, що мали звичайно суворі обличчя й по мервецьки гляділи з наріжжів у нутро залі, набрали живості.

Біла Афродита, що звичайно гляділа сумовито в своє яблуко, дивилася тепер в нього як сорока в кість.

Старий контрабасіст дискретно підкинув спеціальним рухом штани й обтер хустинкою чоло.

Серпентини шуміли, опадали й плуталися як думки в присінку між сном і дійсністю. (Чому саме так?).

Великий масковий бал преси був у трансі...

Вперто висіла на залі густа фіолетна мряка. Хто міг — користав з нагоди...

Як барабан перед вимаршем сотні, забренило останнє слово оркестри. Гонг.

Хтось кричав: мало...

Було забагато...

Неприємно залляла залю потопа ясного світла.

Гнучкі німфи зі закритими очима дзвінко цокотали біля розкинутих буфетів.

Сотник Микола Зорів (на суті), стрункий маркіз (на балі), нервово глядів на фаланги пливучих (відпливаючих) людей в перемішаних строях усіх епох (від початку світа до сучасної). Шукав за кимсь, одначе безнадійно. Вистарчилоб глянути на його вкриті полином уста. (Без аналізу, панове критики!).

Німфа, що розносила квіти, поховзнулася біля нього й він моментально поспішив з бажанням підняти її.

Зробила це скоріше сама й фуркнула йому під ніс довгим вівкаючим фурчалом...

Ніяково подивився за нею.

Задумчиві кімнатні пальми скромно стояли, розкинені тут і там по дрібних кімнатах за окраєм головної залі — й дрімали...

Сотник Зорів задержався біля штивної колони й схилив голову.

Біля буфету й в оцих дрібних кімнатах 50% опустіло, бо знову озвалася на залі оркестра.

Мала чорна постать нечутно підійшла до колони, підвелась на пальцях і нахилилася Зоріву до вуха:

— Не можеш пізнати? Це чорний лицар з пухкою кітою на шоломі...

Маркіз (все одно маркіз чи Зорів) оглянувся.

— Чи не Сергій? — спитав, розхиляючи в усмішці уста.

— Хіба, — відповів чорний добродій. — Та ти, небоже, наче з неба впав... Вже від години оглядаю тебе...

— Ти вгадав — озвався сотник. (Все одно: сотник, маркіз, Зорів). — Шукаю Дори.

Сергій Кропивник, редактор дніпрельстанського щоденника „Варяг“, що був цею малою чорною постаттю, загорнув свою довгу кирею пірата.

— Ти коли приїхав?...

— В полудне. Маю відпустку на три дні. Не знаєш, чи багато наших з'їхалося?

— Завважую декого, та не признаюся. Зберігаю несподіванку на завтра.

Річ була в тому:

По кільканадцяти літах розстання скликував Крукевич друзів з останньої шкільної кляси.

Ця торжественність мала відбуватися в його віллі завтра, від четвертої.

Дехто приїхав до Дніпрельстану вже сьогодні, встрягаючи на баль.

(Думаю, що все ясне).

Сотник випрямився й поклав обидві долоні на раменах Сергія.

— Наразі мушу шукати Дору.

Всміхнувся й додав:

— Дякую за поміч...

Сергій розвів руки.

— Це дуже гарно з твоєї сторони, що дякуєш, та кидати мене для баби...

Прорвав йому:

— Вдарю сьогодні останній акорд цієї гри. Її нахилювання й відхилювання втомили мене до краю.

Сергій погладив пальцями частинку обличчя між носом, а горішньою щокою. (Недавно носив вуса).

— Так, та після цього акорду розіллється ціла хмара дальших, в рядках. Що?

Лагідні як піря курячого новородка, очі сотника затремтіли оцим страхом важкої краплі роси, що має впасти.

— Може...

Бо поза службою (я забув сказати, що сотник Зорів був ад'ютантом вождя Східньої Армії — ген. Жилана) ад'ютанта, був сотник жрецем тиші й краси. Йі тому кохання своє до Дори виливав в незвичайно ніжних рядках сантиментальних віршів.

Пізнав її підчас великих осінніх маневрів Східньої Армії. (Сказав Пшибишевські, що всі великі кохання зачинаються в осені). Йі це кохання було в понятті Зоріва велике й одиноке. Тоді в'яли в зільнику жовті георгінії й вітер наносив повно листя з топіль на хідник... Стрічався з нею в Дніпрельстані й перебув біля неї два тижні на Кримі... (Літнисько, морські гриви, місяць, прострелене серце). Вона була в тому часі заручена й оставала в тому стані надальше... Він користав з нагоди (приходив під всякими покришками), а вона оставляла йому все нето окрушинку надії, нето кілька атомів ласки...

Він бачив у ній чарівні палати, (під майже прозорою поволокою сукні), співав їй мелодійні пісні й виносив все гореч в серці з кожньої зу-

стрічі. Все таки відкладав останню розмову з дня на день.

В рямках двох літ мнявся мов молодий студент, фабрикуючи жахливі сумніви, картини ніжного щастя й чорної зради...

Й от прийшла оця хвилина. Набрав розмаху й хотів зірвати з нею (хоч не було чого зривати).

— Танець скінчився — перебив хвилину мовчанки Сергій — за хвилину буде в цих кімнатах глітно...

— Йдеш до буфету? — спитав Зорів.

— Тобі теж не шкодилоб...

Сергій вклонився низько й, загорнувши ки-рею, подався до дверей. Повернувся ще й докинув:

— Правда, будь в мене завтра в другій. Виїдемо разом.

Сергій вліз на когось в дверях. Перепросив.

Еспанський кабалеро ввійшов сюди зі своєю Кармен. Турок пристрасно шептав щось на вухо рожевому янголові... Пані, що робила вражіння сконфіскованої газети, хлопчик з оранжадою для когось і решта.

Повільно йшов гамірними кімнатами (кімнатами, що в них був гамір), розглядаючись за чорним лицарем.

Біля вазонків з квітучими рожами задержався. Оперся знову на штивну (конечно штивну) колону.

Щось муснуло легонько його волосся...

Оглянувся. Щастя само пхалося в руки. Велика чорна кіта пишно звисала з лискучого шолуму. Чорний лицар стояв опертий з другої сторони.

Вийшов перед нього й, всміхаючись приязно, вклонився.

— Лицарю блудний, подай ручку маркізові й не забувай, що ніч коротка.

Чорний лицар голосно засміявся.

— Ви, добродію, не забувайте, що я теж мущина.

Зробилося йому страшно смішно.

— Пардон — відповів сміючись і швидко кинувся до прилежної кімнати.

Надоптав малий бальончик, що тріснув під ногою, як порхавка. Охопила його лють. Хотів бігти за Сергієм, та в цьому менті побачив знова чорного лицаря, що йшов проти нього.

Впізнав відразу.

Був всетаки схвильований і непевний.

Склонився. (Не говорив нічого).

Чорний лицар стряснув кітою й піддержуючи довгу чорну нагортку, що відкривала луску панциря на грудях, шепнув:

— Прошу.

Це привело йому рівновагу.

Чорний лицар подав йому долоню.

Наблизився до неї.

Й поблід.

Що це була жінка, не сумнівався, та чи Дора, це була квестія. Бож борідка Дори була більш округла, (як та, більш округла, сторона яйця), й уста були мов викроене серце, стиглі мов літо. Ця-ж борідка була дуже дрібненька й був на ній зовсім природній перчик. Уста були вузкі й доволі широкі. Зовсім не такі.

Одначе гуляв з нею. (Бачили очі, що купували). Гуляв з нею навіть три рази. Опісля стала вона виказувати об'яви ближшого заінтеерсування й він попрощав її.

Така людина, як Зорів, не дозволила б ніколи, аби її особа вийшла в гру з іншою жінкою. Був надто тонкий і шляхетний.

Блукав.

У буфеті обливали когось вином.

Якась німфа пищала дуже тонким (поети кажуть: срібним) голосом. Її давив грубий адвокат у строї римського сенатора.

Зі залі віяло сонністю.

Життя порскало тепер лише в темних закутках бічних кімнат.

Біла Афродита робила око до Сатира по другій стороні, що дискретно ховав за себе хвіст.

Якась пані в золотому строї, символізуючому осінь, заглянула Зоріву в очі. При рамені мала причеплену велику жовту георгінію...

Два рази дав „підтягтися“... Тепер був певний, що це вона, та його розгін був уже зломаний...

Глядів хвилину в її очі, що лестили за викрощами маски, та вдавав, що не пізнає.

Відрухово якимось відвернувся й повільно поплівся до одягальні (чи розбиральні?).

Справа така представляється троха дивно. Все таки знаю, що так є, бо таке бувало іноді і в мене. (Критики скажуть: „Що значить „і в мене“?“).

Мов стало грубокрилої лискучої комашні во-рушилися авта перед Палатою Мистецтв, де догоряв баль.

Велів везти себе до готелю „Імперіяль“, що в ньому замешкував.

Мов зелені вовчі очі стояли непорушно вуличні світила Дніпрельстану. Від імли понапухали вони й розмазались.

Мокрий асфальт прискав зеленими смугами відбитого світла.

Темні запинки під очима Зоріва вирізнилились ще більше, начеб їх зміцнив хтось пару разів синім олівцем.

Байдуже лежала на тлі нагортки рука в білій рукавичці.

„Може так і краще“ — думав.

А перед очі приходила Дора з жалкими очима й устами мов стигле літо...

Хто впізнав суть кохання широкого мов козацькі шаравари й високого мов вежа Айфля?... Колиб був Зорів станув на руках на середині залі — й це не булоби дивне, якщо в основи цього ляглоб — кохання.

Хитнувся легко до переду, начеб сказав комусь „добрий день“.

Авто задержалось.

Рівні шнурки вікон були темні. (Поети скажуть: Мали замкнені вії). Готель „Імперіяль“ тонув у сні. Лише велика рухлива смуга синього світла перебігала через горішній напис.

Хто голосить кличі миру й спокою, може повіситися без гріху. Повторюю чиесь сказання: „Мир для мертвих...”

Хто голосить кличі миру й спокою з розсудку, цей є каналією, хочаб виглядав назверх мов ягня.

Хто голосить кличі миру й спокою зі серця, цей є дурнем, хочаб за це розпинався.

Хто голосить кличі миру й спокою частинно з цеї, частинно з тої причини, є частинно одним і частинно другим.

Бо, кажу, є два типи жреців спокою. Або загорілі й сліпі на все фанатики, або хитруни, що дивляться на мир крізь призму власного інтересу.

Між Москалями й Українцями, що голосять сьогодні кличі миру є ця різниця, що Москалі голосять його з розсудку, Українці знова зі серця.

III.

Ця частина переповість розмову двох контрастів, Крукевича й Зоріва.

З за вікном сміявся чистим холодним хрусталем день. Небо було неймовірно синє. Воно розсівало в сіраві вулиці Дніпрельстану золотий порошок сонця, що з кожним днем різніше голосив про прихід чепурної пані.

...А ці чисті очі, що лестили звичайно соняшним теплом, остали широко отверті й пусті. Десь в їхньому нутрі бовталось щось зелене мов крапля води, затроєна зеленою акварелею. Воно виповзувало з давно пригаслих днів пекучою згадкою чи їхось очей і довгим хрипливим сміхом...

Згадував Крукевича й чув несмак.

Спав лише кілька годин, проте не був втомлений.

Добігала десята.

У весняні ранки відвідував її. Це було ще минулого року на весну. Мешкала недалеко відціля, при вулиці Виговського. От, пройтиб тільки попри університет, цею вулицею, що насажена стриженими кленами, а проти малої площі зо статуєю гетьмана її мешкання. П'ять середущих вікон на другому поверсі.

Ніколи не бачив її родичів.

Що це, зрештою, обходить його?

Йшов до неї звичайно, як це кажеється, „со трепетом“.

Маленька передкімната. На стінах кілька модерніх образів. Спеціальне: Незнана жінка (портрет якоїсь жінки) в чорнім. Може не це. Спеціальна була ця біла рука на чорному тлі. Все впадала в очі.

А потому пані.

Ніколи не підводилася й не витягала задалегідь долоні. Міна на обличчі байдужа. Не всміхалася. З кутиків її повних уст виповзувала наче смужка прозорого диму — дивна смута.

Не думав ніколи, чи правдива, чи вдавана. (Для мущин дуже небезпечна ця нерозвага).

Поцілував її пальчики, вдивляючись в білорожевий наскірок.

В очах лишилася біла пляма зо зеленою точкою в осередку. Це від очка малого перстенья.

— Сідайте — як збук торкненої струни „d“.

Так було все. Так як при шістьдесять-шість виходиться все тузом.

Був наче дитина.

Не вірив собі, чи не западеться кудись в безвість, як сяде. Взагалі тратив в цій першій хвилині рівновагу й холод...

„Приходив до себе“ в трансі розмови.

Дора закрила дискретно коліно заложеної ноги (на ногу) рубцем чаєвої сукні, прозорої мов газа...

Проти нього на стіні старий портрет якогось добродія. Зовсім ні дочого. Мав велику вартість за свою старість. Як скрипка.

Бічна стіна в килимах.

При вікні червоні какти.

Не бачив цього, та знав, що так було.

Її очі всміхалися сьогодні приязніше. Без порівняння.

(Цікаве. Авансу чейже не дістав.)

— Приходьте, сотнику, як втілення ніжності й вагання...

— Як приходжу до вас...

Дора підняла легко брови й всміхнулася. На-
чеб сказала: „А, так...“.

— Таж ви — Дора кокетно глянула боком —
були трошка інші тоді... на Кримі...

— І ви також...

Дора знов всміхнулася.

Чув, як вертала йому рівновага.

Вона чула, як залежний він від неї.

Справді, була сьогодні трошка інша.

Зорів глядів непотрібно на свої сині шаравари
(з парадного однострою).

Дора підвелася й поклавши руки на бедра,
оглянула свою статъ.

В тому є щось чортівськи приманчине. В тому,
як вродлива жінка підчеркує вдоволеною міною
свою вроду.

Ворушився у фотелі.

— Ви наче на богослуженні...

Це була її звичайна давка безличності, що
називалася в Зоріва „її отвертістю“...

Глянув на неї...

— Ви зле зрозуміли мене, Доро. Не криюся,
бо й пощо? Самі знаєте, як кохаю вас. Одиноке,
що на світі дороге для мене — це ви... Й у тому
ціла тайна мого поступування... Біля святих рі-
чей зберігається іншу поведінку... Старинні Рим-
ляни вшановували своїх богів мовчанкою... Favete
linguis...

Глядів у долівку. Латини не розуміла. Всетаки знала про що говорив... Воно поклатося на її грудях мов теплий пушистий кіт...

Для нього був це ніж під горло. Взагалі цей, що говорить перед жінкою правду, дає їй цю правду, як бучок проти себе.

Одначе була сьогодні, мало трошка, зовсім інша. Всупереч всяким твердженням присілася ближче до нього й з цею жіночою цікавістю заглянула йому в очі.

— Ваша ніжність починає мені подобатися... Заяснів...

Ці слова її змішалися з сильним запахом її тіла, натертого зранку кремом.

Обережно сягнув по її руку. Привик до цього, аби її рука значуче відсунулася кілька сантиметрів. Та в цьому випадку рука лежала пасивно. Мало пасивно, мала ще в собі своєрідню дозу вивозу.

Від пучок пройшли тілом струмки чогось незвичайно солодкого. Як густий розчин сахарини.

Вираз обличчя Дори змінився зовсім. Байдужі звичайно її очі, горіли сьогодні й бажали чогось.

Гладив її долоню...

Вона тулилася ласкаво й всміхалася.

Йому згадалися тоті ночі на Кримі й наче затроений солодкою їддю скрутився й вхопив її в обійми.

Обидвое піднялися.

Чув під руками її гнучкий стан.

Чув, що температура її тіла незвичайна...

Чув, що її груди напружені й тверді

Бачив, як ждали на щось стиглі мов літо вуста.

Бачив, як примкнулися її очі...

В цілій його істоті тріпоталося щастя, поперелітване ладаном торжественного акту.

Дора прилягала до нього як кам'яниця до кам'яниці в місті.

Чув її віддих...

Хтось задзвонив.

Невдоволено глянув на двері.

Готелевий кельнер заявив, що обід готовий...

Зідхнув.

„Так, так... Це було минулого року на весну. Недалеко відціль... Останній теплий тон цієї мелодії... Потому... Шорохкіт поблажливого сміху...“

Стіл в його кімнаті накрито...

Був невдоволений. Раз, за вчорашній бал, друге, за недалеку сьогоднішню стрічу з людиною, що її змалечку не любив.

О год. другій був Зорів у Сергія.

Зразу закинув йому, що таке поступування не є товариське. Сергій оправдувався, що був певний, врешті обидва вийшли на подвір'я.

Після відчинення передових дверей гаражу, виплило на камінне подвір'я сиве авто Сергія, зрушене автоматично піднесеною долівкою...

Пиняво рушили з місця.

В'їхали в рухливі вулиці Дніпрельстану.

Стяжка:

...Копуловатий будинок почти.

...Ряд великих шиб ресторану „Байда“. Там пописуються звичайно танцюристки з Гайті. (Стефа, Олена, Марійка і т. д.).

...Театр „Добрий Вечір“ вибудований у грецькому стилі. З боку „Театральна“. По думці Сергія, знамените місце на карти.

...Площа св. Юра. Вона обліплена довкола склепами, що в них продається все по здвоєній ціні за фірми. На тонкій колоні святий Юр. Докладно по середині площі.

...Старшинська школа.

...Алея аж до мосту.

...Міст.

...Филясті лінії поруччів, що майже стикалися далеко в глибині.

На ліво вид на перлу українського промислу, дніпрельстанську електрівню.

...Два велитенські будинки по обидвох берегах ріки, мов дужі лапи неподвижного звіра. Це сама електрівня й палати заряду.

...Довга біла гребля гнівно провалює крізь щербаті зуби звали пінистої зеленової води, що розвихреною гривною мчать аж до мосту, повні приманчивої зломаної сили. А в усі сторони біжать відціля чорні напнуті артерії, що розкуйовджуються, розкуйовджуються аж поза синій обрій і несуть тверду казку про нову епоху.

Зорів був в електрівні нераз. Оглядав чорні (лискучі, рухливі) машини, та не розумівся на цьому (як я) і все виносив вражіння чогось великого, неочеркненого в дрібницях.

...Минали міст, що лучив Дніпрельстан-Навалу з Дніпрельстаном-Містом.

(Навала дістала ймення від страшної різни з Москалями в час протибільшовицьких змагань на пустих ще тоді полях сьогодинішного міста.)

...Зараз при другому березі стояла прегарна (це слово кожній розуміє) каварня. (Спитають: Чому саме каварня? Відповідаю: Бо їхали такою дорогою, що при ній стояла „Театральна“, „Байда“ і оця „Електрична“). Сама собою творила один

будинок. Туди заходив кілька разів Зорів. (В літі маячів перед каварнею огород — орнаментами насилу насажених квітів.)

...Торговельна палата.

...Довга вулиця Франка.

І т. д....

В'їхали на рівну виточену шосе за містом.

...Лискучі бані церков, білі мури міста, ліс димарів й клапті міських городів поволі в'янули в імлі. Їх окривала рівномірно фіолетна мжичка далечини.

Глухо бренив мотор й нагиналися нервово природожні стовпи.

Холодний розбиваний воздух натирав обличчя смуглявістю.

Низько над землею пролетів літак. Недалеко була летунська площа.

Сергій рушився.

— Гляди, яка цяцька.

Зорів повів за літаком очима.

— Нині цяцька. Тямиш, як під Харковом залили оці цяцьки майже всі наші позиції термітовим вогнем? Європа ще й досі мов щербатий рот від цієї цяцьки. Цей винахід, що задержує її у воздуху вважаю за найбільше добро сучасної доби. Борня може вестися більш людяно, літаки служитимуть тільки як комунікаційний середник на територіях, зайнятих силою танків й піших частин. Дай, Боже, зрештою, щоб і цього не було.

Зорів глядів, як літак опадав на землю.

— Така сама доля чекає й газ — замітив знова Сергій. — Навіть филеві газові атаки даються легко зліквідувати розпилювачами й вглотувачами.

Зорів підіймав вище ковнір.

— Кажу-ж тобі, прийдешня війна полягатиме на піхоті і, як звичайно, на вождах...

Замовкли знова й дивилися на крутіж мокрих і вичікуючих піль.

Березневе сонце стояло на лікоть від небо-схилу, як втомлене авто зацитькалось перед віллею Крукевича...

На округлому подвір'ї стоїть вже кілька авт.

Старий дверник приводить їх на поверх. Роз-дягаються в просторому присінку.

Тут все рясно освітлене.

Чорна постать Крукевича займає половину отворених дверей.

Він йде на стрічу. Його обличчя налите вті-хою. На легко скривлених устах повис усміх удо-волення.

— Привіт гостям — говорить він глибоким густим голосом — майже всі з живих вже в мене.

Він стрясає долонями гостей, при чому вся його постать трясеться.

— Я думав, що найдуться якісь перешкоди.

— Щось такого — обурюється Сергій — в мене діти не плачуть, він стану вільного.

— Кхи — сміється Крукевич — ххи, певно, певно.

Глипає на Зоріва. Їхні погляди стрічаються на мент мов кінчики шпад.

— Прошу туди, — вказує рукою на двері.

Переходять крізь малу кімнатку до просторої залі. Крукевич кульгає за ними.

При довгому столі, накритому білим настіль-ником, сидить біля десяти старих друзів.

Вони гамірно підводяться й виходять зза стола.

Грубий Тимченко цілується зі Зорівом. Колись були нерозлучні.

Сергія б'ють по безапеляційно лисіючому лобі й не дають йому прийти до слова. Старається вирвати його високий сухий Стецько, що колись стало бився з ним і братався.

Кілька хвилин тріває гамір. Вертає давня молодеча верва.

Опісля всі сідають на свої місця.

Стоїть лише Крукевич.

Він говорить:

— Думаю, що годі вже ждати. Здається всі...

Глуха луна останніх слів розійшлась по залі. Зглянулись по собі й мовчали.

Крукевич нагинає рукою кілька білих аркушів паперу. Кательог їхньої кляси.

— Хіба — каже хтось.

Ніхто не озивається більше.

— Передаю отже каталог війтові нашої кляси, Зосенкові.

Людина середнього росту з хворовитим виразом обличчя займає почесне місце. Це гімназійний учитель з Києва.

Колись запалювала його усмішка всіх, сьогодні його уста наче скривились.

Без ніяких вступів бере каталог кляси й звичайним голосом читає:

— Ав'янець...

— Є.

Підводиться брунет високого росту. Це понура людина. Стало п'є, мабуть має на сумлінні якусь трагедію. Колись грав знаменито в шахи.

— Асик...

— Є.

Низький сухорлявий чоловічок, що все виглядав, начеб був ображений, кліпає кілька разів очима й сідає знова. Він тепер касіером якогось банку.

— Бовтун...

Тиша.

— Кремінчуг — озивається Зорів.

Зосенко робить біля прізвища хрестик.

„Дивно, як ця людина змінилася“, думає Зорів. „Зрештою всі завважили це й зглядаються. Колись говорив полум'яно, займав усіх поетичною екстазою. Сьогодні це звичайний цинік“.

Зорів звертає очі на Тимченка, що сидить біля нього.

Тимченко нагинається до вуха:

„Баба зробила з нього таку карикатуру. Лишила йому двоє дітей, а сама махнула чорт знає куди... А вродлива мала бути як свята Магдалена...“.

— Вінченко — цей самий сухий голос.

Тиша.

— Інгул, осінню...

Хрестик.

— Войкевич...

— Є.

Теж мініатюрний чоловік. Є урядником У.Д.З. (Українських Державних Залізниць). Дуже чесна людина. Жонатий. Держав усе з Асиком.

— Гапій.

Сергій підносить палець.

— Діти колише. Вліз під патинок.

Рідкий сміх.

— Донченко.

Тиша.

— Ставропіль, весною...

А потому Ренкевич, Семчук, Хомяненко, Щуровський — хрестики, хрестики.

Зосенко відкладає каталог.

Повільним голосом говорить:

— Хвилинною мовчанкою вшануймо пам'ять померших друзів, що голови свої поклали за добро Народу, загороджуючи межі Держави своїми грудьми.

Це якось сухо й глухо.

Опісля знову, але пиняво будиться гамір. Сумний настрій прориває Сергій.

— Ставляю внесок, аби за кожного живого одна чарка.

Його внесок пристрасно попирає сухий Стецько.

Служба закладає стіл всячиною. (Земле українська, медом і молоком пливуча!)

Наливають собі взаємно келихи й п'ють.

Сергій шепче:

— Вишнівка, як дівчатко. Аж горить.

Грубий Тимченко, залізний кавалер, безнастанно оповідає Зоріву й Войкевичеві про свою перепілочку Галю, що має зуби мов порцеляна й ноги, що прошу сідати.

Крукевич сидить мовчки. Він не п'є. Прислухується розмовам й заєдно просить користати з божого дару, що ним забарикадовано стіл. З його зелених очей б'є промінь давленого глуму.

Зорів тямить ці очі. Не зносив їх. Вони такі самі, хижі й недобрі. Тільки обличчя Крукевича більше поморщилося й при усмішці ціле воно покраєне бороздами.

Сергій голосно розказує про вчорашній баль.

— Жіноцтво, як ланьки, — каже — що й ста-

рому можна забутись. Розуміється, що не так, як Микола.

Він регочеться, піддерши голову.

— Не міг найти своєї ластівочки, так я підшепнув йому, що це чорний лицар. Бідачина попросив до танку якогось дрибляса...

Тимченко регочеться аж його животик підскакує. Він кладе на рам'я Зоріва здорову долоню з доволі значним приспіншенням й розважливо говорить:

— Що, ти здурів, чи що? Чи з кохання притьмарило тобі?

Зорів знімає з плечей долоню.

— Чорт його знає — відповідає, сміючись — а якби притьмарило?

— Бо й притьмарило. Пишеш якісь страшні сонети, аж страх бере... Такий старий хлоп...

Зорів бавиться.

— А одна — каже Сергій — то прямо за серце хвать, мов кліщами...

Він відсувається від Зоріва, жестикулюючи значуче руками в його сторону.

— Ну, на тебе, то хіба маю раду, як прийшлоб обганятися. Стежа в складі жінки й тещі, це щось знамените...

Сергій затикає одною рукою вухо, другою підносить до уст чарку й п'є.

Крукевич сміється. Закашльовується і його очі заходять слізми.

— І я стежив колись за цим. Лише ніколи не закохався в жінці, як це популярно кажеться, „направду“.

Слухає лише малий гурт. Решта говорить по двох-трьох. Зосенко стоїть біля Зоріва й задумчиво курить папіроску.

Крукевич говорить даліше:

— Хіба не заперечите мені, що оцим правдивим коханням можна тільки щось садиноке покохати. Й тут треба вибрати: жінку, або щось друге. Якусь ідею, ділянку штуки, науки, множество цього. Й коли покохаєте, але зрозумійте, оцим коханням, що лиш одно у цілій вашій суті жінку, тоді це друге окутає сутінь і противно. Й тому, кажу, все була для мене жінка лише „фір Гавс унд Гезундгайт“. Я покохав направду щось інше...

В залі жуж розмов. До шиб добірається кволий альтрамарін. Високі безлисті грабчаки сокоцуть в них сухорлявими пальцями.

Крукевич звертається до Зоріва:

— Це ти вигадав цей клич: „Немає в цей мент жінок ні мушин, є Українці“?

— Я, — відповідає Зорів, — це з одної статті на тему сучасного жіноцтва.

Тимченко сидить мов на тортурах.

— Ти піонір за документне зрівняння жінки?...

— Безперечно — відказує Зорів.

Крукевич кхикає.

— Бо я читав кілька твоїх віршів, кілька пенів, що так скажу, якійсь твоїй, може зрештою фіксійній, коханці. Й так наче в'ються мені в голові твої м'які бажання...

Він дивиться, сміючись на Зоріва.

Тимченко перекладає ногу на ногу.

— Бажаєш, — говорить Крукевич, — аби вона була золотою мушкою, тьм'яним метеликом, що моглиб осотати тебе тонким павутинням ніжності й доброти. Хочу звернути твою увагу, що в цих відрухах вважаєш жінку за щось дуже делікатне й слабоньке. І як, не противорічиш собі, не робиш кривди золотій мушці, як враз кидаєш та-

кий клич, що ставляє жінку, цю делікатну матерію, проти такого жорстокого вітру, що ним є борня о бугтя?...

Зорів хмариться. Жде, коли Крукевич скінчить.

Тимченко підводиться.

— Я хотівби знати про що ви говорите. Це раз. Друге, ніколи не погоджуся, аби Зорів вийшов з цієї дискусії посинячений, як тоді в п'ятій клясі, коли ти сміявся, що п'ястук це золотий аргумент. Нині аменус. Ніхто ні пари з уст в острішому тоні.

Тимченко говорить гостро, але з гумором, наливаючи заразом чарки.

Крукевич переходить до іншого гуртка.

Зорів стріпує зі стола окрушинки.

— Він взагалі має дивні погляди.

Зосенко хитає головою.

— Але правдиві. Мимо всього.

Він теж переходить до печі. Там стоять Сергій і Стецько, голосно сперечаючись у чомусь.

Тимченко вказує на їх.

— Вони все мають якісь порахунки.

— Але сердешні. Не такі, як я з Крукевичем.

— Свиня він, — каже Тимченко, оглядаючись.

Загальна розмова збігає на тему війни, що загрожує щораз більше.

Крукевич говорить:

— Московщина розтерзана під цю пору внутрішніми революціями мов мокрий черевик. І я ніколи не приставби, аби опанування Каспію, воріт до багатого Сходу, що є сьогодні квестією кількох днів й кількох тисяч стрілен не ввійшло в життя. Бож після цього отвирається гладка дорога на Кремль, по скиптр європейського Сходу. І, як стільки разів користалося з наших недуг,

треба користати з чужої. Відбити собі наших шість віків.

Крукевич всміхається своєрідною усмішкою

— В цьому випадку не вільно міркувати, чи буде це правно, чи безправно. Треба тямити, що менча, чи більша давка вандалізму й нешляхотності в борні й у політиці є в простій лінії показником менчого чи більшого добробуту й культури даного народу. Смійтеся з цього заключеного кілька літ тому миру. Якби вони мали таку догідну хвилину, не міркувалиб...

Зорів кривиться .

— Всетаки, як Москалі від Боголюбського почавши, а на дніпрельстанській різанині скінчивши, не лише крали, мордували, а ще в підлий спосіб надуживали нашого довір'я, то мали крім побіди й грошей, ще так зване свинство, на що людина з цього віку не може глядіти привітним оком...

Крукевич розводить руки:

— Смішне говорити про людину з цього, чи того віку. Люде споконвіку однакові. А це, що хтось робив, чи робитиме свинство, в дев'ятьдесяти процентах не шкодить й не шкодитиме йому ані на здоровлі, ані на опінії у світі. Пірни в глибінь віків, аби хтось не думав, що це тактика останніх літ, візьми під розвагу Римлян і їхні безправства в Галії, Наполеона зі всіми його Єнами й Ауерштедтами, Бородінами й Австерліцами, Суворова з нагайкою в Медіюляні й серію найновіших примірів, а зрозумієш цю нитку, що лучить смердяче з пахучим.

Безправство приносить подвійні користи. Раз, впливаючі з загарбаних предметів, друге, з поши-

рюваної віри у велич, що так скажу, агентів безправства.

Глянь на наш нарід. Більша частина Українців не пропустить ще й гадки крізь мізок, що українські стрільна можуть рівняти Москву зі землею. Чому? Сьогодні, після зліквідування червоної окупації, повинно наступити зліквідування віри у велич півночі. Ось, маєш наглядний доказ на силу цієї сугестії нагайки, грубої нещляхетності, що крізь шість віків вжиралася в наші нерви, кров, мізок. І тому нашу армію і молодь першзавсе виличується з цієї хворої віри.

І я певний, що аж перша стрічна перемога наших військ під цю пору, проломить раз на все цей глухий страх. На місці його стане нова давнопригасла віра Сходу. Лише треба звірів, зовсім аналогічних до тих, що крізь шість віків шарпали нас.

Зорів підводить голову:

— Після такої рецепти, бувби світ кружалом крові одних і пирів других. А світ хіба не прямує до цього.

— Безперечно — регочеться Крукевич. — Світ не до цього прямує, бо світ це є лише така собі маска, що під нею криються народи. А добро народів споконвіку повстає в крові і в крові вальється. На це немає рятунку.

— Є рятунок, лише треба повірити в нього.

— Повір, а почувеш на спині чужий канчук.

— Ти виходиш з передпотпових заложень...

— Не перечу. Заложення ці вродилися перед потопом.

Зелені очі Крукевича грають вогнем насміху:

— Й ти сотник?...

Зорів видуває уста.

— Я говорю тут як людина, не як сотник.

Коли я в однострої, в мене приказ перед почуванням... Як людина знова-ж, вважаю це все свинством.

— А я пригадую собі — підносить брови Крукевич — сказання старинного філософа, що поетів, артистів годі допускати до державного апарату. Вони шукають у житті краси. В шепотах ніжного кохання, в тихій симфонії плодючої душі. Й дивно, не добачують цієї краси в пошарпаній чужій землі, в упокороному ворогові, в пустарі, смердячому чужими трупами. Дивляться на це з близька, тоді, як на якийнебудь образ дивляться з далека. Бож негарні є сліди кисті на образі, волосинки в малярстві, як і негарні з близька трупи й кров. Та, як глядиться на це здалека, виростає з цього бруду нагодоване село, багате місто, культура й добробут...

Крукевич заперечує чомусь пальцем. Наче з полекшею всміхається:

— Безперечно, не вільно чванитися перед іншими, що ми... свині. Це булоби грубою непослідовністю самої-ж цієї тактики. Перед іншими треба вбирати кожне наше, що так скажу, подле поступування в лаврові вінки шляхетного героїства, кожне насильство приплескувати лицарськими епосами про лицарську бодрість й вихруватість... Другу-ж сторінку цієї медалі, зміст цього, що під білою поверхнею, треба розуміти тільки між собою...

— Як не зносиш цієї теорії, не пхайся туди, де вона мусить всесильно панувати. Остань у нутрі затишніх кімнат, пиши пахучі речі, збагачуй культуру. Бо це — Крукевич торкає нараменника Зорів — помститься на тобі. Дарма, що ти в однострої вродливий і елегантний...

— Все можна — відповідає Зорів — лише

треба здавати собі справу, коли живеться в одному світі, а коли в другому...

Крукевич перебиває йому.

Тимченкові того досить. Він підводиться й каже:

— Від цієї милої гутірки голова мені напухла мов баняк. Я приїхав говорити з друзями про справи абсолютно з ними зв'язані, повеселитись, не морочити голову...

Він заджає Зоріна й апелює до всіх, аби не давалися зводити на манівці дискусій.

Йому притакнено, зрештою багатьох говорило собі в цьому часі окремо.

Хтось затягає на кінці стола якусь пісню, але зачав дуже високо, тому мусить капітулювати.

Зорів чується зле.

Його розхмарює веселий Тимченко.

Сергій і Стецько цілуються, держучи в руках келихи. Стецько хитається й виливає струйку вина Сергієві на фрак.

Сваряться оп'ять.

— Ти добрий на рутиновану оферму до тяжкої кавалерії.

— А ти вмієш лише орудувати моїми фіксійними здібностями. Подивися краще на своє минуле. Хто був у підхорунжих найбільшою офермою?...

— Кажеш я? Чейже кожній знає, що ти...

— Прошу, є ще Ав'янець. Хай скаже.

Ав'янець не знає про що йде.

— Я, чи він?

Ав'янець хитає похлібно головою:

— Але-ж ти... Хтожби?...

Атмосфера лагідніє.

Тимченко просить товаришів, начеркнути зосібна свою біографію.

В супроводі оповідань і розмов котиться ніч. Стіл заповнюється щораз новими присмаками, Тимченко грає на гітарі.

Зорів сміється. Все таки в голові йому шумить від слів Крукевича. Вони болять його й він конечно хоче скінчити з ним зачату розмову. Але його здержує Тимченко.

Причиною війни не є ніколи примха одиниць. Лише кретини кажуть, що два цісарі посваряться, а люде б'ються за це.

Два цісарі (орудую яскравістю) можуть наплювати собі в очі; якщо торговельні відносини їхніх держав догідні, якщо війна не може принести ніякого хісна для народу — війни не буде, хочаб чолові одиниці ще раз наплювали собі в очі.

Незглибимий душевній імператив, що тягне людей до борні, мусить все йти в парі з розсудком. Без наглядної користи не вільно попускати йому узд. А тому, що війна в великій мірі залежить від щастя, не вільно після програної опльовувати керманичів її, якщо після виграної вважається їх богами народу.

Філософія війни є багатотонна й дається так натягати, як кожна інша, себто як гармонія. Мое твердження коротке: Війна не є справою одиниць чи держави, лише народу.

Постараюся це підперти:

Кожня одиниця, що має провід у війні, є разом складовою частинкою цього народу, що ним проводить. Якщо є в спільному знаменнику, мусить мати водночас спільний інтерес. Вона різниться від інших лише цим, що проводить і що не ділиться зі всіми своїми плянами. Годі-ж робити собі щось зі жалів якогось там Онисія чи Харлампія, що кричить в окопах: „Ведуть нас і ніщо не кажуть“... Є такі справи, що про них не сміє знати піп і ціла громада. Після виграної прояснюються

їм очі й вони кричать: „Ми боролися й ми користуємо з цього“. Після виграної є відповідна заплата не лише для цієї одиниці, противно, в дев'ятьдесяти дев'яти процентах користує з цього нарід. Це про одиниці.

Держави не ведуть ніколи війни. Візьміть під увагу, що держава, зложена з кількох народів підбитих й одного пануючого, виповідає війну. В цей мент усі поневолені переходять на другу сторону. До борні стають народи.

Прошу собі розвинути це далше, я наразі вриваю.

Виповідження війни й оружний виступ у майбутності — це квестія кількох годин.

Шевський термінатор робить черевики цілий місяць. Цей сам, як челядник, робить ці черевики тиждень. Як майстер, зробить їх за два-три дні.

В давних віках вибиралися в похід на кількадесять кілометрів як за море... В останніх часах роблено це за кілька днів. Звідси сказання про майбутне.

Тому загал довідається про це в останній хвилині.

Плян переведення частин по якійсь території є готовий ще в часах братерської любови. Цього час не змінює.

Рбивство важної особи, висадження у воздух важної твердині є звичайно справою пошкодованих, якщо вони не мають якогось ату до виповідження війни, а бажають її. Цього теж не змінить час.

Свинство ніколи не шкодить. Вартість народу є подібна до вартости пса. Він є тоді добрий, як є злий.

IV.

Ця частина розказуватиме
про останні напружені дні пе-
ред вибухом.

В житті 55. полку галицьких стрільців не змі-
нилося ніщо.

Одинока надія чогось важкого й великого
росла з дня на день...

Шептано про це між собою іноді й поночі,
коли була наказана гостра тиша. (Коли гостро за-
казано говорити).

От хочби вчора:

Рідкий хропіт вдирався з загальної тиші ку-
ріня.

Під вікнами ходив зрівноважено стійковий...
Грицько не міг спати.

— Іване — озвався пошепки.

— Що?

— Ти спиш?...

— Дурень, — відповів Іван — як відповідаю
тобі, то як можу спати?...

Тиша.

— Завтра зроблять щось з нами...

— І я так думаю...

— Може перекинуть нас кудись...

— Може.

— Не можу спати,

— То не спи.

Знову тиша.

Вікна мов зелені плями.

Сілюет стійкового.

— Іване, я не беру цього надто до серця...
Навіть троха вдоволений...

— Чоловіче...

— То бачу дещо... Інші вмирали й не мали
нагоди оглядати чогось подібного.

— Без романтизму... Тільки, чоловіче, чи
буде щось?...

— Е...

— Та тихо, холеро, спати хочу — сикнув
хтось недалеко.

— Говори тихше...

— Ані тихше — обурювався хтось на тре-
тьому ліжку...

Помовкли.

В шиби заглядав місяць.

— — — — —
Проте й сьогодні не сталося нічого.

Грицько затрачував свою віру.

Юрко журився за свою дівчину й писав листа
при куферку.

Стень різьбив щось на дощинці.

Іван писав в своєму днівнику:

26. III.

Ходимо всі як щурі. Один поза другого. На
дворі слота. На вправи не ходимо, та, здається,
підемо вже на більші вправи...

Нині „підтинали“ ми Стеня.

27. III.

Нині не зайшло нічого помітного. Не вільно
виходити на вулицю. Це гірше. Не можу загля-
нути до Леськи. Така бестія гарна. Певно ходить
як струта. Трудно. Юрко писав нині вірші. Дурна

цяпа. Думає, що пише добре. Або, що тим по-
добається...

Під вечір співали ми.

Не знаю, чому все співаємо про любов?

Дує мене.

28. III.

Нині рано мав сотник промову при збірці. Говорив про посвяту, про нарід і про велику небезпеку від півночі. Знаємо, що це останні дні спокою. Вістка про війну впаде, як бомба. Я певний, що так буде.

Коби скорше. Така нуда й непевність!...

Стень вибив ліктем шибу. Чути носом, що щось буде...

29. III.

На місто надаліше не вільно виходити. Перед вечором чули ми гомін з міста. Мабуть проти-московські демонстрації. Сотник мав нині знов промову. Говорив дуже гарно.

Казав, що завтра покинемо місто. Куди ви-їдемо — не говорив. Невільно виходити навіть з курінів.

Щось горить в мені. Знаю, що не буду спати цієї ночі.

30. III.

Пишу це в полудне. Передтим написав я листа до мами і до Леськи. Якось дуже коротко. Листи складається в сотенній канцелярії. Мабуть кинуть їх до скриньки за кілька днів...

Сьогодні поїдемо! Війна! розуміємо все, що є злучене з тим словом. Знаємо, що буря зачинається, та приймаємо це якось буденно... Мабуть ми освоїлися з тим через тих кілька днів... Лише десь глибоко в серці тріпочеся щось, як переляк змішаний з втіхою.

Що це буде?... Нині їдемо... Крутиться щось в голові.

В куріні вигуки й сміхи...

Ах, ще лиш кілька годин...

В кілька днів після ювілею покинув Крукевич свою сталу садибу й перенісся до Київa. Замешкував вдомі інж. Каменка, що гарячково працював біля будови нових човгів.

У великому державному виробництві збрुї йшла невпинна й тайна робота. На величезних масивних підоймах висіли чорні луски, що їх виповнювано в нутрі тисячами скомплікованих частин.

Крукевич ходив мов в гарячці.

Мир чи війна?

Це питання пробігало по нервах, як сильний розряд електрики.

Московщина розглядала надто довго справу доступу до моря.

Ходила вістка, що приналежність земель між Кумою, а Тереком до Московщини чи до України, вирішить плєбісцит (ця видумка сатани, що під маскою права криє найплюгавіші середники, незнані навіть найбільш брутальній оружній борні). Одначе ці чутки не видержували критики.

Українські війська займали догідні позиції здовж кордонів Східньої України. В суботу вечером, 30. ІІІ. були залізниці на услугах військ.

Стрільно було заложене й відповідно наставлене. Залєжало лише чи наступить стусан й вибух, чи проломання цього мировою розв'язкою.

Поза всіма політичними товчками, що принукували виповісти війну, зберігалася ще й загальна жажда війни, зміцнювана розкладом в Московщині.

Бож в цей мент виглядала вона, як ряд хрупких племен з різними закрасками й відтінками.

Пам'ятної неділі 31. III. добігав хаос здогадів й тривоги до щолопка напруження.

На Заході писали вже газети про вибух війни.

Віра в це поширилася до таких розмірів, що несповнення її рівнялося загальній резигнації і горечі. (Це так, якби людині, що зовсім певна вже величезного спадку, донесли, що цей спадок не лише не для неї, противно — для її ворога).

Над Каспієм варилося. Ще мент й вал кип'ятку міг вилитися поза беріг... Перестрілки між українськими й московськими частинами, ставали буденнім явищем...

Крукевич їздив цілий день по місті.

Столиця шуміла.

Перед Уставодавчою Палатою зібралися незлічимі товпи горожан, зазначуючи свій вплив в обрадах палати.

З балконів всяких інституцій звисали великі стяги з горлаючими написами:

„Проч з мировою політикою!“

„Проч з андрусівськими договорами!“

„Розвязкою сьогоднішнього питання — війна!“

На вулицях замітний був гарячковий рух.

Біля залізничного двірця стояла військова сторожа...

Їхав навмання вулицями...

Високо з вікна кам'яниці кинув хтось сніп летючок.

Одна впала до авта:

„Хай не нидіє жар у вашій крові! На вас, на вас черга прийшла! До зброї!“

Вуличні продавці газет кричали:

„Москалі готовляться до війни!“

„На кордонах України громадаються московські війська...“

Перед вечором рванула воздухом ще одна вістка:

„Москалі висадили в воздух будинок української кордонної сторожі в Ставрополі...“

Стрільно було заложене й відповідно наставлене.

Крукевич вернув до хати пізно в ночі.

Напруження останніх днів зломило його фізичні сили й він, не роздягаючись, поклався спати.

Була може година друга, може дальше, як сильний стукіт в двері збудив його.

Каменко впав в кімнату, як бомба. Ледви давлучи схвильованість, рвано кинув на стрічу:

— Уряд вислав трьох-годинній ультімат. Булава Східної Армії перенеслася до Ставрополя...

Крукевич кинувся мов опарений. Його очі лиснули вогнем дикої втіхи.

За вікном гомонів шум многотисячної товпи. Підійшли до вікна.

Місто стояло освітлене мов в час великої торжественності. Здавалось, що ніодна жарівка не спала в цю хвилину. Вулиці були залиті людьми.

З нутра дому вдирався лоскіт отвираних й замиканих дверей.

В повітрі висіла тривога й гарячка.

Крукевич дріжав.

Кинувся до апарату, щоденніх зголошень. Голос з туби залив кімнату.

— В нутрі держави поважні розрухи. О год. 13.30 впали українські робітники в Дніпрельстані на передмістя московських, що остали з часів більшовицької окупації й протягом години вистріляли біля сто осіб. — — Поліція безрадна. — —

Сильний грюхїт приглушив на хвилину голос з туби. Стїни затряслися й кілька образів впало на долівку.

Прикипіли до вікна .

На місці де стояли хмародрапи Брюлова й Вонкіна бив в небо стовп сіро-чорної куряви.

— — Галло — Київ — Московську амбасаду окружено сильним кордоном поліції. Величезні маси горожан прямо ведуть борню.

Голос втих на кілька хвилин.

Крукевич дріжав, вдивлюючить в велику масу каміння двох хмародрапів, що заломилися в основах й засипали цілу огорожену площу перед собою. Курява повільно опадала. Гамір й рух на вулиці змогутнів.

— Наче мої машини, вжерлися в їхні основи, глухо озвався Крукевич. — Що могло статися?...

Голос з туби знова вївся в мізок:

— Галло — Київ — перед хвилиною впали жертвою народного обурення каміниці Брюлова й Вонкіна, знані осідки московських товариств в Києві. — Незнані справники підложили під них величезні давки тротилу — — —

— — лло — Одесса. — — Цеї ночі вдерлися незнані осібники до московських установ й кілька годин демолювали все й нищили — Москалів виволікають з мешкань на вулицю. — Поліційні органи усі в руху. — В загальному хаосі важко когонебудь придержати. —

Крукевич примкнув затичку.

Його груди хвилювали щастям.

Каменко стояв при вікні без виразу на обличчі, порозстібуваний з розтирханим волоссям.

Крукевич озвався.

— Alea iacta sunt!

Каменко глянув на нього.

— Не інакше. Цього не затушується.

— Бо й не треба. Найвищий час.

Крукевич вхопив себе за голову й ходив по кімнаті.

Це все опянювало кошмарнім темпом, відкривало чарівну криваву казку про недалеке прийде-
дешне.

У воздуху напнулися мов довгі бичі вогненні вісти, що йшли з над захмареного Каспію.

— — — — —

Зараз на другий день після ювілею, вернув Зорів до Харкова.

Мов заржавілий ключ в брамі скреготіли йому в голові слова Крукевича. Вони вдиралися з повною силою влізливості в мізок й огортали гірчицею (!) кожную хвилину думання.

Пізно в ночі вернув зі штабу до дому. Отворив вікно.

Було темно й вогко. Зате воздух був свіжий, перепоений своєрідним запахом паруючих пупянків, мокрої землі слинявої кори, мокрого каміння і т. д.

Опале тогорічне листя ледвичутно ворухилось в низу й холіталися сухі гіляки дерев широкого саду, як страхопуд.

Довгим повільним волокном воліклися думки.

Відривався від цієї атмосфери, що тяжіла над ним цілий день. Мягким контрастом вертали згадки дивних днів його щастя...

„Це було в малій оселі, на підніжжі Кримських гір... Провів тоді кілька тижнів біля неї...”

Дивився в ніч широко й пристрасно.

Був чогось злий. На устах висіла гореч.

„Так, так, годі проволікати... Треба рішитися...”

За вікном шумів сад. Темінь була гладка й таємна, як обличчя Крукевича.

„Як Крукевича...”

Здрігнувся.

Повільно перейшов кімнату. Примкнув вікно й закурив папіроску.

Запинка під очима сильно зазначувалась при косому світлі.

Сів при столі окутаний тінями його кохання дивного й оманного. Тонкі делікатні пальці нервовно викручували папіроску.

У флаконі догоряли дві великі білі рожі. Мов білі човники лежали на чорній ляцеті опалі платки.

Дорине обличчя тремтіло за дразливою газою дум, скорене й біле.

Вслухувався в гру думок й писав:

„...Все багатство моєї душі я поклав біля твоїх ніг, що заєдно топтали його. Я шукав за тобою по безтямних дорогах моєї юності й, найшовши, шептав молитви до Тебе, як до неземської істоти. А ти посміхнулася й на молитви мої відповіла глумливою грою...”

„Й дивно Тобі може, що я не хотів впізнати Тебе тому кілька днів, як шуміла Ти золотою осінню й жовтою георгінею згадувала день, коли я впізнав Тебе?

„Слухай... В цей вечір замірав останній атом кохання в моїх грудях. Могутня сила задержувала мене, як я хотів доторкнути золотих звоїв Твоєї сукні, відвертала мої очі від Твоїх, мов від чари солодкої отруї...”

„Сьогодні я розумію все. Я спромігся глядіти на всі фрагменти наших доривочніх стріч безпристрасно й розумно... (Найгірше. Доп. авт.) З усіх них б'є тепер лише бездонно глибока й болюча прірва омани...

„Навіть цей поцілунок в місячну ніч, як курчавились над нами запашні кримські дерева й ліловою курявою ставав над землею вечірній ладан, навіть цей поцілунок пече мене й жахає. (Бувби певно згадав й про цей другий на весну в Дніпрельстані, та псувало пливкість стилю.) Я радо відкинувби його в прозорінь забуття...

„Сьогодні щось слизьке й холодне осотує мою душу. При віттарі мого кохання пусто й сумно. Туди прийде тепер лишень зігнутий жаль за коханням моїм, що Ти його потоптала .

„Й хай не буде Тобі дивно. Ти спробуй вглянути в чужу душу, а Ти не робила цього мабуть ніколи... Надальше йти й завертати в симфонії Твоїх вишуканих, хоча й делікатних примх, мнятися для Твоєї втіхи, це хіба надто болюче й упорююче..." (Хіба? Доп. авт.)

Відклав перо й думав.

Дописав ще:

„Думаю, що скоро забуду про все. Є ще стільки нових, може вищих світів..."

Але не вірив в це.

Заклеїв коверту.

Поклав листа на столику в кімнаті чури.

Довго глядів опісля в темне вікно.

— — — — —
Рано жалував. Хотів заперечити всьому, але вже було запізно.

Рятувало його напруження цього тижня...

Якщо ви вмішані в бійку, не ждьте ніколи, аж вас хтось вдарить. Бийте перші й то в найболючіше місце.

Перший влучний стусан додає вам розмаху, противникові знову — ставляє перед очі червоні кружки.

Ніколи не відгрожуйтеся довго ворогові, бо буде обережний. Маєте приперти когось до муру, зробіть це несподівано.

Якщо зачинаєте бійку, робіть все швидко, телеграфічно, щоби ворог ваш не стямився й не міг поважно протиставитись.

(Це бачиться і в колотнечі двох жінок. Ця виграє, що вміє скорше говорити і перша зачне.)

Все, що в тому випадку є добре для одиниці, відповідно добрим є і для одиниць більших. Цих прав держалися всі великі вожди на кулі земній, ведучи народи проти народів.

Війна переведена швидко на взір Наполеона, Мольтке і їм подібних, не має ніколи цієї смердячої плісні розстрою, нудьги, переситу, що її повно в війнах довго прольонгованих.

Безперечно, годі доказувати, що добра воля скорого закінчення війни з ясними осягами й малими втратами мусить конечно закінчитися бажаним вислідом. Бо війна, це ризик, як всі акції життя. Я сам не знаю чи не роблю ризику, що жию.

Всетаки, повторюю, що тактика розгону й ментальності найкраща.

V.

Ця частина: зображуватиме кілька фрагментів зі стрілецького життя і переповість розмову двох символів на побоєвищі.

Перед вечором виїхали два перші куріні 55 п. п. до міста Калинівське за Ставрополем.

Місто Калинівське було віддалене щоправда кількадесять кілометрів від фронту, всетаки більшість мешканців подалася в глибину краю й воно стояло тепер порожнє мов бубон.

Чета, що в ній служила знана вже на доволі малий дістанс „чвірка“, дістала приміщення в низькій пивниці одного з будинків.

На обриві старого муру поставлено скупку в світло нафтову лампу. Заносило квасковатою плісню.

Пивниця творила гейби малий коридор, що до його кінців не добивало світло лампи.

Не вільно було лягати, тому стрільці сиділи на зложених в кістку коцах. „Чвірка“ сиділа разом у темному куті. Біля них сидів десятник, цей зі золотими зубами й дивився в долівку.

(Долівка — нічого цікавого. З нерівних і негладких камінних плит.)

Біля години одинадцятої бавхнуло десь не-

далеко кілька гарматніх стрілів, швидко по собі наступаючих.

Ціла нерухома досі маса сірих одностроїв і жовтих від лямпи облич зрушилась і застигла.

За хвилину знов озвалися стріли в більш нерівномірному пор'ядку. Наче відгомін повторили це гармати з другої сторони, одначе глибше й глухше.

Стріли невмовкали. Камінні стіни пропускали щоправда гук стрілів в дещо ослабленій формі (як пор'ядне стукання до шиби), та мороз йшов по хребті невправленої ще аудиторії.

— Овва — озвався поважно четар, що сидів на камінній плиті — гостро зачинають.

Слухали...

Отже це не був сон. Іван не помилявся, що це впаде нечаяно, як грім.

Десь близько грюхнуло щось, гейби запалося. Мабуть потрапило стрільно в будинок.

Стень здригнувся й глянув на Івана.

— Не бійся — озвався цей (не знати чому пошепки) — це щойно початок. Зрештою добре тобі тут. А там — що тебе обходить?...

Стень скрутив собі цигарку.

Юрко сидів опертий до стіни й думав.

Четар заложив руки на коліна й оглядав сіре склепіння. В куті біля нього стояла деревляна пака й запліснілий горщик.

В горішньому наріжжі хиталася від продуву тогорічня сітка павутиння.

Стріли змагалися.

Знов заломився недалеко будинок.

Вірили, що лише будинок і відрухово глянули на мури, що закривали їх.

— Маю вражіння, чоловіче — озвався Іван —

що я на якійсь дивоглядній прогульці... Колись любив я волочитися.

Стень хотів відповісти „і я також“, та подумав, що може бути сміх і слово встрягло йому в горлі.

Десятник підійшов під другу стіну до четаря.

— Ранком буде мабуть атака передніх частин? — нето сказав, нето спитав.

Четар хитнув головою.

— Хіба. Ця канонада не потриває вже довше, чим три години...

Четар сильно прижмутив око.

Стріли з української сторони перемінилися в грізний воркіт, в один довгий жуж стрілів...

Щось наче чорна плахта гойдалось над ними.

Грицько ворушив раменами.

— Над Кумою танок — глухо сказав четар.

— Цікаве, доки будемо сидіти в цій норі?...

— Аж перестануть бити...

З темного кутка вибіг щур і зараз завернув.

Перше потрясаюче вражіння гасло. Знов чіпалася нуда.

Стень озвався:

— Доки будемо сидіти тут?

Засміялися. Щойно питав хтось.

Курили.

Лямпа коптіла...

По московському боці виразно втихало. Зате українська гармата ревіла одностайним безнастаннім ревом...

— Незадовго буде кінець. Наші отворили барабанний вогонь...

Одначе гук трівав ще кілька годин.

Щойно над раном гостро втихло.

— Передові частини в наступі!...

Четар швидко підвівся.

Ще одна година напруженої уваги.

На горі озвалися свистки.

— На ноги! — закомандував четар.

Зробився гамір.

Гусаком бігли по вузьких камінних ступінях на гору.

Завіяло свіжим воздухом.

— Третий і четвертий курінь — скрикнув хтось...

— Приїхали над раном...

Другою рівнобіжною дорогою машерувала піхота.

Місто не було так сильно знищене, як собі зображували. Лише крівля недалеко будинку була заломана.

Вулицею проїхало авто з харчем.

Опісля друге з червоними хрестами на боках.

Швидким маршем попрямували на ріг вулиці маршала Хвиленка, де був збірний пункт їхньої сотні.

Було сіро.

З далечини біла фалшива тиша...

Бічною дорогою порвалася вперед полева батарея...

Огортала їх перша незрозуміла й невиразна тривога...

„Дневник стр. Івана Рубченка“.

1. квітня.

...Ми вилізли з пивниці над раном. Наша сотня помашерувала на стацію. Тут було повно війська — цілий наш полк.

На рейках стояли червоні вагони, вантажних поїздів, присланих для нас...

Ми гарячкувалися як ті машини, що бухали час-до-часу білими клубами пари...

Нам видали сніданок. Кожньому мабуть дуже смакувало, бо розмови й запити втихли в цьому часі, як втяв.

О год. шостій приміщено наш курінь у двох скрайних поїздах, що зараз таки рушили.

Наш четар гарячкувався так, як і ми, не диво — він також молодий.

Крізь отворені двері вагону видко було рівну й понуру просторінь. Ще прикріше виглядало це, як засвітило сонце...

В вагоні було глітно й душно. Ми сиділи щільно один біля другого, як селедці. Стень і Грицько сиділи при дверях, виставивши ноги на двір.

В сусідньому вагоні співали. Стень підхопив і цілий наш вагон затрясся від грубих і сильних голосів...

Я з Юрком присунувся до Стеня й Грицька. Ми себе знаємо... Всі співали тепер це, що ми зачали.

Поїзд ішов швидко...

На стації Чорноліське ми задержались, машина набірала води. На цих лініях не ходять ще електричні поїзди. Останні електричні поїзди доходять лише до Ставрополя.

На стації була наша стежа.

Четар сказав, що лінія в кількох місцях знищена вчорашнім боєм, тому посидимо тут з три години.

Булавний роздав нам місячну платню.

Що з тим зробимо?...

В пів години пізніше прийшов за нами другий поїзд з другою половиною нашого куріня.

О першій дістали ми обід... Чуємося знаменито. Четар Лімниченко сказав, що нашою ціллю є місточко Прибільне над Кумою... За кілька годин будемо там. Маємо мабуть скріпити наше ліве крило біля Малахича... Сьогодні над раном заняли там позиції наші передові частини...

Біля другої виїхали ми в дальшу дорогу.

Кілька разів задержувався поїзд, або йшов дуже поволі. В тих місцях стрічали ми дружини з другого залізничного полку. Чим ближче до Куми, тим більше вдар'яли в очі наслідки вчорашнього бою. Села були наче вимерлі. Я не доглянув ні одної живої людини з мешканців сіл; крім військових, що являлися групами тут й там.

Над Куму приїхали ми о год. п'ятій. Вже западав вечір. Перед нами далека рівнина легко філяста на обрії в жовтому світлі заходячого сонця. В повітрі дивний запах нето пороху, нето спорошеного вапна.

Четар Лімниченко провів нас над беріг. Ріка шуміла, б'ючись до берегів і її темні філі зловіщо вилискували до сонця.

Москалі зірвали вчора мости й тому на ріці лежало кільканадцять широких, нашвидку зроблених понтонових мостів. Великий залізний міст лежав від вчора на дні ріки, лише остали білі причілки на берегах, сильно порепані. На тому місці побудовано тепер провізоричний деревляний міст зі заложеними вже рейками.

Наша машина розганяла по кілька порожних вагонів і вони переїздили на другу сторону. Роблено так тому, що міст був заслабий.

По другій стороні ріки працювали два куріні другого залізничного полку. Вони закладали зірвані

рейки здовж злаїзничого шляху до Володимирівки, що йде рівнобіжно до нашого фронту.

Місто Прибильне дуже знищене. Двірець розбитий як горщик. Дерев в огороді поломані. Докладно годі було приглядатися, бо сейчас таки вислано нас на беріг, а звідси доволі далеко до міста.

Якої пів години гляділи ми, як перекочуються вагони з цього берегу на той.

Вже робилося темно, як до нашого сотника прибіг вістовий із куріня. Мабуть приніс приказ, бо в кілька хвилин пізніше пройшов наш курінь на другий беріг трьома понтоними мостами...

Наша чвірка держиться разом. Не говоримо нічого, бо все таки є що оглядати, а по друге — чуємося чогось втомлені. Це відбивається вчорашня н.ч.

Нам приділено нічліг в недалекому селі. Господар, що в його stodolі спимо, вистрашений і блідий. Це Москаль.

Зараз перед дверима stodoli вирита яма від гранату. Безлисна липа має поломане гилля, а на stodolі зірвана крівля...

На небо виступають зорі. Безконечна тиша лягає на землю. В нашій stodolі тихо. Оживає гамір щойно тоді, як являється на подвір'ї полева кухня...

Ще хвилину світиться після вечері світло. Я дописую оці слова. Юрко теж пише щось. Мабуть вірші...

Запах соломи й сіна змішується зі запахом наших одностроїв. Є такий запах теж.

Хтось кричить „гаси світло“.

Здалеку добігає шум поїздів. Здається доїжджають наші.

Гашу й лягаю...

2. квітня.

Збудив мене воркіт автових моторів. Я виглянув крізь щілину в стіні на двір. Сім наших авт, мабуть з харчем, поїхало кудись в ногайський степ.

Не знаю чому прийшла мені до голови думка, що це вже не наші землі... Чейже вчора купували наші цю землю... Я сам чув знаменито, як виплачували... Над Каспієм багато українських осель... А ці землі будуть помостом. Смішно чогось.

Заповідався гарний день. Мряка опадала.

О шостій дали нам сніданок. Тепла кава розігріла нас. Четар дзвонив у ночі зубами, я спав твердо, тому маю тепер хрипку. Стень ніяк не дався відовчити, що до кави не пхається хліба...

Зробилося тепло і весело. Грицько оголився. До десятої плели ми нісенітниці, опісля вимашерували на стацію. Справді, вчора приїхала решта нашого полку. На стації глітно.

Знову влізли ми до вагонів. Тепер до Володимирівки. А дальше? Мабуть на хресний вогонь.

Поїзд їхав пиняво. Найбільш підносило нас на душі це, що ми їхали недавнім московським шляхом. Час до часу виринали перед очі береги Куми — пливе недалеко від залізниці.

Сьогоднішня їзда була під оглядом швидкості ще гірша, чим вчорашня. Щойно о шостій були ми в Володимирівці. Другого поїзду, що йшов за нами не було видно. Четар Лімниченко сказав, що він задержався 15 км. в заді й відтам подалася третя й четверта сотні вперед на фронт. З нами є перша й друга сотні й половина кулеметної.

Довкола гнітуха рівнина...

Сонце було сьогодні разуче ясне Тепер доторкало воно до обрію. Червоні проміні заливали поле...

Веліли висідати. Наказано марш... Кожний чувся здорово. Довгий відпочинок по передвчорашній ночі скріпив наші сили.

Ми подалися гладким полем в східньому напрямку. Наші війська були віддалені від нас 20 до 30 км.

Западав вечір. Передові й бічні охоронні стежі потапали в імлі...

Від півночі долітали глухі згуки стрілів. Мабуть йшов бій над долішною Кумою...

Четар ішов біля нас й говорив, що загальний плян полягає на тому, аби опанувати устя Куми й дельту Тереку й опісля притиснути Москалів з обох сторін. Над Кумою занято вже Махмуд і тепер буде певно атака на Кумське... Через те, що йде про швидке опанування цих земель, вислано сюди три дивізії, що остають під начальним керуванням ген. Жилана, вождя Східньої Армії. Другою дивізією над Тереком проводить ген. Совенко. Вона посувається залізничним шляхом на Грозне, де є копальні нафти. П'ятою, до якої належить наш полк, над Кумою, проводить полк. Гордий, а з Прибільного вийшла вчора середуща сема під ген. Грицаєм.

Було вже зовсім темно. Повіяв холодний вітер, що розігнав імлу, зате морозив нам обличчя й руки. Було тихо... Чути лише стукіт наших ніг в замерзаючу землю.

Мовчки йдемо кілька годин. Хочеться їсти. В плечі робиться гаряче.

Передовий вістун вибігає з темряви й задержується перед нашим четарем.

— Голошу слухняно, село Н. Кватири прилажені... В селі стоять дві наші батерії.

Чути вдоволені зідхання. Ще кілька хвилин

і входимо в село. Виринають його зариси. На вступі неприємне: завалена хата.

Перш-завсе — жде кухня. Мимо всього — це перше...

Приміщуємося знову в стодолах.

Признаюся, якщо це все, що досі доторкало нас, називається війною, то я грубо завівся в своїх зображеннях.

Пишу це все ранком,

3. квітня,

як довкола розпливається розкішний сюрбіт кави. Цеї ночі не міг я спати. Десь від четвертої стогнала земля й валила гармата. Де був бій?...

Четар пішов кудись і довго не вертав.

Прийшов щойно перед осьмою, видаючи водночас приказ ставати. Ховаю дневник до кишені...

(Ця сама дата, іншим олівцем.)

Наш курінь уставився на поодальніх полях й зараз таки рушив вперед. Земля була тут щораз більше порита. Стрічалися щораз густіші ями від гранатів. По двохгодинньому марші стрінули ми широкі багнища. Наші розвідчики працювали тепер невтомно. Сонце стояло вже доволі низько над небосхилом, як ми добили до дороги, що веде до Малахичу...

Майже водночас заторохкотили десь далеко стріли. На полях показались малі білі хмарки диму.

Наш курінь розсипався в розстрільну, займаючи опущені викопи й гранатні ями...

В кілька хвилин пізніше прийшов наказ бігти вперед. Далеко в обидві сторони філювало кілька наших рядів...

Облачки білого диму розсипувались довкола щораз густіше й до вух бився раз-враз короткий свист й тріск...

Ординарна рівнина.

Далеко перед нами сілюєти міста.

Знов падаємо в викопи та ями... Ряди, що бігли, ворушились — застигають... Над нами гостро ревуть вагітні стрільна. Обидві гармати б'ють тепер з далеких своїх позицій...

Земля порскає, корчиться й свище. Тут-там виринається в гору чорний стовп землі, як кінська грива... Десь збоку продирається крізь гук короткий крик й вибух. Гарматне стрільно потрапило кілька метрів збоку... Видерта земля прикрила трьох з другої чети, що були в недалекий ямі...

Наші шоломи бrenять на голові й давлоть...

Зза хмари виглядає сонце. Ясне, та непривітне... Чую, що мерзну. Земля холодна. Підводжу зо землі голову й гляджу обережно довкола...

Риється земля. Бачу довгу лінію нашого насипу. Там лежать передові частини... Повітря дріжить... Далеко видно сиве місто, як фатаморгана.

Минає година. Стень попиває час-до-часу рум з полевой фляшки... П'ю і я... Чую ще тривогу...

По московській стороні втихає... Робиться чогось прикро... Щось станеться тепер... Підводимо голови...

Кілька сот метрів перед нашим чоловим ровом чорніє довга лінія хитких пунктів...

Крізь стиснуті зуби виринається коротке пекуче слово...

— Нассступ...

Чую це слово досі. Отже ми прийшли впору...

Перед нашим насипом їжиться земля дальше. Врешті тихо. Смертельна тиша...

— Наступ...

Пункти швидко більшають... Кілька ломаних ліній з людей... Біжать...

Щось підкидає мною...

Рівниною пробігає велика тінь від низької хмари...

Москалів ділить від першого рова яких сто метрів. Можемо розпізнати вже й обличчя.

В кількох місцях озиваються в нашому рові скоростріли. Зачинають зрівноважено, опісля б'ють палко й нервово.

Бачимо, як наступаючі хитаються, падають, зриваються знов і біжать ближче, ближче...

Скоростріли б'ють немилосерно.

(Що тягне Москалів в оцю пащеку смерті?)

Повітря филює й болюче б'є в уха...

Москалі допадають до рова... Зачинається вже борня на багнети...

Дріжу, як в пропасниці...

— Стааавай!... — це крик відтинкових командантів.

Зриваюся...

— Бігооом!... Бігооом!...

Щось підводиться в моїй істоті... Щось, що дрімало досі в моїй крові і нервах... Воно займає тепер мене цілого, перемінює в дивачній фібр якоїсь розкоші, жене в найпристраснішу оргію тіла й душі...

Чую, як руки ціпеніють на крісі і як любо, майже ніжно виблискує передімною сталь мого багнету...

Ноги йдуть махінально, з дивною легкістю, що розпливається на ціле моє тіло й дивно тягне вперед. Ах, я розумію, що наглий стрим в цій хвилині, розщолопавби мене на дрібні частини, затроївби мене гіркою їддю...

Перескакую рів...

Як брехали ці, що говорили про страх в ата-

ці!... Довкола лише викривлені злобою й ненавистю обличчя... Ціла рухлива маса харчить, клене і в хаосі гарячкового руху старається не захистити себе, тільки проколоти ворога...

Знаю, що і в мене було скривлене і бліде обличчя... І мої очі стежили за зеленавим московським одностроєм, аби з полум'яною розкішю пробити його наїженим багнетом...

І стрічаю...

Стаємо проти себе наче взаємно захоплені собою, наче в радості після великого винаходу...

Це триває одну хвилину... Опісля кидаємося на себе, як вовки, стараючись вибити собі з рук кріс... Потрапляю в його руку... Бачу кров... Вдар'ю ще раз цілою силою в його кріс, що під ударом виривається йому з рук... Щось м'яко встромлюється на мій багнет...

Чую гнівний крик — проклін...

Перестулаю його й біжу вперед...

Бачу Грицька... Вхопив кріс за другий кінець і вирує. З боку біжить до нього Москаль, що перед хвилиною поклав одного нашого...

Негайно забігаю йому дорогу й пробиваю йому бік...

На очі заходить сива імла.

Два мословські ряди наче вглотані під землю. Третій завертає...

Біжу вперед мов п'яний...

Чую лише, що за мною йдуть наші мов чорно-сивий бурун... Мабуть брали когось у полон...

Біжимо довгою хмарою...

Біля мене йде Стень...

Спотикається й паде...

Знов добігає до мене...

Заходить сонце... Його промені мов отікаюча кров...

Ще кілька хвилин...

Біжимо щораз швидше... Вже не тямлю добре... Знаю лише, що знов стріляли скоростріли, а я не падав, тільки біг вперто вперед... За мною йшли мабуть інші... Я колов і колов когось до непритомності... Врешті щось зашолопало мені в голові і... далше абсолютно нічого не тямлю...

Стень каже, що я перший вбіг у ворожий рів... Мене найшли з обличчям обризьканим чиймось мізком...

Я прийшов до себе недалеко від московського рова в великій ямі з гранати. Грицько подавав мені воду...

Всі три други живі!... Майже половина нашої чети погинула... Прикро якось і втішно!...

Вперед пігнали тепер панцирні авта і танкетки.

Боліла мене голова. Мабуть вдарив мене Москаль... Я відчував несмак, як після перепиття... Не диво — кожня приємність в дещо більших дозах — лишає несмак...

Щойно тепер вчув я, що десь далеко збоку б'ють безнастанно гармати...

3. квітня.

Пекольна ніч... Довкола рівнина й тому гук добігав сюди дуже різко...

Я не міг спати... Цілу ніч пробігав мене мороз і я дзвонив зубами... Перед очима являлося скривлене обличчя мого „першого Москаля“... Чому я вбив його? Я пручався чогось і боронився перед чимось... (Мабуть мав гар'ячку. Ранком були мої уста спечені... Тепер вже не роблю собі нічого

з цієї косматої пики й не думаю про це... Чи колись думав про щось подібне Москаль?).

Ми спали цієї ночі в якомусь безлюдному й розбитому селі. В хаті, де примістилася булава нашого курія було вже від години четвертої гамірно.

Я не міг спати й тому вийшов зі стодоли на двір...

Було ідеально тихо... Низько висіла сиза мряка й незвичайно мило вдарило в уха цвірінкання воробців...

Я присів кілька разів і вимахнув руками. Щось ніби руханка.

З булав вийшов наш четар...

Я поздоровив його.

Обличчя четаря сяяло щастям...

Поклав мені на плече долоню й сказав:

— Будьте вдоволені. Маєте тепер який тиждень спокою.

— Чому? — затремтів я.

— Наша гармата збомбардувала нині Кизляр. Полковник Гордий заняв вчора вечором Кумське, в ночі Тараканбугрівське й під Чорним Ринком — сталося...

Четар розвів руки й глядів кудись...

— Йдуть ще завзяті бої на багнах в дельті Тереку... Та до вечору буде спокій...

Я ахнув з дивної втіхи й впав до стодоли, перевертаючись зразу через Стеня, — й будив усіх...

Зробився гамір.

Значить — уже?

Чого я так тішився?... Ах, це плюгаве... Ще не бачив війни, а вже тішуся, що настає спокій? Ні, я тішуся, що наші побідили.

Значить тиждень спокою... Куди підемо потому?...

На сплющеному небосхилі розвіявся сизий туман, що затер у ясне полудне останні сілюети відходячої в далечінь Української Армії.

Над чорним низом остала лише покора стоптаної землі. До неї прикипіло сумним маревом довге побоевище. Ще ніяка самаріянська рука не подала засохлим устам води, а тисячі трупів не забрали на місце спокійного скорботного спочинку. Найжені собаки швендялись туди — села-ж їхні порепані й пусті. Свіжа кров лестіла між трупами й застигала гейби в криваві густі лайна, що заносили млісно-солодкавим опаром. Високі насипи тіл і оружжя розтерзані, наче стирти сіна, поквапно накинені. Годі в них добачити одиниць, бо там сотки однакових очей, один великий жах, одна даремна туга за чимось на віки втраченим. Це все окутало рантухом жорстокого близняцтва ціле поле доконаного факту. Хіба доходяче життя останнім рухом, нечайним пращальним криком відокремлювало тут-там одну чи більше безпомічних істот. А над усім примари втоми і гістеричний сміх холодного сонця.

На щит чорвоний зігнувся велитень-лицар, з холодним, скривленим від жорстокої усмішки, обличчям. Глядів на північ за військом, що відійшло, або блукав нечутно брязкаючи мечем у потраплене залізо — окраїнами цвинтаря, що закували його сьогодні до цієї території по віки вічні.

Враз чоло його бурхливо нахмарилось і очі лиснули зловіщим блеском, як гарматні жерла в полудне до сонця.

Непорочно біла постать замайоріла в далечині, різко відокремлюючись від скрівавленого поля. Мовчки, зі зацікавленим докором на устах спинилася перед вичікуючим з погордою Лицарем.

Стояли на середині порожнього розбитого села.

— Незвичайно любі гості — зареготав Лицар.

Другий, блідий молодець з неймовірно шляхетним обличчям, болізню блідих уст прийняв привіт. Опісля вказав тремтючою рукою на поріг розторщеної хати московського селянина.

— Ха-ха-ха — зареготав Лицар. — Налякало тебе, шляхетний юначе з пахучим волоссям?...

Неліток-дівчина лежала зігнувшись через поріг в каблук, з розбитим черепом, що отікав застиглими струйками крові аж до ніг Лицаря.

Він підняв її за сорочку в гору.

— Оця дитинка — після мільйонів наших, перша чужа. Певно шлялась поміж ноги стрільцеві, так і копнув у череп. Що-ж у тім дивного? Ми, щоправда, не йдемо воювати з дітьми, а з воїнами, та, де дрова рубають...

Він щиро голосно реготав.

— Там у хаті було мабуть кількох Москалів, що їм треба було відобрати життя, а може гарна Московка...

Кинув дитину в сіни.

Білий отворив з острахом ясні очі.

— Московка? — повторив гомоном. — Яке-ж у цьому право, коли бореться воїн з воїном?...

— Ти знаєш притчу про життя?... В обличчі смерті таки оглядалась людина за медом. А як притрапилась отут красуня... В обличчі смерті могутніе жажда життя...

Білий закрив долонями вуха. Лицар ще голосніше реготав. Опісля поволі поважнів і засичав:

— Я це все оправдую! Все! Хай комусь не подобається!...

Він лиснув у скаженості зубами й білим мечем загородив небо.

Білий глухо озвався:

— А чейже, як Москалі займали наші землі, то скрізь поводитися мов люди до рани. Дітей бавили на колінах, хто забажав чого — всего дістав між Москалями. Полеві кухні стояли отвором для всіх.

— А знаєш, коли це було? — з досадою відповів Лицар. — Тоді, як дані люди не боронились, як дана місцевість пасивно приймала цих вояків. Цей сам Москаль, що бавився з дітьми, роздавав між населення дорогий цукор і хліб, цей сам був звірем, як населення ставило опір. І хмари отаких картин повставали тоді. Та як минав безтямний рев, після заняття потрібних позицій, був жовнір знова людиною веселою і доброю. Якби ти пішов за нашим військом, що помашерувало в глибину знеможеної Московщини, кілька людяних картин найшовби ти в відносинах між нагодованим українським рядовиком, а оголоченим московським селянином. І певно, ніхто не скаже там, що Українці страшні.

Білий нагнувся і, розкладаючи руки, говорив:

— А всетаки, ці фрагменти, це лише дрібні ясні камінчики в рамках великого ганебного безправства.

— Не ганебного, — прорвав їддю Лицар. — За ці безправства привітно шапкує світ, це безправство є опісля основою тебе, основою культури. Ти є дитиною безправства.

Лицар грубо вдоволено всміхнувся.

Білий мовчки пройшов біля нього й ледвичутно попросив йти за собою.

Мовчки переступали опухаючі тіла.

Білий задержався.

В цих мертвих очах, що гляділи на них зо землі, не було жаху, була злість. На грудях цього й того набренілі рани. Мабуть одна куля пройшла обох. Окисла матерія спливала по тілі в рямках твердої, в рапаті клапті застиглої крові. На грудях Українця висів великий залізний хрест з Розп'яттям.

Лицар задумався.

— Хрест, символ жертви за вселюдське добро й мир — сказав твердо. — Бачиш, така велика жертва не зломила інстинкту народів. Вони не мають сил опертися дивному імперативові вдачі. Малі діти залюбки бавляться у військо. В ці „кретинські забави“ по думці Ремарка. Людина росте й несе це бажання до пізньої старості і, як сама не найде нагоди на опуск цього жару, передає бажання поколінню. Й віриться в цей символ доти, доки не приходить хвилина змагань. Тоді нема нічого святого, лише я! І як така велика жертва не зломила інстинкту народів, то, гадаєш, ці кволі дурні зіпд твого знаку проломлять?...

Білий кинувся.

— Бо ви, ви причиною цього. Ви марева побід, що маните народи, розпалюєте в їхніх грудях вогонь, що при цьому кров пахне й безправство вдягає білий фелон...

— А ми вічні — прорвав подразнено Лицар.

— І я вічний — вперто озвався Білий.

Лицар тихо зігнувся в каблук і твердою жов-

нірською рукою гепнув Білого в нахилене в упертості обличчя.

— Але ми сильніші!...

Білий підводився зі скрівавленої землі. Над ним скаженів голос Лицаря:

— Доки земля кружлятиме довкола сонця, ніхто не упокорить нас! Сто разів окриватимуть нас скатеркою миру й сто разів зідремо її! Вертай відціля на свою землю і вдягни нову багату одержу. Я подав тобі її в дарунку!...

Це була розмова символів побіди й культури.

Прив'язаний на гумці бальон прискакує з поворотом за такою силою, з якою ви його копнете. Якщо довідається про це жінка, стає небезпечна для мушин, як лектура ліричних творів. Копає в усі сторони.

Однаке, якщо жінка перетягнеться в копанні мов грач при преферансі, якщо надто розтягне цю гумку, мущина не вертає. Ролі змінюються: мущина це копаюча нога, жінка це бальон.

Це є право не лише з відносин між мущиною й жінкою, бальоном і копаючою ногою, купуючим і купцем, а взагалі.

(„Взагалі“ це прислане з неба слово. Як не знаєте, що даліше говорити, скажіть „взагалі“. Всі розуміють.)

Думаю, що досить з цією гумкою.

— — — — —

Наші читачі привикли в трансі читання суспільних і виховуючих повістей, аби кохання відбувалося під тихий вечір, під тихими вербами, під тихою і блискучою бляхою місяця. Роблю це в найвищій ставці.

Пишу це з болем серця, та годі. Люде привикли й не випадає ломити старих традицій. В акустичній залі хотівби не один заспівати собі модну пісню, та годі, якщо це, візьмим, почта, або магістрат.

Люди привикли, аби в кожній повісті було

тонке ідеальне кохання. Воно мусить стояти над усім як олива над водою, мусить бути тонке й рожеве як папір до любовних листів. Кажуть, що нечайні звороти в літературі мстяться на авторах. Не хочу, аби на мені мстилося щось. Хай буде й у мене ідеальне кохання.

Відтворюю собі старі свої почування з мого ідеального кохання (я мав тоді чотирнадцять літ), коли подавані в школі лектури робили з мене людину м'яку й непотрібну.

Домішую дещо фантазії, бо звісне — в повісті шукається всетаки чогось, чого нема в житті.

Прошу не звертати на це уваги, що мій герой має понад тридцять літ, а кохає як чотирнадцятилітній. (Мазепа мав сімдесят). Ідеальне кохання є в кожному віці однаково трагічне, дитинне й смішне.

VI.

Ця частина зідхатиме яблу-
невим квітом і непорочнім
коханням.

Панна Дора приїхала саме з Одеси.
Бронзовий весняний костюм і обтислий капе-
люшок у такому ж кольорі.

(Зачинаю опис від одягу, бо говорю про жін-
ку, а в жінки це на першому плані.)

Над бровою філя темнозолотого волосся.
Брови тонкі й чорні. (Безперечно, виголені й під-
мальовані.)

Очі темні, як ніч, з домішкою чогось глибоко
синього, або фіолетного. Уста дискретно прикриті
карміном. Цілий гачок приманчивості в тому, що
Дора не потребувала ні пудру, ні шмінки, а вжи-
вала.

Дора стягала рукавички. Одна на стіл, друга
на отоману.

Побурене волосся байдуже приплескувала ру-
ками. Опісля зняла футро й занесла до шафи.

Задержалася перед зеркалом.

Сіра подорожня сукня не надавалася до кім-
нати. Завважила це сейчас і виймила зі шафи нову
сукню темно червону.

(Про перебіг роздягання й вдягання не гово-
ритиму, бо скажуть, що люблюся в порнографії.)

Скажу тільки, що мала змислові ноги й рожеву сорочку.)

Виспалася в поїзді знаменито. Туалета теж скінчена. Великим гребенем надавала волоссю спеціальний полиск і хвилюватість.

Опісля заглянула до маленького нотесу.

„Год. 10. — візита ш.“ (ш = шефа).

Глянула на годинник.

Була дев'ята.

Я забув сказати, що Дора була в доброму настрої. Раз тому, що скінчила саме дуже небезпечну акцію, друге, що прочитала в „Варягу“ вістку про поворот Зоріва на Україну. Іменно в часі наступу головних сил під Чорним Ринком, керуваного особисто ген. Жиланом, зранив Зоріва відломок гранату.

Зорів повернув на час лікування до свого брата над Інгул. Часто говорив їй про цю закутину.

На дворі було ясно. З вікна видко клапоть синього неба. Квіти кактів при вікні зів'яли. Лише лабаті біла пхалися до вікон.

Поведінка Зоріва на балі, лист, що прийшов перед тижнем, затрівожили Дору. Не тому, щоби вірила в правдивість і невідкличну постанову автора, тільки тому, що не надіялася цього. Не тому, щоби боліла над втратою, тільки тому, що боялася його звороту до іншої жінки. Не тому, щоби, тільки тому, що.

Сама не знала, чому хотіла відвідати його.

Служниця станула в порозі.

— Прошу пані, чи подати сніданок?

— Прошу, подайте.

(За хвилину довідається, шановні читачі, про щось дуже неждане. Я сам довідався про це минулої ночі. Хтоб припускав?...)

Дора випила сніданок.

Підійшла до б'юрка й посортувала якісь папери.

Шеф, що мав її відвідати, був уже в старшому віці. Жінки не розрізняють цього, стараються бути все вродливі. Тому викроїла уста шмінкою і вдруге пригладила обличчя пудром.

Сіла в фотелі біля стола й переглядала малий альбом зо знімками.

Дивно: ні одної жінки.

Спинила довше зір на якомусь юнакові з доволі приступним обличчям і гладкою зачіскою.

Підняла брови й хитнула головою. Начеб сказала: „Так, так“...

Потерла пальцем знімку.

(Чому спинилася довше при цій знімці, не скажу. Не люблю розкривати минулого жінки. Взагалі не роблю цієї прикрасі ніякій жінці.)

Під знімкою цього юнака друга знімка дещо ширша. Мабуть тому, що цей добродій був теж дещо ширший. На голові мох.

Всміхнулася й перекинула листок.

Знов елегантний пан в дещо старшому віці з рішучим виразом обличчя.

Дивилася десь поза альбом. Знов перевела очі на знімку. Нервово перекинула листок.

(Пощо вглиблюватися в її минуле?... Знаю тільки чесних жінок... Та знаю, що якби я занурявся в їхнє минуле, вони не булиби більше чесними в мене. Честь, дівочість, глибока душа — це все оперте на браку доказів. Тому не хочу вглядати в минуле Дори).

Сховала альбом до шафки в другій кімнаті, відхилила рубчик широкого рукава й глянула на годинник.

За п'ять.

Війшла служниця й подала візитовий листок.

„Др. Ст. Гаровенко“.

— Прошу, хай увійде.

Гострий, довгий ніс.

Усміх — не усміх.

— Знаменито. Я вам сердечно вдячний.

Високий і сухий як тика добродій стряснув кілька разів рукою Дори.

Дора вдоволено всміхалася.

Добродій чувся як у себе в хаті.

— Маєте папери?

— Прошу...

Подала йому плік сортованих передше паперів.

Сів у фотель, присунувся до стола.

Костиста рука майже любовно полоскотала папери. Сиві очі пробігли кількома рядками першого аркушу. Другий, третій. При четвертому спинилися на вичерку якоїсь околиці...

— Ах, це знамените...

Напружене чоло вкрилося чимось ясним, майже соняшним...

Дора слідкувала за вибухами його втіхи й напруження...

Добродій поскладав папері й перевів очі на Дору.

— Маєте тепер відпустку аж до відкликання...

Дора легко склонилася.

Оглянув її.

— Не дивуюся, не дивуюся, що так гладко пішло. Ви з дня на день кращі...

— Дякую за признання, ексцеленціє...

— Но, но, без ексцеленції... Прожиток...

— Як наші справи?... — спитала чемно Дора.

— Я мчала літаком, а за кілька хвилин змінюється сьогодні багато... Зрештою останніми днями була при праці...

Шеф, що прийшов під покришкою д-ра Гаровенка, вдарив сухою долонею, зглядно пацьцями до краю стола.

— Знамениті. Наші б'ють на Саратов... З Новохоперська вислано сьогодні нову дивізію...

Шеф думав хвилину.

В Кизлярі урядують військова референтура.

— Як думаєте, чи наші рушаться й на Москву?...

— Хіба... Випускати це з рук?...

Шеф хитнув заперечуючи головою.

— Це булаби безсумність...

Глянув на папери...

— Прошу пані, часу нема... Дуже приємно говорити, та годі...

Прияжно всміхнувся, зложив папери в двоє й сховав до кишені.

— Чвірка в Харкові?...

— Ні, прошу...

— Деж?

— В Москві...

Жінки вміють спеціально побільшувати міною здивування.

— Мабуть важна справа? — Дора.

— Важна... Можливо, що й для вас буде туди дорога — шеф.

Наче боронився руками...

— Но, но, це ще сумнів... Не бійтеся...

(Шановні читачі мабуть дещо догадуються з цієї розмови?)

Дора зідхнула...

Шеф стояв легко нахилений до неї, високий і сухий.

— Який бувби я радий, колиб дістав отак відпустку...

— Справді, це приємне...

Шеф розвідки стрясав її рукою.

— Веселого змарнування часу...

Опісля нахилився до уха й шепнув.

— Ваш Зорів приїхав.

Випрямилась.

— Ви звідки знаєте?...

Шеф всміхнувся й погрозив пальцем.

— Цілую ручку. Вже мені час...

Легко скрутила головою.

„Цікаве — думала — й це винайшли. Зорів, Зорів... Поет з Божої ласки“.

Зморщила легко ніс і гляділа в вікно...

Якщо бачите жінку сьогодні в білій сукні, побачите її завтра в чорній. Жінка, що любить сьогодні підливання квітів, завтра тренуватиме бокс. Строї і настрої жінки змінюються контрастами як політичні напрямки наших часописів.

Оцей ірраціональний відрух змішався в Дори ще й зо своєрідним переситом.

Бож кружляла дотепер в гуртах рафінованих сальоновиків, вилизаних старців з насилу прольонованими фізичними здібностями, в хаосі до пересяди приятних усміхів і в королівстві прикритої скатеркою чемності — облуди.

Це душило її й вона час-до-часу тікала з цього середовища кудись в тишу. Чим довше оставала в рамках свого звичайного товариства, тим сильніше озивалося в ній бажання спокою.

В цей день минуло три місяці.

Мабуть тому курила папіроску за папіроскою.
Бо оце відживали в тямці Дори начеркувані Зорі-
вом образи з хутора, що в ньому був тепер...

Як прегарно склалося!

Чейже дні тепер соняшні, теплі, весна кипить
як шампан й переливається шипучим кип'ятком
поза беріг...

А там молочні копули дерев, свіжий запах
трави й землі...

І, що найважливіше — там хіба нема лискучих
й блимаючих моноклів, голених постійно старе-
чих пик, ні хитрих усміхів молодих крутихвостів...
Ні тих заль зо зеркалами й лискучими долівками —
там мабуть тиша, сонце, а вечорами фіолетні мря-
ки, як говорив Зорів...

А Зорів?...

Дора прижмурювала око...

Трошка за чесний, делікатний... Но, та це
згодом...

В кожному разі контраст Зоріва до інших,
мав теж якийсь гачик всобі... Но, а цей лист?...

Отже?...

Дора поклатася на отоману...

Темнозолоті філі волосся пливли поза малі
ушка й опадали на плечі.

Профіль Дори мигнув на хвилину на темно
червоному тлі килиму.

Знову сіла й схилила голову.

„Отже їду завтра ранком...”

Бурун якоїсь втіхи наповнив кімнату.

Дора бігала тут і там і приготівлювала щось
до дороги, хоч була щойно година третя по-
полудні.

Йй шуміла в голові симфонія розквітаючої

природи, сонця і ясної втіхи, симфонія, що була різким контрастом до недавніх днів праці...

Цього вечору поклатась панна Дора спати скорше, як звичайно.

Над хутором стояло мідяне кружало місяця...

Сотник перейшов до свого малого кабінету й отворив гарно вирізьблений на окладинках пам'ятник...

Перед його очима тремтіли ще в повних барвах фрагменти з цього дня й високо піднімалися груди.

Білими фіранками ворухив вітер. Небо було засіяне зорями. По стіні лазила муха. А на муху ждала безнадійно мухолапка.

В кімнаті біло-фіолетне світло. (Такий абажур.) На стінах — образи. На образах — квіти... Б'юрко. Над б'юрком знимка Дори.

На обличчі сотника радість і клопіт.

Сотник писав:

„Сад стоїть налитий білим молоком квіту. (Поетично). В ясний день гостро вирізняється червона кривля хутору в білому пуху саду і на синій площині неба.

Цей день — найкращим днем мого життя. Рука дрожить мені й голосно б'є серце. Аж жахаюся писати...

Сьогодні ранком сидів я в альтані на краю саду... Я інтуїтивно відчував щось й тремтів.

Потому бачив я, як долів дорогою скочувалося до хутора чиесь авто. Кров ударила мені до голови, я непокоївся чогось, хоч я привик до частих відвідин...

Сад оп'янював лагідним ароматом яблуне-

вого квіту. Легкий вітер бавився зв'язами тогорічних повоїв, що овивали колони.

Я сидів мов зачарований, вагаючись підняти голову, хоч я чув, що чиїсь незвичайно дрібні ніжки йшли крутою стежкою до мене. Я чув теж, що вони задержались недалеко передімною і що в цих очах, що гляділи на мене, важився сумнів. Я бачив як ворушилась на сніжно-білому піску чиясь струнка синя тінь.

Я слухав як шумів недалеко тонкий потік, що вився насаджений по берегах кущами черемх в гладку просторінь піль, слухав як дотикали повними грудьми яблінки до криші альтани. Це все було огіте позолотою сонця і було неймовірно пахуче й любе.

Я бачив, як знова завагалася тінь на піску і як опісля поволі йшла до мене...

Я знав, що це була вона. Про це кричала вся моя істота, та я не підвів очей, бо всетаки я боявся аби оця тінь не була чужа...

Як ніжна біла долоня доторкнула мого рамени я підняв очі й вони стрінулись з її очима, темними й сумовитими.

Вперто й незрозуміло глядів я на неї. Опісля схилив голову й шепнув:

— Я шукав спокою... Зразу в брязкоті заліза і в реві гармат... Цілий свій біль врізьбив у статую жертви для Народу...

(В цьому є сміх. Люде й досі вважають героїством це, що якийсь закоханий і відкинений амант зробить з болю. Слухайте, що варті великі діла, героїчні подвиги, як закоханий радо замінявби їх за один поцілунок?)

— Опісля — говорив я далше — шукав

я цього спокою тут. В цій білій глибокій тиші. Чого заколючете її?

Вона тихо відповіла:

— Я проїздила туди. Хіба не був цей лист смертнім ударом для нашої приязні Хіба ні. Я чула, що ви ранені й обов'язком давньої знайомої було відвідати вас...

Вона заговклала й гляділа в сад.

Її слова звучали так жалко, що я мимоволі чув щось глибше, таєне під їхньою поверхнею. Проте я озвався:

— Дякую вам. Та це дивно. Ви співчуваєте, що куля вирвала мені кусник тіла, а не співчуваєте, що ви вирвали й зломали мою душу.

Ми вдивлялись собі в вічі. Це штивне „ви“ було для нас обоїх чимось прикрим і штучним. Вона легко прикусила уста й перевела очі на землю... Опісля присілася до мене.

— Слухай. — Озвалася сумно й отверто, як колись. — Ти чорно осудив мою поведінку. Надто чорно. Хоч на перший поверховний погляд зовсім правильно. Сьогодні можу говорити правду. В цій хвилині я незв'язана нічим. Я відкриватиму перед тобою свою тайну, що лише ти один знатимеш про неї поза рямками моєї атмосфери...

Я глядів на її білі пальчики, що гладили білу шерсть футерка на рукавах. Я не розумів ще нічого.

Вона схилила голову й вдивлялася в долівку. Довкола облітали хвилюючі білі платки.

— Отже було тобі дивно, що я не жаліла тебе, рвала твою душу. Постарайся зрозуміти, що все-все з тих часів, це була облуда. Бо облуда, скажу просто як в цьому місці лицює — це мій фах... Це, що я була наріченою, що всюди держалася

„його“, це теж була гра, як і це, що я сторонила від тебе. Так, це була гра. А цей поцілунок, цих кілька вечорів, що я провела з тобою, це були хвилини, коли я виломлювалася з неї...

Ми знова глянули собі в очі. Вираз її обличчя був такий зрезигнований і так жалко говорила вона, що я хотів припасти до її рук. Я зачинав дещо розуміти.

— Лиш тям — вона підняла по дитинньому вказуючий пальчик до гори й погрозила — тям, що я служила в цей спосіб Нації так як ти. Була лише ця ріжниця, що я в сутінку, а ти в світлі...

Вона вагаючись докинула:

— Цей мій наречений давно розстріляний...

Вдивлялася допитливо в мої очі.

— Це жахає тебе — говорила. — Бо ти маєш душу чисту, аж надто чисту. Ти помилявся, як писав у листі: „Глянь в чужу душу... Ти не робила цього мабуть ніколи“. Так, ти помилявся, бо я пізнала тебе краще, чим думаєш... Й за це я покохала тебе. За цей яркий контраст до моєї душі. На ній сьогодні ціле гайвороння злочинів, хоча б цих — для нації. Я покохала тебе, бо в тобі давно минулий образ моєї душі, що теж була колись біла й невинна. Але так вже склалося життя...

Розвела руки й байдуже гляділа в білий пісок стежини, що бігла ген-ген у білу гущу квітів...

— Я шпигунка. Іноді не людина, а звичайне число. Звичайне число: „Зеро цілих, сім“.

(На суті: „Зеро цілих, дев'ять“.)

Глухо розплились ці слова.

Я довго глядів на її схилену постать. У бігу цих хвилин ставала вона для мене такою білою, як ці платки, що опадали на стежину. Її сповідь пере-

черкувала все, що було колись чорне й непривітне поміж нами.

Я не тямлю добре. Знаю лише, що я цілував її руки й вона шептала до мене щось добре й тепле...

Зорів глибоко зідхнув. Відложив на хвилю перо й перейшов до вікна.

Білою фіранкою ворухив вітер. Небо при-
скало густим роем зір. Від піль нісся теплий пах-
кий легіт.

В його грудях плакало й сміялося дивне, так пізно стрінуте щастя... Як у юнака, що з першого застрику кохання не бачить далше як на чорити кроки довкола себе.

Зранена рука не боліла сьогодні майже зо-
всім. (Це був один плюс).

Ходив, як замрячений...

Десь у городі тям сверщик.

Муха, вхопившись на мухолапку, бренила як далекий бзум авта.

— — — — —
На другий день пішло все „да саро“. З тою зміною, що ходили над потік.

Сонце світило в овалі неба, світ сміявся, во-
робці цвіркали на розквітаючих черемхах.

Дора приїхала знова ранком.

— Глянь — сказала вона, знімаючи весняний плащик, облямований білим футерком — я приїхала сьогодні в літній сукні.

Поміг їй зняти плащик, опісля оглянув її.

Справді. Була в блідо синій суконці без рукавів, що сильно обтискала її до бедер, від бедер знов розсипувалась у боки, в пушистий дзвін.

Сміялася й гляділа на нього. Наче ждала, що скаже.

— Ах — сказав він.

Рожева смуга світла, що впливала отвореним вікном з квітучого саду, легко обливала її з боку.

— Ти прегарна, — хвилювався, беручи її за руку.

Стояли торкнувшись головами й гляділи у вікно.

Крізь малу щілину в кучерявому саді видно було поле й кілька беріз. Стояли, як дівчата в білих пімнятих суконках...

Поцілувалися. (Зорів і Дора, не берези).

(Не хочу писати про це ширше, бо стільки разів писалося про це навіть у дуже моральних книжках і стільки разів оглядалося в кожному фільмі.)

Дора сказала:

— Вийдім над потік.

Він сказав:

— Добре.

Накинула на себе плащик.

Перейшли через сад.

Потік поклався на рівнину піль як вичерк сі-
нусу. На берегах кущики черемх. В соняшному
світлі ворушилась трава як ярко-зелений кип'яток.

М'яко хрустів під стопами пісок крутої стеж-
ки. Дора носила мешти на високих закаблуках
(стало).

Не відчував цього, що є вкрите в такому
трік'у. Взагалі не відчував річей, що в'язалися,
або гармонійно достроювалися до тіла. (Ніг, рук,
бедер і т. д.). Приміром: Ніяк не прийшло йому
на думку, чому мала сьогодні блідо-синю суконку,
коротку до колін і без рукавів. Шукав усе за нечу-
вано великими палатами її душі. Й находив їх що-
раз більше, відносно до цього, як працювала його

уява й, відносно до цього, чи багато говорила Дора. Як більше (говорила), то менше, як менше, то більше. Бож Дора була мимо своїх деяких здібностей, всетаки жінкою.

Сьогодні говорила вона менше. Зате він широко розказував їй про цю ніч, коли зранив його відломок гранату.

— Знаєш, тоді, як відлетіла від мене остання надія й остала довкола пустка, чорна, мов ніч — я не жалівби, колиб мав остати на тому скривавленому місці...

Тоскно глядів у її очі.

— Без тебе світ для мене це безконечно гладка й пуста пустиня...

Йшли далі берегом потока.

Два великі білі каміні лежали недалеко від води. Від них клалися на пісок сильно сині (німецька синя — для малярів) тіни.

Наче змовились...

Обидвоє попрямували туди й сіли.

— Й ось — говорив він — я знов біля тебе... Вмію сказати лише „Ти — моя“, та ніколи не думаю про це... Боюся, щоби ця бурхлива, оп'янююча втіха не здавила мене собою...

Цілував її руки.

— Доро, Доро, не забори мені ніколи цього щастя, бо прийде тиша й ясні дні настануть після останнього гарматного слова...

Устами Дори пробіг мов хмарка — несмак.

Опісля чоло її спогідніло.

— Життя склеєне з фрагментів... Хто зна, чи в ці дні стрінемося ще... Моя служба хитка й небезпечна. Більш небезпечна, чим твоя...

Не розумів цього. А шкода. Це були на правду

розумні слова. Жінки рідко коли говорять щось подібне...

„Життя склеєне з фрагментів..“

Шумів потік, перекочуючись через каміння.

Дора писала щось ногою на піску.

Зорів цілував її рам'я.

Йому хотілося деклямувати вірш Сосюри про білі акації, що будуть цвісти в місячні ночі жагучі.

І вже.

Картинка ідеального кохання.

Дора не приїздила через кілька днів.

Щодня висилав листи.

А з яблінок опадали останні бліді платки. Стояли тепер сумні як панночки на балі, що продають петрушку.

Зате зелень добувала щораз ширші права.

Це було в неділю. Була може година четверта пополудні.

Приїхала Дора.

Застала його при столику, як писав до неї листа.

Завважив, що була дещо подразнена.

— Ах, Доро, як я стужився за тобою...

Всміхнулася...

— Ну, годі... Мала дещо праці...

(Сиділа вечорами в дніпрельстанській „Електричній“.)

Та була сьогодні справді подразнена.

— Іду — сказала холодно, наче прочитала присуд.

Жахнувся.

Великі очі.

— Куди?...

— Ет, байдуже тобі...

Вхопив її за руку.

— Зрештою, як хочеш... Іду до Москви... Сказав мені сьогодні шеф... Іду в одній справі до московського полковника Салнікова...

(Говорила правду. Що їй шкодило? Надто вірила в його честь.)

Важко сів у фотель...

— Так, так — сказав, опираючи чоло на долоню — ще не всміхнулося це щастя, а вже й гасне.

На дворі був ясний день. В кімнаті був помаранчевий сумерк.

— Не можу повірити. Доро, може ти хочеш тільки налякати мене?...

— Для тебе це дивне, для мене буденщина... Сіла на рубчику отомани.

— Я досі не бачила твого брата...

— Нема його. Стало перебуває тепер у Києві...

Ходив по кімнаті. Серце било йому швидко й сильно...

Присівся до неї.

— Так, так, це гра з дуже небезпечним вогнем. Це вже важніша місія — болюче дразнила Дора.

Проти вікна хиталися зелені віти.

Від її сукні бив сильний запах парфуми... Її волосся теж жахтіло якимись сильними пахощами.

Чув під рукою її тепле тіло.

Від малого зеркала, що стояло на б'юрку виплила на стелю веселка.

Дора дивилася в його обличчя.

Очі робили на перший погляд вражіння палких. Уста пристрасні (на перший погляд). Чорне волосся гарно розділене по середині мало тепер фіолетну відтінь...

— Ти вродливий... За тобою, мабуть, не одна жінка пропадала...

— Щож... Я шукав тебе...

Скривився.

— Ах, що мені з того, коли завтра не бачитиму вже тебе...

— Прошу ласкаво забути про це.

Дора підняла рукою його голову, що знов опала на долоню.

Подібні до Зорів люди роблять все вражіння скупарів. Вони відбирають собі життя з розпуки після зтрачення грошей, що з них ніколи не користали. Вони бачуть ціле щастя в придбаному капіталі, лоскочуть його пальцями, впиваються близькою присутністю цього скарбу, та ніколи не візьмуть з нього ні шага.

Зі стелі збігла багатобарвна веселка... Зелень проти вікна набірала більше жовтої й чорної барви. В кімнаті ходив нечутно передвечірний сутінок...

Дора зрезигновано поклалась на отоману, підбираючи під голову руки.

Прімавера, що цвіла на образі, мала в своїй блідоті щось з обличчя Зоріва.

(Так думала Дора).

Зорів думав, що вона має в собі щось з весни.

Голова Зоріва звисла над головою Дори.

З боку — була це прегарна картина. (Є такі поштівки. Прошу оглянути.)

Під вікнами проходили думні тіни.

— Доро, колиб оминуту це... Колиб ти не їхала...

— Щож... Так ти поїдеш...

Дора не мала охоти говорити... Її інтересували широкі плечі Зоріва. Колиж він був як дитина...

— Ти більше надавбися на жінку, а я на мушину...

— Ти на мушину? — сміявся він — з такими дрібними ручками?

Поцілував її руки, при чому легко торкнув ліктем її грудей...

Дора обняла його шию рам'ям. Мусів нахилитися низше... Сильні парфуми одурювали якимсь фантастичним ароматом...

Припав до її м'яких і теплих уст.

Її віддих був гарячий. Аж пекучий. Уста наче червона рана. Очі прикриті. На їх місці чорні вулики вий.

Його груди торкнулись до її грудей, легко стиснених поволокою сукні.

Поклався біля неї.

Чув її округлі коліна при своїх.

Щось шолопало в його голові, нерви напружились як телефонічні драти.

А на землю осідав вечір.

Було тихо, лише в далеких низьких шуварах рахкалом рахкали жаби...

Лагідний страх карих віч манив спокусою й рука відрухово тремтіла на бедрах... Космос займав тепер три кубічні метри.

Наче в чарах котилися хвилі.

А над потоком рахкалом рахкали жаби...

Зорів підвівся останнім зусиллям.

Насилу давив розвихрену кров, що переполася ніжною атмосферою весняного вечору й спокусою Дориного тіла.

Чув біль у м'язах і голові, та завернув.

Поцілував ніжно її руки, та вже інакше. Більш холодно, та щасливіше...

Потому довго говорив про майбутнє, що буде,
біле як квіття черемх...

Жаби рахкали в щораз частіших відступах.

Дора мовчала. Була чогось зла.

(Розумів це інакше.)

Дора сказала:

— Нині поїду...

Ці слова болюче в'їлися в його череп...

Оперся на рямку вікна.

Дора пригладила собі волосся.

Скривилася...

— Коби лише плани добути...

(Жінки чуються в такому випадку дуже ні-
яково.)

Прижмурила око.

— Мушу вжитися знова в свою гру... Полков-
ник Салніков це бабій...

Хотіла його вколоти.

Не відчув цього.

Сів біля неї й пригорнув її.

— Лиш не забудь, не забудь про мене...

(З такими людьми взагалі важко говорити
цій, що для них є скарбом.)

Дора підвелася й глянула на годинник.

Його обличчя поблідло.

Слабий подув вітру ворухив гиллям проти
вікна...

— Пращай, коханий хлопче мій...

(Це доволі тяжко прийшло. Та випадало.)

Довгий останній поцілунок огорнув його тав-
ром втрати.

Відвів її до авта.

Холодною прірвою клався між них обов'язок
— так думав Зорів.

Махнула ще рукою.

Авто відбігало поволі щораз далше,
далше...

Довго стояв, дивлючись широко-отвореними очима в щораз менший чорний пункт на дорозі.

На небо вилився вже ультрамарін.

Місяць визирав товстим обличчям зза рівної дуги землі.

Вернув до хати.

Так мабуть мали йти стежки їхнього кохання.

Ще місяць оставав сотник у хуторі. Рана на руці гоїлася пиняво. Зрештою не спішився. Чувся гейби хворий, ходив отяжіло й заєдно думав.

А дні плили соняшні й гарячі. Кругом кучерявилась соковита зелень саду, а далше — майоріли в майстерних відтінях лати ланів і стояло небо чисте й гаряче.

На розпарену аж білу дорогу перед вікном клались темносині тіни густих дерев. Кілька яблуневих галузок хиталося проти вікна його олюбленої кімнати.

Клав чисті й добрі очі в це вікно й дивився кудись тужно й жалко. (Так, як пристало на тип людини, що ідеально кохає жінку.)

В некаламученій тиші мережав чарівні мережки майбутнього життя.

Зорів дуже змінився за цей час. Не міг погодитися з втратою дорогої особи й тому внурався ще глибше в своє душевне життя, де вона жила.

Глухо приходили вістки:

„Московська лінія під Саратовом впала“...

„Маршал Хвиленко вдарив на Курськ“...

Це було для нього майже байдуже, в кращому випадку — малозначне...

Так мало було цих ясних хвиль, прожитих з Дорою, а так могутньо розрослися вони в його істоті...

(Молоді, вдартеся в груди, мало вас таких?...)

Негодування й розстрій між стрільцями спричинює все або криза на фронті, або надто довге проволікання війни.

Ще не було випадку, щоби в часі побід робили стрільці авантюри й бунти.

Стрілець, що чує над собою добру опіку, що дістає добрий харч, що йде в побідному марші й знає, що зо скінченням війни не верне на брук — ніколи не береться за критику команди, не жаліється, не бунтується, противно, вірить у вождів, бажає нової перемоги й бореться для неї.

Тоді шукайте зо свічкою, або з якимось новішим жерелом світла, між жовнірами за картинами, зображеними в Ремарка, Йоганзена, Двінгера чи таки нашого Туранського.

Годі брати під розвагу обурення на війну жовніра, що кілька днів не їв, або слова зараженого тяжкою недугою без надії вилічення, чи когось подібного. Це все темні сторінки, прикрі, болючі, що опісля служать першому кращому письменникові до пересадної воєнної порнографії. Годі брати під розвагу оце обурення пошкодованих одиниць, як і годі брати під розвагу слова зорозованого, що кричить на соняшну днину. Це психологічно оправдане, та не вільно будувати на тому — законів.

Хто зачинає війну, ніколи не передбачує злого. Так, як колосальна більшість живучих не

розважає сказання „memento mori“ так, як людина, що сідає до обіду, не добачує можливої катастрофи з кісткою в горлі, так, як людина, що виходить з хати до кіна або на рандку, не передбачує що саме сьогодні може зломити ногу.

Поза фрагментами плюгавими й брудними, що перемережують війну (чи спокійного життя не перемережують?) є ще фрагменти ясні, великі й конечні для душі. Знаю дуже багато людей, що про важко перебуту війну розказують зо соняшним захопленням.

Вільно комусь витягати на верх найбільш смердячі бруди війни, чому не вільно мені витягати пахучих шовків?...

VII.

Ця частина з'ясує перебіг випадків до кінця квітня й зобразить велику атаку українських військ з дня 5. травня.

(Засмічувати біг акції твору терпеливим і мольним описом послідовно по собі наступаючих днів, не є пожаданим ні читачами, ні авторами ХХ. віку, хочаб говорилося про дні цікаві й великі. Повість, зложена з міліметрів, належить до музею, бо сьогодні, в часі панування більших мірничих одиниць — повість така збуджує сонність, несмак, іноді й огиду. Цю нагоду вихіснував, наприклад, Ремарк, підпираючи монотонією сірих жовнірських днів (близняче подібних до себе) — враження гидкості й смороду.)

По половині квітня завіяло теплом. Зелень підводилася із землі, засипана анемічним білим квітням і могутніла з дня на день. Це так, як дай комусь палець, а він вхопить за цілу руку. Небо зробилося легке й ясно-синє, як суконки бльондинок.

На фронті було цілий час без зміни, себто Українська Армія посувалася однаково швидко вперед. Бож перемога під Чорним Ринком була дірою, вибитою на північ. Сильна залога Саратова пода-

лася під ударом двох дивізій, висланих з Новохоперська й дивізії полк. Гордого. Цей пройшов кіргізький степ, шийку між коліном Дону й Волги під Царицином й остаточно перекинув терезу неясних ситуацій під Саратовом.

В тому ж часі вдарив маршал Хвиленко на Курськ і Вороніж. Був це маневр остільки легкий до виконання, що Москалі загрожені від південного-сходу покvapно подавалися взад, концентруючи майже всі свої сили на відтинку Калуга, Тула, Рязань...

(Прошу заглянути ласкаво до карти.)

В половині квітня впав Орел. Розгін українських військ припинила щойно сильна постава Московської Армії під Тулою...

Невдачна спроба пробою приневолила українські війська окопатись і ждати догідної хвилини. Лінії були віддалені від себе найбільш на півтора кілометра. В такій ситуації йшли дні за днями, окриті гарячкою якогось питання...

А з лагідних піль буйно трискала зелень... Йшла весна в потоці квіття, ніжна, як перший спів жайворонка, свіжа й чиста, як хрусталь води в сімох барвах...

Минуло кілька тижнів. Лінії оставали в первісному положенні й спроби випадів кінчилися вдатним гаракірі обох гармат.

Дні стояли теплі аж до пересади. По ночах було до пересади зимно.

Відтинок знаної сотні йшов щолопками хвилястого горбовиння біля містечка Гремяче, віддаленого від Тули яких 40 км. Двісті метрів за лінією в долині стояв сосновий ліс, позаду лежало мале московське село...

В сотні був щодня веселий настрій. Роблено

всякі комедії, опираючись на чийомусь сказанні, „може кліпнеш завтра як котюга з дірою в пупці“...

Грубий Степан розрісся неправдоподібно. Його блюза була стало розстібнута.. Як застібнувся, кожній проходив біля нього обережно. Гудзики грозили нечаяним вискоком і ударом у ніс...

Іван давно закинув писання дневника. Поза щоденнім повторенням вчорашнього, ніщо нове не входило в біг переживань...

Грицько бавився тепер у „підтинача“ й спеціально докучував закоханому Юркові та непорадному Степанові...

Всі разом спали, їли, сперечалися й співали. Як московська гармата зрушувала насип над ровом, тоді бралися вони за карти й обридливо кляли, що може їхня „камера“ завалитися...

Грицько дістав тепер нове прізвище „піко-нер“... Це видумав Юрко, не можучи відгризтися інакше на дотинки Грицька.

— Журишся за дівчину — моргав до нього Грицько — важко. Одначе не журися. Вона, напевно заступила тебе кимсь...

Юрко хмарився. Грицько зрівноважено говорив далі:

— Ти писав їй вірші, або мав ще якісь звирення... Не журися ними. Їх читає й захоплюється їхнім чуттям... хтось інший. Розуміється, разом з нею...

Стень трясся як цей грубий запорожець на образі Репніна „Лист до султана“. Йому вторувала ціла пака камратів, що зійшлися сюди з рова.

Юрко перекидався на полевому ліжку й свистав... Як сміх втих і Юрко перестав свистати, говорив Грицько дальше, поважно й з пожалінням дивлючись на Юрка:

— Якщо вона негарна, а розумна, або в старшому віці й ти мав зносини з нею — будь спокійний. Вона дбатиме про вінчання, мов про око в голові. Як вернеш, приведе тобі сина й скаже, що це твій, хочаб мав очі й волосся інші від твоїх і її.

— Ти дурний піконер — перебивав регіт Юрко — вона молода й вродлива. І не така, що кидається, або полює на фраера...

Грицько довбав у носі.

— Значить, держала тебе здалека?

— Ні, — говорив ображено Юрко — так пхалася на мене, як твої кокоти з барів...

— Но — витягав руку Грицько — не смаруй її. Як держала тебе здалека, а була молода й гарна, то значить, що держала когось другого зблизька...

Юрко плював на сіру стіну й відвертався.

Стень був розбавлений і штовхав Грицька, аби дальше підтинав.

— Отже бачиш — говорив Грицько, розкладаючи руки — нічим тобі журитися. Як не скрутиш, всюди твоя зверху... Візьмим, для приміру, що вернеш по її вінчанню... Чого тут журитися? Отвирається перед тобою поле свіжого кохання — робив значучий рух рукою — без прикріших консеквенцій. Якщо лише вона кохала тебе... Або візьмим — говорив швидко — що принесе тобі дитину, хочаб з іншими очима. Маєш тоді доказ, що вона летить на тебе. Можеш звити собі гніздо й жити на цілий регулятор...

Юрко плював і виходив з „камери“.

(Розмови були менш-більш такого змісту. Це оправдане: зредукований думає все про посаду, голодний про пироги, осамітнений — про жінок. Я скажу, що саме оце є найболючішою стороною

війни, це, що мимо всього викликає час-до-часу жалі між жовнірами — це, що на війні нема жінок.)

Іноді збігали розмови на тему війни. Тоді брав голос у тій справі Іван. Вмів влізти аж у середину слухачів і опоювати їх дивним кипучим напитком, своєї молододі душі.

Сьогодні стояв Іван на стійці до години 8-ої над раном... Недалекий сосновий ліс маячів червоними стовбурами й пахучим темнозеленим віттям. Ціле збоче горба, що його верхом йшов їхній відтинок, заносило запахом паруючої пашні й фіолетних, наче розлитих, плям материнки...

Сонце показувало зза обрію мідяну розтирхану чуприну. По другій стороні над лісом висів місяць блідий як молодий після весілля...

На відтинку було тихо. До білого розсипаного піску цокали як курки дзьобами соняшні проміні, в рові висіла ще імла... Три, чи чотири гранатні ями непорушно дрімали зо своїми синьочорними западинами...

Іван глянув на годинник.

Була щойно п'ята.

Скинув нічний грубий плащ і глядів.

Знав, що нічого не догляне.

З недалекої „камери“ добігав хропіт.

Сонце піднімалося щораз вище. Робилося тепло й його збирала сонність.

Ровом перебіг четар Лімниченко...

— З лівого крила доносить стійковий, що на московській стороні замітний рух. Вважайте...

Ще перед шостою залящили свистки. Довгий крутий рів ожив.

Вліпив очі в вузьку щілину між двома напханими піском мішками...

Парувала мокра пашня й материнка. Ліс стояв нерухомо...

О шостій вдарила московська гармата.

Верхів'ям лісу промчала темна смуга. Скрайня сосна зломилася... Недалеко в'їлося в землю стрільно... Піднявся чорний вал диму й видертої землі...

О годині 8-ій зійшов Іван зі свого місця... Повітря дріжало.

Вернув до камери... Було якось прикро. Стень пив рум...

— Но, як? Буде щось з того? — спитав Грицько.

Іван всміхнувся.

— Скорше ні...

Земля легко здригнулася. Мабуть стрільно вдарило недалеко від насипу...

Стріли невмовкали ціле пополудне...

— Війна, бачиш, — говорив до Стеня Іван — має в собі щось з твоєї бороди...

Стень вліпив у нього очі...

— Твоя борода, чоловіче, іноді така брудна й космата якась, що хочеться плювати...

Знов задудоніла земля...

— І важко собі порадити з нею... Скільки разів зголиш, стільки разів відросте...

Грицько засміявся... Стень випив лик руму...

Черговий вніс до камери казан зо зупою...

— Но, нарешті обід — озвався Стень.

— Ти, небоже, — сплюнув черговий — трінеш вже тут... Ціле твоє військо полягає на їдженню і...

Була година друга... Московська гармата була безустанку...

Грицько придержав нахвилю ложку в повітрі. Це зробив Іван і Стень...

— Стрільно потрапило в рів...

Десь недалеко озвався вибух і крик...

— Сукині сини б'ють нині — хитнув головою Грицько.

— Чи не буде атака перед вечором? — замітив хтось з кутка...

— Замкни морду — кинув йому Грицько.

Знов вибух. Звал піску зсипався по камінню до їхньої діри.

На дворі пекло сонце...

— Так гарно заповідався день — сказав Іван — а тут і маєш... Та може так і краще?... Мене холера брала з того лежання.

— І мене — сказав Стень.

Грицько копнув його в неприличне місце.

— І тебе, ти бочко сальцесону?

Брр...авх...

Іван виглянув крізь отвір до гори...

— Що там?...

Хтось відповів з рову, що недалеко порвало дроти...

— Шляку нема на них?...

— Маєш карти?... — спитав Грицько.

— Маю — відповів Стень, шукаючи по кишенях...

Іван присівся.

— Що граємо?...

— Фербель за короткий. Шістьдесятьшість...

— Вйо...

Стень мішав карти — —

Поволі клалося сонце на обрій... Тепер зачала бити наша гармата... По годині зробилося тихо... Хто жив приляг в рові і ждав...

Прибіг четар...

— Виняти з камер бочки з бензиною...

За хвилю лежало між стрільцями яких сорок бочок...

Піднесено дротяні засіки на пів метра...

Зза лісу визирав місяць. Налягала імла. В повітрі плигав дивний неспокій... Стрілецький ряд неначе завмер...

Знов прибіг четар...

Десь далеко блиснув гострий ніж рефлектору.

— Вважати, буде атака...

Четар поклався недалеко в рові...

Два скоростріли гляділи в долину...

Від села почувся ломіт...

— Лежати, не підводитись... Це наші танки...

Іван поправив собі ковнір...

Вияв вітер. Гладив темним струмом обличчя й летів кудись вперед, за дроти...

— Покладіть бочки на насип... Обережно.

Гарячка зростала...

Хвилі ковбилися і пружилися.

Знов лизнув ніж рефлектору поля... Тут-там...

Задержався...

Четар збіг до апарату...

За хвилю вернув...

— Вважати... Москалі недалеко...

Під лісом замаячіло щось і прилягло...

В кілька мінут пізніше озвався вже виразний стукіт ніг... Їм відповідав стукіт сердець, що прилягли до землі...

Схилені постаті замайоріли вже на половині горба... Гнали тепер що сили до рова...

— Бочки в долину!...

Озвалося кількадесять стрілів, що запалили бочки... Вогняна лявіна покотилася вперед, щораз ширша й вища, похилена вітром вперед...

Луна освітила скрай лісу... Нелюдський рик

вдарив у синє небо... В морі кривавих филь пота-
пали, борсались і кричали сотки істот...

Десь далеко греміли скоростріли.

Четар збіг знов до апарату...

Бочки швидко котилися в долину, розлива-
ючи своє нутро по полі... В море полум'я вдарили
скоростріли...

Лявіна добігала до ліса. Ще мент і язики
вогню торкнули до червоних стовбурів й полізли
на вершки...

Вітер змагався...

Зелене віття сосон тріщало й свистіло... Бурун
вогню мчав вперед верхів'ям й сухим хворостом...

На блимаючому ще убоці горба копирсалась
маса чорних обсмалених істот... В цю юрбу сікли
скоростріли...

Ліс замінився в палаюче море вогню...

Залящили свистки...

Четар велів розступитися на дві сторони...

Зі заду виповзло шість чорних танків, що
просадили рів, подерли дротяну огорожу й поко-
тилися в долину...

Степан випив кілька ликів руму...

Червона луна від лісу змагалася з густою смо-
лою ночі... Місяць зайшов за хмару... Наїжені
багнети криваво лискали в луні...

Скоростріли втихли...

В повітрі висів важкий одор згарищ і бен-
зини...

— Вперед! — Загремів голос відтинкових ко-
мандантів...

Вискочили з рова...

Чотири друзі були біля себе...

Хрупка земля порскала під ногами й хру-
стіла...

Переступали трупів...

Бурун вогню був вже далеко.

На скраю лісу горіли ще стовбурі...

Йшли мовчки, вдивлюючись в чорні рухливі
пункти танків перед собою...

Українська гармата була ще хвилину...

Кілька гранатів впоролось в землю...

Прилягли...

І знов кинулися вперед...

Збоку горів ліс...

Падали в чорні запади поля, розглядалися
і йшли далше...

Земля філювала... Заєдно свистіли криваві
птиці, що від них пчихала й харчала земля...

Недалеко вже замаячило щось кресе, наче
довгий брудний бандаж...

Невпинно йшли вперед...

Вперед останнім віддихом...

Від лісу завівала філя сильного тепла...

Вже виразно видко дроти... Великі аж до пе-
ресади кільці на дротах...

(Чи є щось краще, маєстатичніше, як ця хви-
лина смертельної тиші, насичена по свої безмежні
береги злораднім гнівом двох великих істот, двох
безтямно ворожих народів?... Хвилина, коли крі-
вавi очі одних і других в'їдаються в себе позбав-
лені жаху розуму й розсудку, налиті демонічним
хотінням горіючої істоти? Хотінням болючої роз-
коші на вид крові за кров?).

Недалеко тріскотів ліс... Там ломилися тепер
дерева й бухали в небо пушисті китиці іскор... Від
полумені іграло все довкола в чорно-червоних
барвах...

Танки докочувалися до дротів...

Блиснуло кілька язиків вогню...

Тишу виповнив нагальний жуж стрілів...

Падали на землю й повзали...

Бурхливо сікли скоростріли... Їхній тріскіт змішався з проклонами...

Щось підорвало землю... Кілька червоно-чорних присків вдарило в гору... Це заложені міни... Чотири танки перехилилися в бік і встрягли, не рухаючись...

Два бічні зашорохкотіли вже на дротах і лиснули жовтими язиками...

Як хмара підорвались зо землі прищурені жовніри... Хтось закрив очі й повалився... Лискучі багнети шкірилися мов зуби чигаючої звірюки...

Один скоростріл втих...

Бурун людей влився в щілину порваної танками огорожі... Тепер борня рукопашна, змішана з вриваними проклонами, харчінням і стогоном... Маса рухливих тілищ, сплетених зі собою, сплєтених в смертному стиску...

Якийсь грубий Москаль повалився з молодим українським стрільцем на землю... Дряпають себе, дусять за горло, перекидуються в усі сторони, врешті кусає Москаль стрільця в шию й гризе як звір запацьканий кровю... Їх закриває купа інших...

По них тратують нові люди, що схилені біжать вперед в глуху пітьму ночі... Лявіна людей розливається в обидві сторони.

Горіючий ліс ліпить все кривавою потопою світла — —

Втихло... Хто жив прилучався до нових і нових частин, біжучи вперед...

Над землею стояла тиха їмлиста ніч...

— — — — —
Над рікою Окою, недалеко міста Алексін, сиділи біля заломаного мосту Іван, Грицько й Юрко...

З їхніх облич бив нето жаль, нето злість...

Грицько щипав листки з низького куща бузини...

Сиділи на розстеленому коцу й думали.

— Невже, Стень впав? — міркував Іван...

— Може і так — відповів Грицько — найпевніше там, в різанині під лісом... Яких тридцять кілометрів відси...

— Держався мене цілий час... Я завважив, що його нема, щойно над потоком...

Сонце стояло ще низько над землею. Від ріки завівало холодом... Ген, у дві сторони розкинулись українські частини, відпочиваючи по ночі...

Прибіг четар Лімниченко.

— Як у нас? — спитав Івана...

— Стеня нема, зі іншими не знаю як...

Дорогою зближалися чотири авта з харчем...

Переднє авто вів вістун Гладчак. Знали його. Махав тепер рукою...

Зза шоферської будки виглянув хтось з перев'язаною головою...

— Стень, хай мене шляг трафить! — зірвався Грицько, біжучи до авта...

— Деж ти пропав, дурню? — кричав Грицько щосил.

Іван, що звихнув собі ногу, штитулькав на стрічу теж... Юрко підвівся, розложив руки і ждав.

Четар Лімниченко підкручував вусики й всміхався...

Авто задержалось.

Вістун Гладчак вискочив з авта й заступив Грицькові дорогу...

— Прр... товаришу... Він троха за грубий, як зачнеш стискати, може бути ще двозначний запах...

— Деж ви його взяли?...

— Відпорпали...

Стень поволі зіліз з авта. Був дещо блідший, та всміхався...

— Відпорпали, товаришу, під лісом, а був би здох як руда миш...

— Тільки не здох — обурився за Стеня Грицько...

Кинулись собі в рамена...

— Розкажуй, ти — налягав Грицько.

Прийшов Іван.

— Відпорпали мене... Хтось звалив мене прикладом по голові, здається, що таки якийсь наш через похибку. Я киркицьнув, а решта завалила мене цілою купою і вже... Рано розпорпали все й витягнули мене. Отак і я дістався сюди... Гладчак файний хлоп, взяв мене...

Грицько потряс рукою вістуну...

— В Алексіні поквітуємося... Там кнайпи є... Роздано сніданок.

Опісля налягла на усіх сонність...

Оперли голови на наплечники й спали...

Іван говорив сонно до Грицька. (Цей спав):

— Ти питав мене, чоловіче, що то є війна... Бачиш, жінка як є гарна, робить собі декольте до

пояса... Маляр, як є знаний, робить виставу образів... Чоловік, як має форсу, випиває цілий шинк... Нарід, як має силу, зачинає війну... Зачинає...

Іван похитав ще головою, побурмотів щось і впав в обійми нахабного сну.

Вчорашній випад українських частин на відтинку Тула-Рязань відкинув Москалів за Оку. Ген. Жилан, що приїхав сюди зі Ставрополя й держав середину лінії, пробився крізь вузький просмик між двома правими допливами Оки біля Тули й під Серпуховом приневолив другу московську армію під ген. Забрюшним до переходу за ріку... Москалі окопалися нашвидку в простій лінії від Вяжми до Коломни, відсіля берегом Оки до Рязані, Касімова й Мурома, віддаючи без опору Калугу й Серпухів.

Готовилася остання дія. Як доносила розвідка, збирали Москалі нові лави рекрутів, об'єднуючись і відкидаючи недавні короמוли в хвилині, коли стояла під грозою гарматніх жерел Москва.

На стрічу йшло гаряче континентальне літо... В повітрі завис крівавим маревом великий знак питання...

(Якби ви мали стільки віри в своїх грудях, скільки зневіри є в них, ви не кривилиб уст в цій хвилині й не думали, що це все — фантазія).

На землі, де ми тепер живемо, було колись море. Там, де є тепер море, була колись суша (звичайно).

По цій землі, де тепер є спека, ходили колись мамути (я без алюзій), діти ледів. Хто знає, чи над вашою хатою не будуть хлюпатися тюлені?

Сьогодні в нас день, на другій півкулі ніч. За кілька годин буде противно.

Цілий всесвіт крутиться як колесо щастя, а з ним крутиться життя. Перші стають останніми, останні першими.

З імлі віків б'є глуха луна величніх народів, що запалися під землю. Їх роздавив п'ястук довго гнетених сусідів.

Й так зложене життя одиниць, що ростуть, конають, уступають місця молодим, що теж живуть, аби впасти.

Якби стояло все на місці, світ і життя втратилиб свій чар. Велика нерухома рудера скислаби як тісто і засмерділабся.

Є такі недоумки, що стараються здержати це колесо в час, коли ще всесвіт кружляє.

(Боже, відпусти їм, бо не знають, що роблять...).

Не будьте прихильником рівноправності жінок.

ки. Це є фальшивий крик моди, що дістався до нас від інших. Це першзавсе кривда для самих жінок.

Не любіть жінок, що працюють у несвойому ділі, не вірте їм і все підозрівайте їх, що заломляться. Це саме примінюйте й до мушин, що різняться від жінок лише половим органом.

Жінка не була ніколи рабинею. Противно, мала широкі жіночі привілеї. Тепер дістала ще й мужеські. Подумайте: Випадає хіба зачинати борню за рівноправність мушин...

Тямте, що жінка з пірначем мужеськості — це дитина з бритвою в руках.

Це, що правда, не відноситься до всіх жінок. Вийтками будуть все жінки погані. Суспільна, політична і т. п. праці — це їхня остання дошка рятунку, пудер на їхню поганість. Для жінок вродливих є всі оці праці — сажаю...

Я залюбився недавно в одній дівчині (бльондинка). Недавно мала вона реферат (в байдужому для вас товаристві) про курячу сліпоту. Запросила мене. Відтоді вдаю, що її не бачу. Перечеркнулася.

Вродлива жінка це лілея, погана це бодяк. (З поезій). Під вітром зломиться лілея, бодяк сторчатиме даліше. Рівноправність не сміє обхоплювати всіх жінок...

Світ жінки вічно буде обмежуватися до шмінки, горшків й підозрвання мужа чи коханка. Й така жінка м у с и т ь орієнтуватися... в політиці. Смішно: Кілько жінок робить вражіння рисканта, важучи в руках виборчі листки.

Рівноправність треба вважати за одну з жіночих примх. Жінка може лише вдавати, що вона

сильна (як іноді вдає, що вона закохана), та це не значить, аби їй вірити й давати все, чого вона хоче.

Жінка, що ангажується в товариствах моральності, або має посаду, (має доступ до всіх. Виїмок це священство) в Лізі Охорони Жінок, в Товаристві Бездомних Псів, — ніколи не буде доброю матір'ю.

Якщо так, робить вона найбільший промах і злочин. Бо одинокою службою жінки для народу й святим післанництвом жінки є виховування здорових і сильних дітей.

Майже всі жінки, що влізли в мужеську шкіру, чуються в ній як професор руханки на лекцях. Перевертаються по кількох кроках.

(Виїмки остають виїмками).

Одначе не вільно вести в себе борні з рівноправністю жінки доти, доки не зачне хтось інший.

VIII.

Ця частина розказувати-
ме про поворот сотника Зо-
ріва до війська й про під-
слухану розмову в булаві
розвідки.

Зорів зголосився в генерала дня 2. липня. Був це час сильної спеки, коли по одній і другій стороні здвоювано лише стежі, а вилади оружні зберігано на пізніше.

Величавий будинок театру в місті Алексіні був окружений днем і ніччю кордоном агентів і військової сторожі. В пишних кімнатах примістилися урядуючі старшини й щодня гомонів в цих кімнатах монотонний гамір, різко протинаний раз-враз дзвінками апаратів.

Чисто московське місто блимало вже тут-там українським написом і пишно повівав на вежі будинку міської ради український стяг.

На вулицях визначувалися сині шаравари й жупани українських кіннотчиків, зеленово-сині однострої піхоти й інколи чорні жупани підкавказьких полків. Буйно хиталися в морі прохожих на бакир нахилені кримки, або мазепинки, що хижо вдиралися в очі гострим викроєм з переду.

В тихі вечорі, як ставало в місті пусто, покидав сотник будинок булави й заходив до каварні, що дістала тепер імення „Дніпро“. Містилася в малому міському парку. Балькони й тераси каварні доторкали вершків дерев і звідси видно було ціле місто. Служба була тут українська й назагал перенесено сюди український дух і смак.

Цього вечору був сотник у доброму настрої. Думки клеїлися лагідно, ніякий сумнів не отіював їх.

До тераси доторкали кучеряві вершки лип, що хиталися під гарячим подувом вітру.

В брудному кобальті імлі спало місто, приbrane густою колекцією світил.

Слухав в'язанки українських козачків, що їх грала орхестра й вдоволено оглядав „Варяга“.

Біля години десятої вийшло до салі кількох старшин і цивільних.

Зорів глипнув в цю сторону й виразно поблід.

Товариство заняло столик біля переходу із салі на терасу.

Один погляд вистарчив, аби доглянути в цьому турті штигулькаючу постать Крукевича.

Вдивлявся в його обличчя кілька хвилин і в мент, як хотів відорвати від нього очі, Крукевич доглянув його й перепросив товариство.

Була це хвилина остільки неприємна для сотника, оскільки справджувалися слова Крукевича. (Він не добачуватиме чейже недолі мільйонів, що нею окуплено хочаб оцю каварню).

Старався наклонити уста до найприязнішого усміху. Крукевич теж.

— Хтоб подумав — всміхнувся Крукевич, що стрінемося аж тут...

— Все можливе — стряснув рукою Крукевича Зорів. — Що я роблю тут, хіба знаєш, та що тебе привело сюди?

— Моя стара жадоба — з'їдливо сказав Крукевич — Жадоба оглядання покорених нами володарів, стоптаної чужої землі...

Зорів приглянувся обличчю Крукевича. Воно страшно змінилося за оцих кілька місяців. Кости під очима вийшли на верх, очодולי почорніли й зайшли гейби зеленою плісною. Жахливі запади на висках і сухий хижий ніс мали в собі подих смерти.

Крукевич закашляв сильно й сухими чорними пальцями підняв до уст хустинку.

— Добре виглядаєш — лиснув по старому рівними білими зубами Крукевич. — Поети мають в собі лише цю добру сторону, що пишуть і мріють про щось дуже ідеальне й астральне, а зарозом добре їдять. Передовсім смакує їм м'ясо.

Зорів скривився:

— Не бачу вузлів, що лучать одно з другим. Це потреба душі, то потреба шлунка.

— Не блягуй. — махнув рукою Крукевич — зрештою, це байдуже.

Зорів перебірав пальцями по столі. Чув зно́ва, що тратить рівновагу. Крукевич був байдуже ординарний. Сьогодні тимбільше, що всі обставини стояли за ним.

Вказав пальцем на місто й нахилився над Зорівом.

— Певно пишеш нові твори. Стільки тем

в цього роду походи. Глянь, чи це не гарне? Це далеке північне місто, залежне від нашої ласки й неласки. Чи це негарне, що там у п'ятьмі ночі стоять лицарі цієї епохи, що присмирили азійський розгін і мільйонами чужих трупів окупили свою велич? Чи це негарне?... Не велике?...

Він тлумливо сміявся над головою Зоріва.

Зорів втомлено глянув у його нахилений череп. Ці гаснучі очі блимали тепер мов порохно в темному кутку.

— Добачувати, кажеш красу в цьому поході, — відповів тихо — хоч можна згори добачити відплату за це? Писати пеани цьому злочинові, що тягне за собою другий злочин у відповідь?... На це я зачистий... Сповнюю свою службу, бо присягнув сповнювати її й не можу відступити в цей час. Душею служитиму чомусь іншому, вищому, що колись об'єднає світ непорочною скатертю своєю. Служитиму до смерти...

Крукевич реготався. Страшно. Як труп. Опісля довго кашляв і витирав уста хустинкою.

— Ти божок противорічень. Як усі поети. Й брехун, як усі поети. З цією може різницею, що не здаєш собі справи за своєї брехні. Кажеш, що служиш, бо присягнув. В суті річі служиш, бо тут твоє корито. Може ще якісь причини в тому. Кажеш, що будеш служити до смерти. Хоч чорт його знає, чи служиш... Цих кілька білих віршів?... Що розхитують нам здорову молодь і роблять з неї хорих мрійників і декадентів? Я теж служитиму... До смерти. Та...

Зорів прорвав:

— Цей тип далекострільної газової ракети,

це ціла основа твоєї думи. Прилад нищення.. Звірячі кігті...

— Будування — сикнув Крукевич й посміхнувся, хитаючи головою. — Й так служитиму до смерти. Такими приладами... І вміратиму щасливо, бо бачитиму ясні осяги своєї служби... А ти...

— А я... Можливо вдушений біля білої статуї, що її різблю. Вдушений брудними руками. Такими як у тебе...

— Бррр — здригнувся Крукевич — Як відбігається від життя в розмові з тобою. Білі статуї, служитиму чомусь, що... білою скатеркою... Взагалі...

Дорогою в парку мчала колона нічної сторожі.

Сотник підійшов до балюстради й вказав рукою:

— О, це теж велич...

Крукевич спинився біля нього з боку. Його нахилене обличчя мало в собі щось з образу сатани, що підшпигувала Христові владу над чарівними світами в часі сорокдневного посту.

— Це лише вимога хвилини — озвався Крукевич — Чейже ніхто не думає забирати на сталі цих земель. Бо щойно це вилазить боком. Тепер це велич. Символ нашої сили...

— Так, так, але візьмемо з цим символом тінь відплати, що скропиться колись на нас...

Крукевич поклав чорну суху долоню на рам'я Зоріва.

— Бо так мусить бути. Це певне, що колись ми впадемо. Раз на все. Але це в перспективі тисячеліть... По нас прийдуть інші, що теж багатітимуть, цвістимуть, аби впасти... В епохах миру збі-

рається сталь на відплату витязям. Сьогоднішні народи сутінків увійдуть в світло, а потому знова впадуть в сутінок. І прийде колись жажливий мент, що оцей звірячий зов нажме назбираною сталлю... Розпоре світ в борень червоній драмі і на простір від Андів до Уралю розсипле днів розвихрений динаміт... І в хмарніх днях, в дивачному похмільї — підхмарних міст проломляться філяри... І сонно в день утоми по весіллі — скорба пройде пещорбленим пустарем... Поморить білий світ жорстока біла фебра... У ржу зайде зацитькане залізо, а на пустинь далеких жовтих ребрах хтось підніме нечуване авізо...

І рине дич пов'язалими шляхами... На щовбках Анд вогнів розставить крайки... Під ніж впадуть останні Могікане — культура знов зачнеться від нагайки...

Крукевич вірвав. Він важко відхнув і вдивився в очі Зоріва.

— Це не візії. Це таке невмолиме, як послідовність людської вдачі.

— Доти, доки культура не стане вище над цим звірячим зовом...

— Як Славута не потече в гору, так культура не буде витязем...

Зорів стиснув уста. В його голові кипіло від цих слів. Вся істота бунтувалася.

Крукевич стояв штивно. Його обличчя було холодне як посмертна маска...

Нависла хвилина мовчанки, що в ній сковбився тріумф і бунт.

В цьому моменті війшов на терасу поручник булави.

Він поздоровив Зоріва й передав йому листа.

Нервово розпечатав коверту.

„Сотник Микола Зорів зголоситися в булаві розвідки сьогодні в год. 24-тій у знаній справі“.

Глянув на годинник.

Була одинадцята.

— Попращаю тебе — сказав вимушено Зорів — мушу йти.

Крукевич холодно подав йому руку.

Звернувся до поручника:

— Прошу передати, що я до приказу.

Поручник віддав честь й вийшов.

Мав ще час, та розмова з Крукевичем була за прикра.

Крукевич прикусив уста.

Зорів холодно склонився.

— — — — —
Під каварнею ждало авто.

Був подразнений і втомлений. Повітря було сьогодні парне й тяжке. В місті стояла тиша.

Затопився в думках...

Булава розвідки містилася в будинку гімназії, що стояла на скраю міста.

Глядів на тікаючий ряд жалюзій і вуличних ламп.

Не міг ніяк зрозуміти, зачим шукав тут Крукевич.

„Невже ця звірська жадоба розрослася до таких розмірів?.. Пощо приїхав?..“

Був злий і чувся мов вибитий по лиці.

Над зарисом кам'яниць стояв місяць, загрожений хмарою збоку...

Авто мчало швидко вперед... Від продуву робилося холодніше...

Малий крутий червак впився в душу...

„А може... говорив Крукевич правильно?..“
Провірював себе.

„Чейже я не зробив досі ніякого промаху...
Ах, він говорив за моє писання. Це хіба не аргумент... Суд такої звірини?..“

Авто проїхало під луком якогось віадукту.
Короткий гостріший шум...

„Чому я вступив до війська?... Саме до війська?... Справді тут моє корито?.. Пусте, я мав стільки інших доріг до вибору... Військо манило мене зразу... Ця дурна Стефа, цей пустий метеор моєї юності підшипнув мені, як я грав ролю поручника на якійсь виставі... Було мені „до лица“... Це смішне слово... Чого я люблю стояти в зеркалі?... Чого я не виступив з війська? Призвичаєння?..“

Думки плуталися...

„А, хайби і говорив правильно... Бути такою машиною як Крукевич?.. Ет, свиня він, повторив в дусі слова Тимченка. Ще кілька місяців і кину це все“...

Авто пересувалося ломаними вулицями... Глянув на годинник. Не розумів нічого...

Перед очі виповзло біле обличчя Дори. Чув на устах її уста, що так солодко цілували... Чув дивне вдовolenня, що наломив себе тоді... Що не взяв її, не зруйнував їй життєвої казки, щастя... Це обзивалася його тонкість на цьому пункті...

Знав, що кохає її тепер більше, гарячіше, сильніше як все, що у світі...

(Прошу звернути пізніше увагу на моє сказання про кілька дивних Японок.)

Зідхнув сильно й знов задумався.

Так, кохав Дору й бажав тиші,

Це були два правдиві первні його душі.

Авто спинилося.

Ліниво подався до головної брами й показав виказку.

Старий булавний глянув на годинник.

— Пів дванадцятої. Ще час. Прошу заждати на коридорі.

Перейшов крізь малий вестибюль.

Спинився на коридорі при отвореному вікні... Було незвичайно парно, а знадвору все таки віяло холодом...

Дивився в сад... Було тепло, ні один листок не ворухився...

Хотів відійти, та вчув в цю мить чийсь голоси. В долині у саді стояли мабуть якісь люди...

Зацікавився.

Слова долітали зразу відорвані й тихі, опісля вслухався й чув усе докладно.

— Знаєш... і Ромко впав...

— Чув...

— Та що так безлично вліз у руки...

— Важко. То є так: Сто разів добре, раз зле і мотуз на шию...

— Він у справі Салнікова?...

Другий притакнув мабуть головою.

Зорів нахилився. Було темно. Десь низько під деревами пролетів лилик... Серце розбивало груди... Як шпада встромилася в ніч вся його увага...

— Чорт бабу післав...

— Хіба...

— Не дає про себе вістки вже від місяця, чи більше... Чвірка говорив, що бачив її у вікні в Салнікова, та чи це вона, не присягне...

— Кажуть, що він молодий...

— І як чічка... Пострах баб щілої Москви...

Зорів стиснув п'ястуки і йому потемніло в очах... На хвилину лизнув місяць суворі обриси недалекого монастиру мерехтливим зеленим світлом... Кілька разів цокнув сверщик. На долині було тихо. По хвилині озвався знову перший густим низьким басом...

— Вона була за морова...

— І я так думаю... Та — баба бабсю. Багато надроблює мінами...

— Може вхопив її лише і держить під ключем?..

— Чорт знає... Можливо... І таке часто стрічається...

Чув глухі удари кроків... Бачив два темні сілюети, що скоро втонули в п'їтмі... Тиха, осліплююче ясна лискавка липнула на небі... П'овіав вітер... Відорваний листок вдарився безнадійно до муру й зашелестів. Деревами проходив шум...

Стояв опертий на віконну рямку, глибоко затоплений в безвість ірраціональних відчущавь, незрозумілого жаху й неясного бажання...

Не завважив, як спинився біля нього поручник й попросив відобрати папери в полковника Булаки...

Щойно по хвилині стямився й зломано перейшов до габінету полковника.

— — — — —
Зачаєне небо липнуло низько над обрієм довгою зубчастою лінією...

Стояла тиша. Воздух був прикрий. Наче паруюча мокра ганчірка...

Ліниво й обережно виповзувала з над пільструя холоду, що губилася зразу в загальній парні.

Щораз густіша мазь ночі розливалася в просторах і бурмотіла під носом.

Щораз густіші симетричні лискавки підводилися ближше на щолопок неба й кидали на землю еластичну верескливу бляху.

Краплі дощу важко впали на землю й дихнули холодом.

Опісля розвихрився танок. Була ніч темна й жахлива мов кара. Довгі зелені смуги, як зловіщі очі оглядали мокру землю й відверталися.

Раз-враз.

В цю ніч зближувалися плутаними дорогами дивні звірі в напрямку української лінії. Вони глухо стогнали в дикій орхестрі ночі.

Наче на ліктях скрадалися під заслоною ночі великі танки, гнучись під важким вантажем, що лежав закритий на їхніх барках...

Ця ніч мала скривлене від жаху обличчя й демонічно вив вітер, підриваючи сірі плаhti з мовчавливих тілищ потвор.

Над раном болюче корчилась земля, вглутуючи в своє черево вперті незнані машини...

Над усім лежала велика тайна, глуха мов гріб.

Ранок ставав непривітний наче невиспаний, надармо стараючись вимотати з імлі кружало сонця.

Кілька дивних Японок, ці одинокі з жінок на кулі земній, відобрало собі життя, як йшли їхні кохані на війну. Вони одинокі зрозуміли, що в цій хвилині повинна вмерти в грудях воїнів кохання викохана ними особа, вузька ідея, аби ціла їхня істота віддалась другому вищому кохання.

Не треба жахатися. В нас не зробить цього ніяка жінка. Це був лише доказ, що й жінки вміють зрозуміти, як великий злочин поповнює воїн, тілом на фронті, душею у запіллі...

Й для такого нема оправдання. Не береться під розвагу ні стану його душі, ні його вдачі, лише копається його так, як копається пса, що кусає в ногу. Ніхто не думає в цій хвилині, що така вдача пса, що це його внутрішній імператив.

Це не моя видумка, оце зіставлення кохання одного й другого. Це квестія, що нею перемережана не тільки література й пісні, цею квестією направду перемережане життя.

Якщо скаже хтось, що й найбільш конкретні докази не змінять вдачі розхитаної людини так, як найбільш досконалі лічнічі середники не дадуть мерцеві життя, то я згоджуюсь.

Не пишу цього для хронічно хворих на романтизм, для паралітиків вузького мріяння, а до молодого покоління, що має повірити в ці докази

й витворити собі своєрідний романтизм в ширших
рямках.

Не доходить до божеського культу в ніякому
іншому, лише в найбільш святому коханні на
землі, в коханні до свого народу...

Направду кажу вам: Якщо не зумієте витво-
рити цього другого романтизму, то буде таких
билин як мій білий (що так скажу) герой знова
ціла хмара й не буде ні одної боевої пісні без дів-
чини з вишиваним рукавом на очах, або без стріль-
ця з розірваним серцем від кохання мов від
гранату.

(Молоді, глядіть добре, як ломився Зорів!)

IX.

Ця частина розказуватиме про розлам у душі сотника й про ніч, коли він став дезертиром.

Вістка про Дору ввінула серце чорною слизкою гадюкою. Ходив як тінь без почуття дійсності. Довге сіровиння приказів і зголошень доливало щораз більше горечі до келиху розстрою. Душився в темі штивних параграфів і гнувся під сумнівами за Дору.

Занедбувався щораз більше. Іноді сидів глухий і задуманий так, що кілька разів треба було звертатися до нього. Генерал глядів зразу на нього крізь пальці, мовляв, чи не хворий. В останніх днях відносини напружувались. На гострі запити генерала відповідав ніяково й глухо. В рухах бракувало давньої меткості, а очі втратили соняшне тепло.

Вечорами по службі пив. Так стало як цього вечору, коли лежало ще багато паперів до перечитання й опрацювання.

Горівка направлена солодкою помаранчею має в собі бацилі нірвани. Розуміється, не забовтувана закусками. Вже по п'ятій розтоплюється серце мов віск. (Спеціально в таких людей як Зо-

рів). Це вже перший бациль. По кількох дальших робиться в голові рюжево й сонно. Тіло огортає втома. Після десятого п'ється вже махінально. Це другий бациль нірвани.

Так пив сотник.

Він цілував свою долоню й думав про уста Дори. Й про вечір, коли цвіли білі яблінки.

В голові дзвеніла давна казка. Довкола їжилася дійсність. Вона рудила глибоку тугу гострим своїм контрастом.

„Кинутиб це і йти, йти кудись в імлавий простір доріг. До неї“. — шептало щось далеке приманчive.

„Безумний. В таких обставинах це нездійсниме й пусте. Це плід хворої душі“ — шептало щось більш близьке й виразне.

Два демони шамоталися внутрі його істоти.

„Правдиве кохання сильніше від твердинь. Одна правдива сльоза кохання воскрешує мертвих“.

Не добачував нонсенсу.

„В чорній палаті страдає твоя кохана“.

„Твоя кохана пішла в службі для народу. Якщо покинеш своє місце, наплюєш на її ідеал“.

„Якщо рятуєш людину, що терпить за спільний ідеал, не робиш злочину“.

„Тоді, коли не топчеш цього ідеалу. Визнай свою охоту владі і йди як висланий“.

„Це люди параграфів. Вони посміхнуться й не зрозуміють тебе. Зрештою ідеал це річ погляду. Мазепа в Москалів зрадник, в нас герой. Крукевич в тебе гієна, ти в нього осел, ви для себе ідеали. В цьому випадку кермуйся теж своїм поглядом“.

„Честь це спільне поняття усіх. Якщо потоп-
чеш її, не вертай. Ніхто не простить тобі“.

„Вогонь туги жере твоєю душою. Втратиш ко-
хану, втратиш сенс життя, знидєш, втратиш ро-
зум. Чим буде тоді честь?“

„А якщо втратиш життя при першій пере-
шкоді? А якщо верне вона нині-завтра?“

Голова пучнявіла.

Два демони змагалися щораз завзятіше.

І сміялася дійсність...

Доторкнув шийкою фляшки рубчику чарки.

По десятій чарці замазується в голові світило
розуму й у такому настрої п'ється вже махінально,
вперто, безтямно, що так скажу.

Потому приходиться сон, що ловить у свої сіті
в кожному місці й у байдужій позиції. Це є глу-
хий сон, що по ньому не тямиться нічого.

Це третій бациль нірвани.

Папери лежали недбало розкинені й нетор-
кані.

Щось згорблене й з'їдливе вешталось по кім-
наті.

Як рішаючий дзвінок повторився другий раз,
отворив очі.

З долонь, що отяжіло лежали на столику,
підняв голову...

Червоні кільця завирували в очах. Зіштив-
нілий карк болів і гостро електризував ціле тіло.

Поволі сходилися думки. Імлистий зір щораз
виразніше човбав у стирті розкинених паперів.

Велика чорна прірва.

На годиннику була десята ранком.

Щось дике розхрістане наплювало в очі.

Холодні долоні камінюками стиснули чоло.

Третій раз залящів дзвінок, гостро й гнівливо.

Хитаючись, перейшов до другої кімнати й спинився біля дверей. Завернув ще й сховав під подушку фляшки. Опісля отворив двері.

Був блідий і дрожав на усьому тілі. В порозі стояли два сотники з булави.

Інакше не могло скінчитися. Знав, що його жде.

Генерал Жилан, що любив його як сина, мав сьогодні сіре обличчя... Струна була перетягнена.

Ледви завдяки дотеперішній службі та зраненню не випав присуд так, як надіявся.

Це був перший ступінь декадансу.

Сотника призначено на команданта фронтової сотні. Хоч ця кара не була нічим іншим, як переходом з дощу під ринву, коли все було мокре, всетаки чувся дуже упокорений і покривджений.

Страшно заболіло його в любові власній це, що в останній день перед виїздом на фронт довідався про винахід Крукевича. Чувся тепер як людина, що її горло стискають зимні пальці противника.

Сотник не добачував своєї вини. Це все складав на карб дивного стану душі, хвилин душевної бурі. Й кілька разів доторкав рукою після привички своїх грудей, де перше висів білий ад'ютантський шнур, що ним любив бавитись, метав ним знова гнів і резигнація.

Бігав тоді схилений по темній підземній ямі, що мала назву канцелярії сотника. Бунтувався проти дійсності й щораз палкіше тужив за Дорою.

Обставини до виконання невиразних ще плянів злагідніли й він довго інколи думав про втечу.

Туга, що зростала рухом рівномірно прискореним затирала жахливі образи перешкод.

Так минув спокійний серпень і настав холодний вересень. Неждано повіяли холодні вітри й зацяпотіла непривітня довга слота.

В глуху ніч, як монотонно хлюпав дощ по розмоклих полях і в окопах стояла вода по кістки, застукали в двері канцелярії сотника два стійкові.

Нерадо отворив очі.

Дві тіни захиталися на яснішій дещо плямі отворений дверей.

— Пане сотнику, голошу слухняно, на нашому відтинку переловлено московського шпигуна.

Сухо й невдоволено озвався:

— Перешукати все найдокладніше. Якщо найдете якусь річ, передати мені ранком. Не бити.

Вибився зо сну.

„Зловили шпигуна“, думав. „Кілько їх переходить... А кілько наших переходить?“

Думав чогось про переходи. Два демони душі знова змагалися.

Не проспав цієї ночі.

Ранком передано сотникові золотий перстень зо зеленим каменем. Найшли його в закаблучі черевика шпигуна.

Остав сам.

Знав про всякі способи переношення виказок і плянів у такого роду чічках. Тому довго оглядав перстень, не могучи знайти нічого підозрілого. Стався викрутити очко, але воно держалося сильно.

Ще раз скрутив і очко зрушилось. Опісля викручувалося вже легко.

Поза звичайним западом на камінь й лискучими гвінтами не міг нічого доглянути. Відрухово

вложив туди кінчик кишневих ножичок й постукав в денце.

По обводі перстень пройшла дроз. Рямки, що в них містилося очко, поволі піднімалися вгору, витягаючи заразом зі скорупи перстень тонкий звій паперу.

Кілька рядків московського шифру впилося в очі.

Ще як ад'ютант, навчився кілька тижнів тому відчитувати той шифр від полковника Любченка.

Руки дріжали...

Це була виказка.

Ходив як у гарячці. Його уста спеклися й потріскали...

Цілий день оглядав мапки переходів українських розвідчиків.

Ця ніч, що йшла, була мокра й темна. Вітер свистав на чорній рівні піль і кошмарно ворухилось небо наче брудні зливи в каналі.

В голові було лише глибоке вперте бажання не обсажене ніякими підпорами розсудку. Не питався ні разу, пощо йти, вмовлював лише в себе, що мусить йти й чув, що це конечне, невідкликане. Наче залишив половину своєї істоти там в темному нутрі ночі.

Був певний, що пройде ворожу лінію, а далше — хіба краще, як тут.

(В розстрої, або після якоїсь кривди, виряженої таким людям, затрачують вони власть над своїми чинами. Ними кермує або сліпа охота якоїсь відплати, або конечність втишення свого болю байдужими на все середниками...)

Як злодій згорнув зо стола жменьку паперів, роззув черевик й вложив їх у середину...

На чолі блестіли напухлі криві жили...

Вийшов на гору до рова...
Останніми ясними думками освічував свій
плян. Їх окривала чорна котара злого замислу...
Добігала північ...
Підійшов до стійкових і велів їм розійтися
в боки... Там з вищих місць краще видко...
Було темно й глухо...
Знав, у якому місці є піднесена дротяна за-
сіка...
Коби лише місяць не вийшов...
Стиснув п'ястуки...
Схилився... Низше, низше... Врешті впав на
землю й борсався... Щось підкидало ним, два де-
мони кінчили криваву борню...
Хтось з них поповнив морд...
Розглянувся як злодій і почовгався вперед...
Це була ніч, коли став дезертиром.

Х.

Ця частина розказуватиме про перехід Зоріва й про кілька днів, перебутих у Москві.

Йшов крізь темряву широкого поля між двома найженими ровами. Прищурений пустар шорохкотів довкола глухою тишею. Обдерте дерево вказувало сухою рукою кудись в простір, як непорушне марево журби й болю.

Падав густий дощ... Ноги вгрязали в м'яку землю, а вбрання набірало щораз більше ваги, перемокало й липло до тіла, мов мокре холодне рядно.

Стало скручував у право. Інтуїційно чув, що мусить дійти до московської лінії як найдалше від цього місця, звідки найбільш правдоподібно вийшов Москаль, себто не просто на другу сторону, а десь далеко в бік.

Йшов хитаючись, не думаючи про ніщо. Чув на собі вантаж злочину й не хотів його розчовбувати. Рятував себе тепер впертою охотою дійти до Дори й вирвати її, хоч не мав ніяких конкретних способів ні плянів. Йшов мов тінь, замінений в глухе й вперте стремління, несучи на собі тавр кривди й упокорення.

Минув руїни якоїсь хати, переступив брилу

відорваного муру, не оглядаючися й не жагаючись нічого.

Його уста були спечені й очі горіли нездоровим блеском гарячки. Дріжав на всему тілі.

Ноги воліклися щораз поволіше. Мов колоди.

Ранок розмазував наче водою важкі сірі акварелі неба. Брудна сіравінь хмар мов отікаюча губка давила рухливим тілицем землю.

Тонка лінія дротів і білі камінні плити були вже недалеко...

Наче не бачив...

Ще тільки кілька кроків.

Непривітне довге „стой“ засвистіло у воздуху мов бич.

„Ложись!“

Впав у мокру глину й лежав...

Опісля все пішло як у повісті. Відтинковий командант, це був старий пияк, братолюбєць, що брав усе від жінки по пиці (розуміється в запіллі), був навіть захоплений експериментом з перстеном.

Зорів показав йому й фальшиві пляни, що їх приніс у черевуку й старий капітан був певний, як апостол Тома...

Дав йому цивільне вбрання й че розпитуючи про ніщо пустив його дальше.

Його байдужність і своєрідня махінальність закрили небезпеку цих хвилин.

Минув тиждень, як скитаючись болотистими дорогами доплівся до Москви. Був втомлений і знесилений до краю.

Це, за чим колись лише тужив, перетворилось тепер у зміст дивачної віри, що зберігала в собі ключ його життя. Він борсався й брив до нього, мов до останньої дошки рятунку.

Широкоотвертими очима глядів на понуре, аж чорне, північне місто, предвічну садибу деспотів Сходу. Воно вдаряло новітньою технікою струнких хмародрапів, повагою застібнутих мов кафтан на череві старих церковних бань і спокоєм масивних старих будівель.

Кривив уста й блукав пальцями по бороді, що заросла за цих кілька днів надобре. Здрігався, як подумав, що цею оселею мільонів людей пройдуть брутальні машини Крукевича. І він відвертав очі, як уява зафілювала землею й захитала по п'яному густими будівлями.

Волочився по місті. Хотів купити за забрані „з дому“ гроші нове вбрання. Та не бачив ніде склепу з вбраннями, зрештою всі ходили вулицями обдерті, або принаймні неелегантні. Виріжнюватись було може й небезпечно.

Думки шугали мов шуліки й все крутилися біля одного: за всяку ціну дістатися до Салнікова. Це оберталося в думках мов млинське колесо й шуміло в гарячці здогадів і вагань.

Піднімав ковнір і влазив у нього по вуха. Оминав тут і там довгі хвости людей, що мабуть брали хліб на картки, заглядав в освітлені вікна й заєдно йшов вперед.

Була холодна ніч. Небо окуталось густою вовною хмар і вовтузилося понуро підбите луною, що йшла від міста.

Життя в Москві мабуть змінилось. З таким сумним настроєм стрічається дуже рідко й у дуже тяжкий час.

Хотів їсти. Все, що дістав на поодальніх селах, скінчилося. Гроші мав, треба було найти лише якусь кухню.

Зайшов в темну вуличку з похиленими ліхтарнями. Якась гнучка тінь виповзла зза вугла й дискретно торкнула його руку.

— Чево загрустів маладець?...

Кокетно заглянули спокусливі очі під його нахмарені брови.

Коліна незнайомої муснули його колін...

Хотів її перепросити, та подумав, що сам як палець згине тут, другаж людина подасть хочаб малі, всетаки якісь інформації. Лише це треба обережно.

Придивився краще цій дівчині, що нахилилася щораз ближше.

Це був тип дівчини з темних заулків, може тільки в кращому ґатунку. Про це говорили її розумні темні очі. Була вдягнута в краще футро, говорила чемно й взагалі робила вражіння інтелігентної вуличниці.

Перший раз стрічався з того роду дівчатами й о такий порі. Але конечність веліла користати з кожньої нагоди.

— Маєш кімнату? — спитав по московськи.

— Аж три, хлопчику; грошей лише не маю.

Вона всміхнулася. Темні п'явки уст відхилили жемчуги склистих зубів.

Дивився в неї вперто й думав:

„Виглядає на чесну. Зараз буду бачити“.

— Кілько тобі треба на добру вечерю? Таку з горівкою, ковбасою, хлібом і цигарками?...

Дівчина подивилась серйозно в очі.

— Не виглядаєш на такого, що мігби собі позоволити на це...

— Я тебе не питаю про свій вигляд. Скажи, кільки тобі треба?

Дівчина скривлено й почасти злобно кинула:

— 20 рублів...

Сягнув до кишені.

— Буду тут ждати. Йди й купи. Як не обдуриш мене й вернеш, будеш жити собі спокійно й не потребуватимеш зачіпати людей на вулиці...

Її уста легко розхилилися в здивуванні. Біла рука сягла по банкнот.

— Жду пів години.

Вона вхопила гроші, подивилася момент на нього й скоро побігла долів вулицею.

Зелене світло ліхтарні заливало довкола тротуар, що на ньому лежала тінь сотника.

Нетерпеливо ждав на її поворот й сумнівався чи верне.

Схилив голову й не думав.

Минуло якої пів години.

Заскочила його нечайно, з всміхнутим вродивим обличчям, несучи великий кіш, накритий папером.

„Отже, чесна“ — подумав.

(Забув одначе, що сказав їй про дальше щасливе життя. Якби не це, вона певно не вернулаб. Так бодай можна надіятися).

Йшли обоє мовчки.

Мешкання В'єри Петрової містилося в одній з бічних вулиць Алеї Петра Великого, на третьому поверсі старої кам'яниці. Це були три, гарно прибрані кімнати, що тонули саме в глибокому сумерку. Запах парфуми віяв з їх нутра й дразнив на хвилину ніздря.

В'єра засвітила.

— Розгостися, хлопчику, думаю, що буде тобі незле.

Вона говорила це зальотно, прижмурюючи при тому ліве око.

Скинула футро й витягнула в боки круглі голі рамена...

— Ах, врешті якась порядна вечерея... Після цього справді хочеться кохання...

Вона дискретно всміхнулася.

Зорів дивився в неї. Щойно тепер побачив, що це не дівчина, а дозріла жінка, незвичайно вродлива. Прозора темна сукня В'єри показувала при-манчIVE, нічим більше не накрите, тіло. Точені ноги в малесеньких мештах, напружені піднесенням на пальці, кокетливо манили жіночістю.

Відорвав від неї очі й глядів на долівку.

В'єра перейшла до другої кімнати й перенесла туди кіш.

В його грудях підводилося обризькане сумління. Амбіція, почуття честі, остали далеко, далеко. На їх місці була жорстока пустка, придавлена пекучою покришкою стиду й болю.

Дзвінкий голос В'єри попросив до другої кімнати.

У ватрані шумів вогонь. На столі стояла фляшка з помаранчівкою, на тарілках лежав хліб і ковбаса. В малому збаночку муштарда.

Щось казочного.

В'єра налила келих.

— За твоє здоров'я.

Всміхнувся, потираючи свою бороду й дивився на викривлені чоботи й посмароване вбрання.

Торкнув її келишка й випив.

В'єра пригадала собі щось й вийшла.

За хвилину вернула й сказала:

— Маю білля й вбрання одного мого хлопця, що згинув тепер на війні. В мене є також його бритва. Купелева кімната готова до вжитку. Вбран-

ня й бритва лежать ось в оцій кімнаті. Там за цими дверми. Використай це все.

Завагався, та послухав.

Зорів вернув до В'єри як Дон-Хуан. Журба й голод виділікатнили його обличчя й поволокли ніжною блідотою. Вбрання лежало мов шите на нього, тонкі вусики гармонійно достроювались до чорних брів і чорного волосся.

В'єра сплеснула в долоні й кинулась йому на шию.

— Таж це інший чоловік! Тобі до фільму хіба...

Вона цілувала його уста. Чув гаряч її тіла, та не обнімав її. Начеб не передбачував цього. Чи вже мусіло так бути?...

В'єра завважила це.

— Що-ж? Почуваєшся мов на цвинтарі. Виглядаєш як новородок...

Відвернулася й гнівно тупнула ногою. Оглянулася, витягаючи до нього білі рамена.

Завагався.

Хвилина напруження перед упадком.

Поволі йшов до неї...

Потягнула його сама.

Чув, як рівномірно тратить холод. Тепло її тіла вдаряло канчуком спокуси. Мимоволі доторкнули його руки гнучкого стану В'єри. Прозора сукня розвіялась мов куртина й виповзло біле пахке тіло.

Вагався ще.

Розхилені уста й пасивне тіло розвогнали шалену оргію змислів...

Це була ніч пристрасті й душевної руїни.

В'єра не чула мабуть, як лежучи опісля на

другому ліжку, припав лицем до подушки й довго плакав...

Як В'єра пішла ранком на місто, став знова розчовбувати це все.

Щось дряпало:

„Як? Для святого кохання кинув військо, став брудним дезертиром, аби так зачинати дорогу своєї посвяти для цього кохання?“

Думав. Опісля махнув рукою:

„Ну, що-ж?... Це своєрідній середник... Чейже розумію, що це щось контрастове до кохання“...

Щось одначе було не так. Відчував це.

Знова дряпало воно душу:

„Цікаве... Значить, падемо? Переходимо на сторону тактики Крукевича? Непорочність душі вже на обидві сторони заболочена...“

Ворушився.

Аби прорвати ці прикрі думки підвівся й ходив по кімнаті.

Всміхнувся пусто.

„При чому тут сміх? Ех, крутиться... Коби В'єра скоріше вернула. Добра горівка, й все піде гладко...“

Пристанув і вдивлявся в долівку. Почув, як мурашки зайшли поза шкіру. Широко отворив очі.

Звідсіля сміялися гейби в імлі очі Крукевича...

Штивно розкročив ноги.

„Ну, звісно, думав, це уява... Та чого йому?“

Обійшов кімнату аби впевнитись.

„Смішний... Хіба... Собі вже не вірить... Коби лише В'єра“...

Знова сів у фотель.

„Він таки глядить... Тю, йому... Хай собі глядить...“

Чув, як по волоссі йшла дрож... На обличчя виступила гусяча шкіра...

Чув сухий сміх...

„Ха-ха-ха... Докотився, брате... Ой, докотився...”

Зірвався на ноги й стиснув п'ястуки.

„Ти... чорте...”

Подався вперед і схопився руками за голову. Важко дихав.

Двері в присінку вдарились...

Поволі вернув до фотелю. Зломаний і блідий.

Через відхилені двері заглянула В'ера. Вона всміхалася й він з полекшою зідхнув.

В цей мент впливла в нутро кімнати біла смуга соняшного світла.

— Гарний день сьогодні, Колю. Дарма, що холодно. Українці дістали вже зимове вбрання. Так пишуть наші газети.

— Ей, лиши, В'єро, Українців. За кілька днів рішиться все — говорив, намагаючись проломити недавнє схвилювання.

— Рішиться — посміхнулася В'єра — добре рішиться, як наша грубша військова риба надаліше так вестиметься...

— Чому?

— Ти певно не буваєш по кращих нічних льокалях, приміром у Золотнікова. Шкода, бо побачивби, як там готовляться до рішального менту...

— Це оправдане частинно. В таких днях...

Опісля вдавано байдуже докинув:

— Салніков заходить теж?

Чув, як кров вдарилася йому до голови.

В'єра не мала мабуть охоти відповісти.

— Заходить? — повторив гомоном.

— Салніков, сволоч, звідкіля його знаєш?

Її очі заіскрилися.

— Нічого, чув лише...

— Оце тип... На війську розуміється мабуть як я, а полковник. Полковник він, але до чужих жінок. Лише, що кривий царя... Й певно тому, що в однострої, як чічка...

Чертами обличчя Зоріва пройшла тінь. Не звертаючи уваги на схвильованість В'єри, глухо спитав:

— Ти знаєш може, де він мешкає?...

В'єра широко лукаво засміялася. Опісля сказала понуро:

— В цій палаті на кінці вулиці Пільної була я колись його...

Вона злобно скривила уста.

— ...Була його сонцем. Він називав так мене. Опісля пішло все після його тактики. Жінки змінюються в нього що кілька днів.

Вона закурила папіроску й пустила в стелю клуб диму...

— Від тоді, бачиш, я на вулиці. Мене нагнали з хати...

Зорів важко зідхнув і підійшов до вікна.

(Оповідання В'єри виглядало на суті трошка інакше. Першзавсе була В'єра вуличницею з покликання. Салнікова зачіпила сама в одному кабаре. Йому подобалось її гарне обличчя й гнучка стать... Попросив її до себе й вона перебула в його палаті кілька днів. Третього дня вкрала йому золоту бранзолету й він попросив її, аби вернула до кабарету).

Зорів обернувся до В'єри плечима, аби вона не бачила пекла, що жахливо скривило його обличчям.

Прижмурила очі.

— Тепер замкнувся він з якоюсь чорнявкою. Хто вона, ніхто не знає. Не виходить з нею нікуди, та мабуть дуже вродлива...

Під ногами заломилася долівка, холодня чорна пустка овинула його й стиснула в собі. Затиснув зуби... Глядів кудись вперто, та вже не бачив ні сірого муру кам'яниці по другій стороні, ні синього клаптя неба.

В'єра підвелася, й мовчки вийшла до кухні.

Зігнувся в каблук і стиснув долонями чоло. Хотів усе дерти на собі, щось душило, гризло й дряпало. Аби дико й довго не кричати, стиснув зуби й стояв мов статуя, символізуюча затрату.

Минув тиждень життя в Москві. Відносини між ним і В'єрою поганіли. Вона хотіла проводити вечорі в тайних нічних льокалях, він знова не хотів іти нікуди. Не говорив цілими годинами й вперто думав над чимось. Перед кожним вечором повторювалося прохання В'єри, аби вийшов і все відповідав, що не підє. В'єра лишалася в хаті, та вже не обзивалась до нього й оминали себе.

Тому два дні вперся Зорів знову й В'єра, подразнена його поведінкою, вдарила дверима й пішла сама...

Майже махінально вдягнув на себе вибитий плащ, взяв до кишені револьвера й вийшов на вулицю. Кермуючись вказівками прохожих, дійшов до вулиці Пільної, що лежала на північному окраї міста.

По обох її сторонах стояли віллі багатіших міщан у вінках темніх осінніх садів. Високо на горі розгалужувалась вона, охоплюючи двома раменами парк. Кількасот метрів далше стояла про-

ти парку палата Салнікова. Знав про це, бо вона мала бути останнім будинком при цій вулиці.

Пристанув під деревом і довго глядів на темні вікна палати, липаючі відбиткою світла двох електричних ліхтарень, що стояли перед брамою. Стояв у тіні дерева, розсіяно дивлючись перед себе. Сильний вітер шарпав його вбранням і сумно скавулів на деревах.

Минула так година, може більше.

Ворушився й стиснув сильніше револьвера, що зрісся в холодну брилу з рукою.

Розхрістане „йти“ наче сильний стусан вдавило по мізку.

Хитнувся, відриваючи задубілу ногу від землі.

В цьому менті лизнуло вулицю довге світло рефлектору й обліпило станіолем стовбурі дерев.

На розстаї спинилося авто. Опісля глухо завило й пігнало далше. Чиїсь тіни захиталися між деревами.

Хвилина напруженої тиші. Виглянув на вулицю. Було темно, лише слабкий блеск ліхтарень змагався зо сажею ночі.

Тротуаром по другій стороні йшов якийсь мущина в чорному пальті й у модному капелюсі.

Бачив його вже докладно.

Тіни, що приспали біля скрайніх дерев миттю вискочили на вулицю.

Звичайним людським інстинктом вгадав про що йде.. Навіть не счувся, як виняв револьвера й віддав в сторону напасників кілька стрілів...

Задержались на момент, опісля нервово кинулись у всі боки.

Незнайомий, що в першій хвилині приляг до сірого муру високої огорожі, наче приходив до

себе. По кількох хвилинах він розглянувся довкола, пройшов вулицю й витягнув до Зоріва руку.

— Дякую вам — говорив схвильовано. — Сердечно дякую.

Зорів стиснув його долоню.

Незнайомий зняв капелюх і представився.

Це була сильна давка отруї, що неймовірною гарячею пройшла жилами й затрусила тілом.

— Салніков...

Стиснув револьвера й похилився до переду.

Скрутився.

Револьвер був порожний. Чейже п'ять разів стрілив...

Салніков не добачив гри його обличчя. Стояли в тіні. Він заєдно дякував, зідхаючи при цьому й розглядаючись.

— Як вам віддячитись — спитав Салніков. — Ви врятували мені життя...

Шукав за чимось.

Опісля виймив з кишені годинник й подав Зоріву.

— Прийміть це. Це буде для вас вільна дорога до моєї палати в кожній день і в кожній порі. Сьогодні не маю при собі нічого такого...

Дивився на його обдертий плащ...

Кров закипіла й вдарила до голови. Та стямився.

— Добре — відповів байдуже, стискаючи делікатну руку Салнікова. — Добре, прийду завтра.

Салніков задумався.

— Чи ви вислані, чи випадково? — спитав м'яким голосом.

— Я лиш так... Проходив туди...

— Отже тим більше... Я мушу вам віддячитись... Це конечність. Не забудьте, прийдіть...

Він зняв знову капелюх в уклоні й поволі перейшов на другу сторону до брами...

В крайньому розстрої вертав до хати. Якийсь жандарм задержав його й попросив показати вказку. Виймив перстень і жандарм голосно стукнув чобітьми.

Був перепоений словом „завтра“. Йшов байдужий, не думаючи більше про ніщо...

В'єри не застав ще. Вона вернула пізно над раном...

А цього вечору повторила В'єра все після вчорашнього. Лише, що була цілий день ввічлива і, як виходила, не тріскала дверми мабуть найшла собі догідного партнера. Від Зоріва брала лише гроші.

Кому відходить поїзд до коханої оселі, чи істоти о годині десятій вечором, цей жде на стації від п'ятої. Зорів ждав від рана. Цілий день сидів й чигав, коли замкнуться за В'єрою двері.

Його очі були каламутні як жерело, що в ньому поїлося стадо худоби. Уста втратили первісну рожеву краску й поволіклися смугою сильного фіолету.

Цього вечору не налягала на нього В'єра, мовчки вбралась, всміхнулася й вийшла.

Знова накинув на себе брудну нагортку й тихо замкнув за собою двері.

Йшов вслуханий в своє бажання як у чарівну музику...

Перемочений холодним дощем проходив пусті вулиці.

Чимось солодким тяжів у кишені вагітний револьвер і малий подарований вчора годинник.

В голові шуміло й перед очима блимали плями. Так, як колись давно, як глядів на весінне сонце

й примикав очі. Лише тепер були вони більші й крі-
ваві. Вони пекли мов рана.

Була хмарна дощева ніч. Вітер нахабно тор-
гав перемоклим плащем. Зів'яле листя опадало
з вуличних дерев й ліпилося до бетону.

Йшов, майже біг, байдужий на холод і зимно.

Похмура палата Салнікова дрімала в чорному
обручі саду.

Спинився хвилину перед брамою й хотів ду-
мати. Та думки йшли в розтіч. Ні щибки свідомо-
сті. Одно вперте криваве бажання.

Прохогом кинувся до брами.

Шарпнув кілька разів клямкою.

Салдат у кожусі вийшов з малої прибудівки
при брамі.

— Хто?

— Аткрівай! — несвоім голосом скрикнув
Зорів.

Салдат підійшов до брами.

Підсунув йому крізь крату годинник.

Салдат випрямився.

— Слушаюсь! — захрипів, перекручуючи
ключ в брамі.

Поволі підійшов до великих різьблених две-
рей палати. Отяжіло переступав кожній ступінь.

Салдат повернув до прибудівки.

Половинка дверей легко відскочила.

Мабудь не отвиралася для кожного.

Перейшов просторий присінок і серединою
розбіжних ступінів йшов догори.

Отворив перші стрінуті двері.

Темно.

Найшов курок у стіні й засвітив.

Велика порожня саля. На образах, що облі-
пили довкола стіни понурі й суворі обличчя.

Втомлено сперся при вікні.

Ген-ген у нутрі ночі спало велитенське місто... За вікном було темно й понуро. Сад реготався... Страшно. Аж кров пив і нерви розтерзував...

„А там... Мабуть потайки готується кара Українцям... Ех, готується... Остання година б'є. А потому?... Великий гріб мабуть... На мокрих пустирах Москви... Бородіно... Брр...“

Шукав за чимось біля горла Мокрими холодними пальцями. Хотілося плакати... Як оцей сад...

„Крукевич там... Чорт...“

Вимахнув руками й кинувся до других дверей. Знову пуста менша заля.

Щось сперло дух.

В куті стояло бюро.

Підійшов ближше з витягненими руками і з болям на устах.

Велика знимка Дори стояла проти нього... Її очі жалко гляділи на нього й гейби просили рятунку... Обличчя тремтіло мов перший пух снігу...

„Дора“ вишептав жагуче й захитався.

Дрожачими руками підняв її знимку до уст. Опісля довго глядів на її прегарне бліде обличчя.

Ніжно поклав її на давнє місце і ще хвилину дивився.

Його роз'яснені очі знова нахмарились і уста скривилися.

Десь здалека долетів до вух слабкий гамір... Перейшов до вікна.

Було темно. Лише десь далеко щось глухо воркотало.

Відвернувся й байдужою ходою поплівся далі в лабіринт мовчазних, гейби зачарованих кімнат.

Телефонічний апарат нечаяно гостро за-
дзвонив.

Вернув від дверей і кинув слухавку під стіл...
Знова мертва тишина.

Спинився на темному коридорі, що кінчився
кілька кроків вправо вузькою стіною. Вікно, що
викроювалося з цієї стіни було прикрите довгою
делікатною занавісою... На ній майоріли далекі
світла Москви.

Перейшов кілька кроків далше в глибину
коридору.

Задержався перед високим вікном, що губи-
лося в темному тлі стіни. Слабе світло пробивалося
крізь нього й освічувало якийсь темний вітраж.
Ціле це вікно було мов викрадене з церкви. Високе
й лагідною дугою засклеплене зверху.

Легко натиснув ґрамки. Половинка вікна тихо
подалася під натиском і сніп яснішого світла чо-
ломкнувся об його чоло.

Лише п'ястук може наглядно доказати чи „било“, „будет“, „есть“ чи „нет українською народом“.

Лише аналогічний впертий і брутальний гін може обтягти кінці вічного смертельного ворога і стерти тавр Боголюбського, андрусівського договору, Полтави, Крутів і сьогоднішньої тюрми...

Тому слухайте, слухайте гри прийдешнього і напоюйте нею свої душі... Позвольте зародкові свого народного егоїзму розширитися до таких розмірів, в яких він є у старих хижаків Сходу...

Життя покращеного твору почислене не на вузькі секунди часу, а на секунди дозрівання егоїзму народів, пригнетених нічим іншим, як егоїзмом одного...

Опісля стане між вами й ним границя життя і смерті, границя найчорнішої ненависти... Слухайте, слухайте вже нині гри прийдешнього, бо лише така дасть вам авторитет володарів, добробут і культуру...

Людина непорочна й делікатна робить в житті враження сліпого над пропастю, або наставленої бомби. В першому випадку вистане їй раз зле ступити, аби впасти в безвість, в другому ж вистане раз впасти, аби розсіпатися в порох...

Бож на дні непорочної душі лежать все найбрудніші загальнолюдські бруди. Перший злочин

(навіть невинний в їх очах), це діра, що нею ці бруди виладять...

Мені зломилосьби перо, якщо я величавби таку людину і її змагання (під шепотом ніжної душі) освятив ясним осягом. Я зав'язувавби в цей спосіб очі молодих і ставлявби їх над таку страшну прірву, що нею є життя...

Це не значить, щоби я голосив клич „ставатися каналіями як кольосальна більшість людей“ — ні. Це значить, аби йти крізь життя так, як йде людина обізнана з тереном по небезпечних дебрах і багнах — йти обережно...

Що життя є справді небезпечними дебрами й багнами, що в світі нема ясних душ ні добрих нахилів (за виїмками), що царство добра не є з цього світу — про це свідчить найкраще величезна світова література, ця *magistra vitae*. Вона ж впоює в суспільність ідею добра і правди, зображує в поодиноких творах побіду Доброго над Злим. Чим є це безнастанне впоювання? Нічим іншим, лише застриками з всякого роду препаратів у вічно хворий організм.

І неправдою є, будьтоби розвій культури вбивав чорні, низькі пориви світу. Противно, неморальність у всяких своїх формах зростає як тінь, пропорційно до зростання культури.

(Краще крадуть злодії з університетським формуванням, чим якийсь там Трохим з Качанівки. Краще зраджує жінка, навчена робити невинні міни на огляданих фільмах, чим якась Феся з Немирова.)

Йї тому йдіть обережно. Не вірте найприязнішим усміхам, найсолодшим словам. Сахарина шкодить.

Вбивайте в собі об'яви ніжності як гадюку, бо, якщо не вб'єте її, вб'є вона вас.

Всі пункти етики ошліфуйте своїм розсудком так, як ошліфовується земні дари в кухні. Тоді вони смачніші.

Не шукайте за добром у світі й не вірте в ясні осяги такого шукання, бо жде вас чорний завід, а всі ваші стремління переміняється в жахливу отрую розстрою.

Дошукуйтеся підступу й облуди зараз в починах якихнебудь ваших зносин з людьми, аби не було запізно.

Запізне зрозуміння гидкості й бруду не отвирає вже очей, лише в'їдається в цілу істоту як без-
темно болоче жало, як грім найчорнішої розпуки.

XI.

Ця частина розказуватиме
про останню ніч Кручевича
й Москви й про осяг Зоріва.

Кручевич догоряв з дня на день. Щораз частіше кашляв і жахливо чорнів.

Стало сидів при його ліжку лікар-полковник і піддержував його останніми середниками.

Вечорами було в його кімнаті темно. Не любив світла. Цілими днями не обзивався до нікого, лише дивився кудись в простір, гейби бачив прозорі лінії, що йшли сюди широкою рівниною з Дніпрельстану. Гейби слухав їхньої стуженої пісні.

Інженери й довірені старшини гуртувались теж у цьому будинку в прилежній залі. Вони викінчували до найменших дрібничок великий план дороги машин. Приходили до Кручевича тихцем як тіни, склонюючись мовчки й мовчки відходили.

Дні стояли сірі й слітні. До шиб часто дзвонила осіння стужа й рідко коли вглянув й освітив воскове обличчя Кручевича промінь сонця.

Одинока думка втілення своїх мрій у життя держала ще його на силах.

Гарячкувався інколи й одиноке, що сказав тоді, це було питання, коли те сіровиння скінчиться...

Вістку про втечу Зоріва прийняв мовчки байдужою усмішкою. Начеб знав, що так буде.

Махнув тоді рукою й відвернувся.

Очікуваний день прийшов нечайно. Було це 23. вересня. Заангажований при Крукевичеві полковник Сивий, передав йому в полудне цього дня рішення булав.

Цєї ночі, що йшла, мало рішитися все. О годині шостій підуть машини в атаку.

Крукевич гейби ожив. Йому легко зарум'яніли щоки й блиснули втіхою очі.

О годині п'ятій велів приготувати в залі фонограф і звірився гуртові помічників із вісткою.

Через цих кілька годин від полудня лежав мовчки й нерухомо. Години воліклися жахливо поволі. Що хвилини отвирав очі й глядів на годинник, що висів на стіні проти нього.

Перед шостою попросив лікаря подати собі нагортку.

Лікар пробував здержати його:

— Алез, пане інженере, кожне схвилювання й намагання може спричинити важкі наслідки. Вас заступлять...

Крукевич всміхнувся:

— Подайте нагортку... Я мушу бути там. Сам пущу машини...

Лікар розвів руки.

Піднімався важко. Проте нагинав себе. Під серцем пекло щось й усі м'язи болюче скорчувались.

Отулений в чорне футро перейшов до прилежної залі, опираючись на рамені лікаря.

Великі сині лямпи гостро хватили за очі.

Задержався й стер холодний піт з чола.

В залі було тихо, люде, що стояли довкола, мовчки вдивлювались в його зігнуту постать.

Великий холодний камінь налягав на груди.
„Смерть“, зашархотіло по мізку.
Важко сів у фотель.

Глибоко втягнув в груди воздух й озвався:
— Тепер прошу бути тихо. Наставте фонограф і слухайте... Передайте опісля мої слова молодому поколінню, бо до нього говорю...

Годинник вказував пів шостої.

Тихо сповнили його волю й слухали. Говорив сухо й твердо. Слова падали як важкі зломи каміння. Очі горіли, спалахнувши ще раз давнім вогнем. Сидів штивно й нерухомо...

Глухо завмерло останнє слово. Стяжка фонографу докінчилася...

Крукевич говорив останнім зусиллям.

— Вже час... Хай кожний сповнить своє завдання...

Поволі відривалися з дивної задуми, що огорнула їх від слів Крукевича...

Старшини підійшли до мапи, що займала собою цілу стіну, інженери спинилися біля ручок і гудзиків у стіні.

Крукевич підвівся. Його взяв під руку інж. Каменко й лікар.

Каменко озвався:

— Пане інженере, ми зробимо самі. Ви надто хворі...

Крукевич сухо й коротко відповів:

— Я зроблю.

Похилений і скорчений підійшов до стіни. Дріжав на цілому тілі. Суха чорна рука доторкнулася чорної ручки в стіні, наче якоїсь святої річі.

Ноги йому зігнулися й голова важко опала на груди.

На руках перенесли його до фотелю.

— Шоста!

— Кінець — шепнув лікар. — Рятуватиму останнім...

Велика давка морфіни.

— Шоста!...

Помічники вдивилися в годинники.

Перекрутили курки й шарпнули ручками.

Полковник приклав до вуха слухавку телефонічного апарату.

Крукевич отворив очі.

Полковник озвався:

— Машини йдуть з надіяною швидкістю. За пів години дійдуть до московської лінії.

Крукевич вглотував в себе кожну вістку і його очі лестіли великою жагою.

— — — — —
Відтинок української лінії, що його мали пройти машини, очищено з війська.

Ніч була холодна й темна. Вітер свистав на розмоклій площині піль, несучи із собою клуби чорних хмар.

У таку ніч ходять по селах душі вішальників і виють у димарях. Скриплять дерева, борсаючись з вітром.

Мандрівникові ввижаються дивні мари на плутаних дорогах, а старі вояки пригадують собі криваві картини з перебутої війни.

На полях було порожно. Гейби хтось вилляв важку смолу, що все-все заліпила собою.

Заблуканий пес забіг на роздоріжжя перед безлюдним селом і пристанув. Наївжився, завив коротко й завернув.

Село, що лежало на межипіллі ліній, скорчилось і ждало... Над ним вітало безсилля і жах...

Капличка біля дороги піднялася мов коробка

сірників, заждала на мент і глухо розсипалась по землі...

З боку захиталося дерево, скрутилося сильно тріснувши, й впало...

Як буря мчали широким полем височезні філі землі, що своїм розмахом розсаджували й розбивали все стрінуте. Інколи лише в'їдався в повітря гострий свист і знова налягала тиша.

На оголочених осиках біля села закрякало гайвороння й порскнуло чорною хмарою в небо...

Вітер вив і шамотався як вішальник на петлі. Опушені хатки прилипли до землі й ждали. В їхніх очодолах гніздився теж біль й останній передсмертний жах.

Скрайні сади села моментально завирували в дикому танку й поклалися на себе втомлено мов п'яні.

Перша хатина ахнула й її чорний солом'яний хребет заломився. Висока похилена липа похилилась в одній хвилині ще низше й грюхнула, розбиваючи порожній кістяк хати в дріб'язки.

Зелений кадовб червака-потвори лиснув над поверхнею й помчав рухливою лінією в темінь...

Глухий ломіт вдаряв із села. Воно ціле хиталося й вирувало. Воно замінилось відразу в руїну, що над нею плакав лише вітер. Мовчавлива ніч закривала чорним сукном дивний танок села...

— За п'ять мінут московська лінія... Машини пройшли вже село Д.

Полковник передав вістку до булави...

Крукевич важко дихав. На лискучному чолі кроїлась чорна дозема лінія...

Вперто дивився перед себе...

Неорані поля знова зафілювали...

Ще кілька хвилин і гострі лучі світла рефлекторів затріпотали тут-там на полях.

Машини швидко гнали вперед у невеликих відступах від себе...

Зближувались невідклично як бич божий, як чорна мовчазна лявіна...

Голосні алярмові свистки неспокійно залящили на довгому відтинку московської лінії.

На насипі заметушилось... Сірі постаті безладно захиталися в темряві й тонули в ній опісля як у мазі...

Свистки й крик наповнили недавну тишу... Надходяча ніч з любов'ю втягала в себе чорний страх оцих хрупких і малих істот...

Над землею дріжав чийсь великий білий п'ястук...

Густі дротяні перешкоди піднялися в гору, хитнулись і поклалися на землю...

В кількох місцях бахнув у небо стовп диму й вогню... Машини потрапили на аmunіцію...

Голосний грюхит розсипався в простори...

Безладна товпа, що тікала, задержалася...

Мент жаху й очікування...

В опущеному рові горіло щось червоним довгим полум'ям...

Дехто падав на землю, або по-звірськи скрививши обличчя, збожеволіло глядів у розвихрені філі, що миттю пройшли під ним і завирували довкола товпою...

Від тилів примчали запасні частини на автах... Знов липнули рефлектори...

А в повітрі стояла тиша... Гармати наче дрімали...

Під стисненими бровами горіли однакові, задивлені в п'їтьму очі.

В напруженому тілі шолопала кров як важкі скельні обриви... В цілій істоті шумів вихруватий гін і кривава жадоба неясної пімсти...

Від тисячів ніг хиталася земля й стогнала глибоким тяжким стогоном покори...

В осмалені обличчя бив холодний московський вітер, шарпав сиво-зеленими плащами й казався в мокрих імлистих просторах...

Пекельну тишу роздерли на шматки вогнисті дуги стрілен. Небо й земля завирували, сковбились у хаосі чорного й червоного...

Заціпенілі руки склеїлися з крісами, спливилися з ними в одну живучу істоту...

Брудна кров трискала по небі... Повітря вило, корчилася і стогнала земля...

...Армія йшла...

Зорів глядів хвилину в нутро. Завернувся й голосний сміх заскреготів у тишині кімнат...

— Ха-ха-ха...

Давну смуглявість обличчя вкрила сіро-біла поволока змороженої крові. Уста подалися вперед і обвисли, очі зайшли імлою гарячки... В них ячіла передхвилинна картина, кінцевий акорд його золотого сну.

Крізь два-три поверхи знімалася висока тонка заля з півгострим склепінням, подібна до каплиці, або малої церкви... Можливо, що в часах большевизму замуровано її більшою будівлею... В долині тремтів матовим блеском вінок звисаючих світиль-

ників, з боку під стіною стояло біле ложе, нарізь-блене в золоті сані.

Прикрита тонким шовковим шалем лежала в білому пуху Дора. Над нею нахилився низше й низше полковник Салніков. Лише на хвилинку добачив її очі прикриті віями й роздрожані в очікуванні уста. Їх накрила мов тінь голова Салнікова, що похитно згинався на її тілом.

Делікатно, з вишуканою тонкістю знімав з неї шовковий шаль... Знова відслонив її в повному маєстаті краси. Лежала зовсім розкрита...

Її білі рамена сильно овинули його шию.

Це все в'їлося в мізок Зоріва в бігу кількох хвилин.

Сміявся, задерши голову до стелі.

„Пращай... коханий... добрий... хлопче мій... Ха-ха-ха...”

Його регіт брязчав мов ланцюг по довгому коридорі.

Наче стямився. Холодно стало. І гидко. Хотів плювати на все довкола.

Схилив голову.

Перед носом луснули двері...

Постать Салнікова замерехтіла в очах, мов синьо-чорний сілюєт... Лише це жерло револьверу якось виразніше лестіло.

Стояв, важко ковтаючи воздух, байдужий на все...

Рука з револьвером поволі опадала долів.

— Це ви? — холодно задріжав у тиші голос Салнікова.

— Чому вибрали ви цю пору? Що мав означувати ваш сміх?...

Полковник злюче стиснув брови. Він нахилився й глядів у бліде обличчя Зоріва.

В цій хвилині розбився до шиби сильний гук далекої сальви гарматніх стрілів.

Полковник жахнувся...

Зорів торкнув його руку:

— Не бійтеся... Гармати не рушать Москви...
На це є спеціальна машинка...

Він наче зарозуміло всміхнувся. Опісля вдивився в очі полковника.

Гарматні стріли не вмовкали. Стіни тряслися й брєніло вікно.

Зорів держав полковника за руку. Говорив до нього, намагаючись говорити ясно:

— Будьте спокійні... Я вам щось скажу. Це цікаво...

Полковник відтрутив його.

Вхопився його руки.

— Заждїть... Ви мабуть не знаєте, що я сотник Української Армії, ад'ютант цього генерала, що стоїть тепер під вашою Москвою...

Салніков, що нервозно оглядався на вікно, бистро глянув на Зоріва.

— Тепер дезертир...

Продув ворухив його мокрим лахміттям і морозив тіло. Тепер відчував це. Закашляв і говорив далі легко згинаючись:

— Ось, ця пані, що у вас... вона млїла й у моїх обіймах... Так само... Потому ми розсталися...

Він думав, вдивлюючись у долівку...

Вікно бренькнуло й він підняв голову...

— Вона поїхала до вас... Але пощо?... Ха-ха... Я, знаю... Вона поїхала до вас, а я вернув до війська... Я довідався, що ви її замкнули...

Салніков скривив уста.

— Я замкнув?...

Він хотів всміхнутися.

— Я не замикаю жінок...

Зорів не нав'язував до його слів... Держався хрупкої лінії своїх думок.

— І від тоді змінилося щось у мене... Змінилося... Я став зовсім інший...

Зморщив чоло. Наче думав, чи був колись іншим...

— Так, у голові моїй розгорілося щось і пекло. Така туга вродилася, що я загубився поза нею... Я кохав її... Ах, я кохав її більше, чим себе, чим світ цілий... А вона...

Заслонив долонями очі...

Опісля розпучливо, зломано сміявся...

Салніков слухав його мови зо стиснутими устами. Це все було для нього дивне й незрозуміле. Зорів говорив розсіяно, начеб не брав цього серйозно. Відчував одначе якесь глибоке душевне заломання, що стрясло цею істотою...

Вікно тряслось мов у пропасниці...

Салніков кинувся до дверей і знова вернув... Його обличчя набірало щораз більше блідості й очі неспокійно кидалися на всі сторони.

— Що робити, кажіть?... Ви прийшли мов вістун заглади...

Він тряс Зоріва за рамена й з острахом оглядався на вікно.

Шиби на вікні зарум'яніли. Чорне небо блимало луною пожежі. Густі, щораз нагальніші стріли роздирали небо мов ножі чорне напружене полотно.

Салніков перейшов кілька кроків у глибину коридору й пристанув.

Зорів стояв байдужий. Його долішня щока лестіла липкою слиною. Очі гляділи тупо, мов два чорні пункти.

Розвів руки.

— Тікайте...

— А вона?

Зорів вибухнув сміхом.

— Бери, бери й її... Колись тобі втне...

Вхопився за груди, закашляв і плюнув...

Полковник скося глянув на його схилену по-
стать. На блідих зеленавих висках Зоріва їжилось
рідке волосся...

— Бери Дору...

Дивилися собі в очі...

Салніков схилив голову. Всміхнувся й піді-
йшов до стіни, натискаючи її рукою.

Малі дверцята зарисувалися на гладкій пло-
щині стіни.

Салніков вийшов туди...

Чув лише стукіт його кроків по ступінях, що
за хвилю втихли...

Заглянув крізь дверцята до гори.

Темно.

Задумався. Хоч ні іскорки свідомості не тліло
вже в голові...

Кланцали шиби...

Довго плили хвилі...

Знов застукали кроки...

Салніков вийшов з дверцят і спинився перед
Зорівом...

Був блідий...

За вікном ревіла полум'яна ніч...

Салніков перейшов рішучим кроком до при-
лежної кімнати. За хвилю вернув вдягнений в ле-
тунську шубу...

— Береш її?...

Салніков потер рукою тонкі вусики.

Дивилися на себе.

Опісля розвів руки й зідхнув...

Поволі обидва звернули очі на вікно. Далекий грюхит стягнув мурами. Менш голосний, чим гарматній, зате глибший, важчий... За легкою занавісою липало щось... І знов глухий грюхит...

Пробоева дивізія ген. Гордого й ген. Остапка вдарила в порваний центр московської лінії (кілька кілометрів на захід від Серпухова) в напружуючому менті перед год. дев'ятою...

Московські частини, що в страшному хаосі подалися взад, ставили майже незначний опір над Окою... Нечайний удар збив їх з толку й вони оставили кілька мостів ненарушено, даючи змогу вдиратися українським військам далше, в сторону Москви...

Біля півночі озвалася українська гармата, відтинаючи густим посівом стрілен московські крила від центру. Під охороною гармати ввійшла за московську лінію II-га Північна Армія під маршалом Хвиленком і, не ждучи ні хвилини, впала Москалям із заду на крила...

Дві перші дивізії посувалися швидко вперед, забіраючи в Подольську тутешню московську гармату в мент, як вона зачинала функціонувати...

55-ий полк гал. стрільців машерував як складова частина дивізії ген. Гордого здовж залізничного шляху з Колони до Москви...

Про машини не знав ніхто... Сильний удар у центр московської лінії був виконаний старим звичаєм, дивно лише, що опір Москалів був незвичайно слабкий. (Це боронилася жменька Москалів, що охолонувши з першого переляку, вернула до окопів).

Найбільш напружуючим і подразнюючим явищем була мовчанка гармати. Вона озвалася щойно, як полк переходив Оку.

Була це хвилина остільки незвичайна, що в такій глухій тиші, яка запанувала після короткої розправи з тікаючими московськими частинами, вистало би збити шибу, аби це звернуло увагу всіх.

Тепер здавалося, що цілий цей клапоть землі дροжить і хитається... Недалеко в обидві сторони видко було рівні лінії вогняних присків...

Стояла понура ніч... Небо було більш зелене чим чорне, мокре й отікаюче. Під ногами місилася земля, липла й відпадала великими клаптями...

Від Подольська воркнув глухо один стріл, другий і коротка низка дальших... Опісля стихло...

— Но?... — сіпнув Івана Грицько. — Щож це?

— Шістьдесятка певно урядує вже...

Вслухались...

Від сторони міста долітали справді сухі тріски стрілів...

— Вперед, хлопці! — Це заохочуючий голос сотника.

Замовкли й ішли щораз швидше...

Українська гармата била безустанку... Рівно з обох боків... Десь далеко озвалася московська...

Вітер смалив тепер мокрою мжичкою... Бродили в теміні, як у мазі...

Ще заки прийшли до Подольська, озвалися звідси стріли гармати... Вона била тепер кудись на схід...

— Наші б'ють! — скрикнув хтось. — Наші захопили московську гармату!...

Хрипливе й голосне „сла-а-ва“, напоєне гнітуchoю бурунною втіхою залящіло у важкому реві ночі...

В тому часі впадали в страшний хаос московські крила під напором Другої Армії... З перших чотирьох московських Армій лишилися згарища страху й замішання...

В Подольську остали два полки дивізії ген. Остапка, решта машерувала далше під Москву, в звичайній уставці...

— Чого тут так порожно? — питає Грицько.

— Тішся, — відповів Іван, — там не порожно...

Гармата саме втихла. Била лише подольська. За ними горів кров'ю небосхил...

— Там мабуть ідуть на кулаки...

Від Москви вдаряв глухий ломіт...

Холодний дощ хлюпав тепер щораз сильніше. В чорній мазі ледви доглядали себе...

Стень спотикнувся...

З боку промайнуло кілька дерев.

Бачили, як на тлі якогось білого будинку просувалися невиразні тіни передових частин...

Проходили цею самою дорогою...

— Глянь, цей будинок давно розколений...

— Мабуть дісталось йому в пупець...

Стень засміявся. Це віз з окопів.

Знову зачорніло кілька будинків...

— Зачинається Москва...

— Що-ж, до чорта, ломоче так?...

Земля здригалася раз-враз під глухим гуком, іншим чим гарматній...

— Сотня! Напряма в ліво! — закомандував десь на переді сотник.

— Куди йдемо?...

— На ліво, чуєш хіба...

— Щось сьогодні дивно йде...

По тілі пробігав мороз.

Грицько нахилився до Івана:

— Бачиш, що воно якось не так... Не боюся московських пик і двадцять, та боюся такого незрозумілого...

Він дивився наче ображено передсебе.

— — — — —

Салніков підбіг до вікна й розсунув занавіску.

В долині спала Москва, окутана темнотою. Довгі ряди хмародрапів стояли понуро, гейби заслухані в гру ночі...

На окраю міста горіло щось. Кілька стовпів вогню досягало неба... Від цього світла лискали вікна близьких будинків. Гейби злорадно моргали...

Дивились на це все й ждали на щось...

Харчіла й свистала просторінь...

Ген-ген на скраю міста легко захитався стрункий хмародрап мільйонера Мотакова. Його вікна жахливо лиснули до вогню. Лише на момент... Опісля згасли й цілий велит затрусився... Величезна чорна розколина розщолопала його й він повалився тисячеоким обличчям на землю. Глухий гук продерся крізь вітер до вух. Стовп куряви вимазав небо на сіро...

— — — — —

— Москва валиться — голосно сказав старшина при мапі.

Крукевич сонно дивився кудись у простір. На його обличчі було щастя...

Лікар підняв його руку.

Була холодна й важка...

— Смерть... — сказав тихо.

Тихцем перенесено Крукевича до другої кімнати.

За вікнами скавулів і кидався вітер. На дахах клапцали підривані клапці бляхи...

В залі не переривано праці...

Салніков цупко держався рямки вікна.

Його очі розширились й побілили.

Зорів стояв спокійно.

— Що це? — торгав рукою Зоріва Салніков.

— Машини Крукевича, — байдуже відповів.

— Цього діавола в людській шкурі.

Густі стріли, тонкі смуги далеких вогнистих параболь, глухі грюхоти валених будівель змішалися з неймовірним вереском мільйонів людей, що отвирали очі в останній хвилині життя...

Мов гнівні буруни бовтались на розхитаних вулицях маси людей... Вони тікали кудись і завертали, тут і там давлені звалами ломаних мурів... Їх окривала ніч, курява розсипуваного бетону й грубі вужі полум'я...

На який кілометр перед палатою здрігнувся коротко й нервово червоний фабричний димар... Він широко розхитнувся за хвилину й гепнув на поблизький будинок... Важко вжерся в його нутро, зломившись ще раз в половині.

Місто п'яніло.

Рев могутнів... Повітря теліпалось і стогнало. Все замінилося в один кривавий жах...

Зорів відорвав очі від вікна й глянув на полковника, що трасся цілим тілом.

— За хвилину буде з вашої палати... Хе-хе... Купа цегли й стовп пороху...

Полковник потер рукою чоло...

Опісля засміявся...

Коротко...

Машини зближувались...

— Оставай — задріжав голос полковника. — Годі, мимо охоти... Літак... на одну особу...

Він смертельно поблід й ікався...
Прожогом кинувся до малих дверцят...
Зорів приклав до уст палець.
Наче рішився.

Швидко подався до дверей, що ними ввійшов
вперше полковник.

Скоро збігав у долину, держучись крутого
поруччя,

Щораз ясніше світло обхоплювало нутро цієї
стрункої залі...

Спинився на середині.

Бліда, мов біла рожа, лежала Дора окрита
шовковим шалем. Її груди майже не хвилювали. Її
очі були прикриті в'юнкими смужками вій. Наче
з острахом білили майстерно виточені ніжки. Дрібні
стопи спочивали в делікатних лискучих мештах.
Їхні високі закаблуки й носики визирали поза
окрай ліжка. Дора лежала непорушно.

Вдивлявся в її тонкі пальці, що наче білі
платки хризантем стискали філясту поверхню
шовку.

„Омліла“... промайнуло в голові. Витягнув до
неї руки. Опісля болісно стиснув брови.

(Колиб він ввійшов під поволоку цієї ніжної
випещеної шкірки...

Дора добре знала, що це він зійшов на до-
лину. Чула перед тим слова Салнікова... Але не
могла нікуди тікати, бо двері були замкнені... Знала
теж, що в таких хвилинах незвичайно хосенно ді-
лає на мушин, слабкість і покора жінки. Ще й бе-
ручи під увагу Зоріва... Тому лежала тихо з мож-
ливо як найжалкішим виглядом обличчя.)

Ступив крок вперед. Та знова виповзла перед
очі недавня картина й він скорчився.

Дора манила м'яким чаром, що лагіднив усе.

Ці уста, повні червоні мов стигле літо оп'янювали етернім опієм спокуси...

Знов ступив крок...

Гук міста доходив тут вже тихше...

Вагався.

Величезний джаган вдарився десь недалеко до муру... Скрегіт. Стіни здригнулися... Рев і свист... Наче великий бор вкручувалось щось в основи будівлі...

Зо склепіння злетів великий шмат тинку й розбився на долівці.

Дора моментально отворила очі...

Зорів приляг до противної стіни схилений, з руками, стискаючими лахміття на грудях.

Велика чорна стіна розколювалася з харчінням під якоюсь велитенською силою...

Щось ломилося за стінами й тріщало...

Дора підвелася, бистро й жахливо вдивлюючись в грубезну стіну, що хиталася...

Ще момент.

Зорів застиг. Отворив очі й уста й дивився.

Дора неймовірно голосно закричала й прилягла до ліжка мов білий в'юн.

Половина роздертої стіни проти Дори рушилася після одного божевільно напнутого менту.

Жалібно завилала й з ошоломлюючим гуком впала до долу, закриваючи навалом брил половину залі.

Бачив останнє смертельне скривлення її обличчя... Це все закрив звал пороху й каміння...

Омлів і скотився на долівку.

Друга половина розщолопаної стіни поволі схилилася над ним і застигла.

Десь в нутрі румовища з'їдливо завила сирена... Потому свист і шкрябїт втихли...

Далеко ломотали /воздухом стріли й нові й нові жертви брутальних сверлів, що завертали й впоперек переорювали місто...

Критик робить на мені вражіння хитрого скляря, що в ночі вибиває чужі шиби, а в день ставляє свої. Знаю, що ця операція жде й мою річ.

Одначе, хто хоче знищити мене документно, хай береться за найбільш небезпечне оружжя. Відомо чейче, що найбільшим ударом для автора це мовчанка критики. Кому не подобається мій твір, хай мовчить.

Попрошу не ставити (мимо всього) кількох закидів, а саме, що нема в цій річі чогось глибоко прожитого. Цеж... майбутність; що мої описи надто попроривані й короткі. Сьогодні годі чейже задержуватись біля кожного зворушення, кожної міни на кількох сторінках. Люди мають того по вуха. Що нема в мене послідовної тяглості: Я будував цю річ на взір фільму, жмутками.

Здаю собі справу, що всетаки кинуться на мене всі й будуть кусати де кому краще. В тому випадку кажеться — трудно. Розумію чейже, що вартість критика залежить від кількості неприхильних рецензій.

Оце моє сказання прегарно розвинене в книжочці Івана Тургенева п. з. „Поезії в прозі“ у маленькій поезійці „Дурак“.

Решту зберігаю на пізніше.

XII.

Ця частина розказуватиме,
в який спосіб очистив свою
душу з провин сотник Зорів
і про свято Крукевича.

Сивий промінь денного світла вбігав щілиною мов тонкий прут в нутро румовища палати. Було холодно й темно.

Довго сидів на камінній долівці, зломано й спокійно. Байдуже слухав як сперечалися над раном густі стріли в місті. Наче задубів. Від кількох годин тиша.

Ще тільки глухо воркотіли десь далеко останні громи.

Зібрав рештки сил й клякнув на коліна. Знову хитнувся вперед і, опираючись на високому зломі муру, піднявся на ноги.

Байдуже глянув на насип розваленого муру. Не розумів звідки це все. Потирав чоло й підняв брови.

Не розумів.

Наче чорна котара заступило прожите — забуття... Як ніч.

Кріпко чіпався муру й дряпався до гори.

Пристанув і вліпив очі в далечінь, що розкривалася за щілиною.

Клапоть неба подразнив очі веретою яркого

кобальту. В соняшному сяйві вирисовувались з низької їмли поближкі руїни. Недалеко сторчав обривистий щербатий мур якоїсь будівлі з прозорими вікнами. А далше... Тільки велике кладовище нерухомих великих плит, що миготіли помаранчевими плямами в світлі сонця. Їх перекроювали глибокосині й фіолетні зариси заломань...

А ген-ген знімалася якась синя курява й притишений далечиною гамір...

Ніяково розвів руки... Мутні очі втратили останню дрібку тепла, осотавшись сірою байдужністю.

Обережно вийшов з темної ями на двір...

Холодно.

Знову задержався.

Кілька кроків в низ, лежав на розритій землі труп українського рядовика...

Доторкнув своєї одежі руками й оглянув себе... Щось ворухилось під темною покришкою мізку.

Всміхався й поволі сходив в долину.

Чорне волосся стрільця зліпилося на чолі з кровію.

Жахнувся.

Опісля прикуchnув і розглянувся мов злодій.

Розіпняв гудзик від блюзи стрільця. Опісля вперто й швидко знімав зо себе своє лахміття...

Десь далеко завилла трубка авта...

Всміхався розсіяно й накладав на себе вбрання стрільця.

— Так...

Вернувся ще по пояс.

Вийшов на вулицю крізь розвалену браму. Земля була тут розрита й камінні плити на вулиці безладно розкинені. Крізь парк клалася довга лінія

похилених й поторощених дерев. Два скрайні за-
городили вулицю...

Густо кашляв.

Воздух був свіжий і холодний.

Сходив вулицею в долину байдужий і зігну-
тий. Мов тінь.

Зза гострого вугла парку вийшов український
старшина з двома стрільцями.

Пристанув.

— Ви звідки, добродію? — спитав поручник.

Язик відповів щось.

— А, так...

Поручник похитав головою.

— Погляньте до кишень, Остапенку — звер-
нувся до одного стрільця.

Цей наблизився до нього й зо задньої кишені
виймив виказку вбитого стрільця.

— Лемківський, пане поручнику, з 60. полку
піхоти...

Стояв мов стовп.

Не розумів де був, що з ним роблено й про
що говорено.

Байдуже йшов за стрільцем до недалекого
московського університету, що вдержався ціло. Тут
був тепер провізоричний шпиталь...

— — — — —
Бої велися ще до полудня в різних місцево-
стях. Це була безладна гарячкова оборона розси-
паних московських військ, що піддавалися в ко-
ротких відступах часу...

Залізничим шляхом з Москви до Петербургу
посувалися дві дивізії під кермуванням ген. Жи-
лана. Біля Тверу наступив вечором цьогож дня го-
стрий бій з осталими рештками московських військ.
В ночі вислано туди ще дві запасні дивізії, що рі-

шили про вислід зажертого бою: Дорога до старої столиці стояла отвором.

В три дні пізніше прийнято в Новгороді московських парламентаристів...

Дводневні переговори в Новгороді скінчилися підписанням всіх вимог, предложених Українцями, що були точкою виходу до миру:

1) Московщина віддає Україні всі замешкалі Українцями землі на південь від Корецьва, Курська, Вороніжа й Саратова, включно з цими містами.

2) Східня границя України йде рікою Волгою від Саратова в низ, опісля західніми берегами Каспійського моря до устя ріки Юрту.

3) Московщина віддає Україні місто Грозне, враз зо всіми йому прилежними копальнями нафти.

4) Московщина признає Зелений Клин як українську колонію й очистить її до сімох днів зо своїх військ.

5) Московщина сплатить до року всі воєнні відшкодування.

6) До останнього реченця сплат остануть в містах Калузї й Тулі українські залоги.

Це був останній келих кривавого пиру.

Зоріва перевезено на Україну в два місяці пізніше після заключення миру з Москалями. В шпиталі божевільних у Грузьському біля Конотопу перебув цілу зиму. Поволі приходив до здоров'я. Зачинав розуміти своє окруження, тільки на минулому лежала дальше чорна пляма забуття. Бачив над своїм ліжком незнане прізвище й довго іноді вдивлявся в нього, не розуміючи нічого.

Лемківський, що під його прізв'исчем лежав у шпиталі, була це людина самотна й тому ніхто

не відвідував його. Це все прибрало вигляд буденної правди й тайна оставала ненарушена...

І знову йшла з оживаючих піль весна розсіяна й пахуча. Крізь отвирані вікна впливала вечорами зелена смужка місячного сяйва й теплий легіт землі, що збуджували в темній душі сотника відруховий неспокій.

Виходив в такі вечорі на прохід до саду й довго думав про щось. Важкі котари, що закривали прожите ворушилися тільки, та не відкривали нічого за собою.

Шпитальні наглядачі обходилися з ним лагідніше, бо бачили в його обличчі нещоденню людину, та всетаки оставав для них рядовиком Лемківським, що збожеволів підчас руйнування Москви.

Часами говорив щось до себе, важив щось в руках, та ні він, ні ці, що гляділи не розуміли нічого.

Одного вечору блукав стежками в саді до пізна... Зайшов над потік, що шумів недалеко й дивився в його срібну нитку крізь залізні палі огорожі. В цей вечір затремтіли котари прожитого сильніше... Як болюча мелодія добивалася до мізку пісня минулого й розбивалася ще на темних котарах...

Його відшукано й відведено до залі. Мав гарячку. Зараз цього вечору попав у глибокий сон... Лікар не велів його будити...

Проснувся на другий день вечером.

В залі було тихо й пусто... Одна велика молочна лампа освічувала залю... Глибоко зідхнув й розглянувся...

Бачив спокійні очі лікаря, що вдивлювались в його обличчя.

Наче слаба смуга світла впливло щось в ме-
муарі його пам'яті...

Торкнув рукою білу ковру, що нею був при-
критий...

— Де я є? — спитав лікаря.

— Нічого, ви в своїх — лагідно відповів лікар.

Доглянув карточку з прізвиськом Лемківського.

— Це шпиталь? — спитав знову.

Лікар добряче всміхнувся й хитнув головою.

— А чому тут прізвисько цього? — вказав ру-
кою на вивіску.

Лікар прижнував очі:

— Так собі...

Думки Зоріва працювали майже нормально.
Поклався й замкнув очі...

З важкої мряки забуття виповзував неясний
ще образ Дори, тріскаючий мур, останній скорч
Дориного обличчя...

Снувся думкою чимраз дальше в глибіню часу,
що відкривала імляву ніч його переходу й сміх
Крукевича...

Одначе лежав спокійно. Був надто знесиле-
ний душевно, аби хоч жахнутись... Менш-більш до-
гадувався, що його почислено тут за когось ін-
шого.

Цього вечору не хотів нічого їсти й попросив
лікаря, аби дозволив йому вийти до саду.

Лікар, що бачив в нього зворот на добре, не
ставив йому ніяких перепон й не розпитував ні
про що.

Був теплий вечір. Кучерявими білими стіж-
ками стояли квітучі яблуні в потопі місячного
срібла... Повітря було перепоене лагіднім запахом
землі й квітів...

Настирливо оживали згаслі образи у великий барвний хаос...

Стояв на порозі альтани й глядів на жменьку синіх стежок, накритих темними тінями дерев...

І знову довго волочився цими стежками. Пристанув на скраю саду біля залізної огорожі й слухав шуму потока...

Поволі виринало минуле в щораз виразніший ряд і знову мучило як перше...

Так проминули два тижні.

Одного дня попросив його лікар до своєї канцелярії. Довго провірював його й говорив з ним...

Відповідав ясно, тільки дуже обережно.

Лікар поклепав його по плечах й озвався:

— Ви вже здорові... Завтра покинете шпиталь й дістанете гроші на дорогу. Куди хочете їхати?...

Задумався. Розумів тепер своє положення... Куди їхати?...

Лікар зі співчуттям всміхнувся:

— Розумію вас. Ви самотні... Та, як не маєте куди їхати, останьте тут, дам вам заняття...

Заперечив головою.

— Поїду до Дніпрельстану...

— Маєте там кривняків?

— Так — сказав байдуже.

— Як хочете, завтра ранком можете виїхати... Сьогодні теж ви вільні. Як хочете, вийдіть собі на місто...

Подякував.

Дістав цивільне вбрання, гроші на потрібні закупи й вийшов...

Старий Степан, що звичайно доглядав його, стиснув йому на брамі руку й сказав, що має для нього подаранук... Ховає на завтра.

Всміхнувся.

Йшов байдужою ходою перед себе. Старався обходити людей. Знав, що на ньому тяжить тавр злочину й не оправдував вже себе.

Спинився перед високим насипом залізничної лінії. Тут був малий гайок, що сильно жахтів свіжою зеленню й квітами черемх.

На далекому небосхилі заходило сонце. Останні мідяні проміні клались на розлоге поле, а над східнім обрієм ставав червоний місяць.

Стояв на зеленій пащині й глядів у землю. Щось тепле й солодке обхоплювало його від неї. Чув як голосно б'є серце... Незримі руки гладили його волосся...

Й дико реготався — злочин...

Западав аметистовий вечір. Залізничним шляхом шугнув поїзд, заглянувши жовтими очима в гайок і помчав у далеку просторинь...

Зорів плакав... Припав лицем до землі, що її зрадив і голосно плакав...

Гордо глядів з темного тла неба місяць... Тиша лягла на простори.

Глибокий розпучливий жаль дріжав на хворих струнах його чуття й впивався як фізичний біль у кожній фібр його тіла...

А земля шепотіла своїми великими добрими устами, опоювала теплом своїм як мати...

З білого куща нагиналися запашні галузки черемх, лагідно наче з журбою...

Очі сотника були повні сліз... Його хворе бліде обличчя сяяло в цій хвилині промінням дивної нової любови, що зросла на згарищах облуди, так нерозважно вбраної в найсвятіші шати...

Чув в собі тепер цю дивну жажду кохання,

що іноді проходить лише глухим гомоном біля цих
ніжних і слабких...

Та це був тепер тільки нечайній блиск сонця,
що цілоденну мандрівку відбуло за хмарою...

Чув, що йти в життя не може...

„Повторювати цю Кальварію?“

Підвівся й примкнув очі. Usta стиснулися
й обличчя поблідло...

„Як вернеш — не простять. Як простять —
будеш злишній. Життя для сильних“...

Схилив голову.

Десь далеко шумів біг поїзду...

Зрівноважено йшов у напрямку залізничного
насипу...

На його душі приляг спокій. Чейже остала ще
дорога покути й перечеркнення гріху...

Дві ясні плями...

Стояв на рейках зо схиленою головою.

Дві великі ясні плями й шум...

Легко ворухив волоссям теплий легіт...

„Останнє добре для Народу“...

Уста легко розхилилися...

Ще мент...

Захитався...

З усіх сторін збіглася в один пункт прозора
безвість...

На синьому тлі неба (як скажуть поети) про-
майнула тонка лукова лінія...

Поїзд прийшов до стації з малим опізненням...

— — — — —

День упокорення Москви обходжено рік-
річно з великою торжественністю... В навечеріє
свята розпливалася на філях етеру наука Круке-
вича, останні його слова, що встрягли на стяжці
фонографу в криваву ніч смерті і народин...

Вона виховувала когорти воїнів нового типу, впоювала в кров, у нерви, у кожній атом молодих — бундючний дух, що не знає покори...

В цей вечір горіли очі мільйонів молодих лицарів, тремтіло їхнє тіло в дрожі захвату й могутніла дивна спрага душ їхніх.

Освячений демонічною силою голос Крукевича напружував скупчивість й увагу слухачів до щолопка, торгав найдальшими закутинами почувань і наче залізним лезом в'їдався в тямку:

„— Не на теорії, не на філософічних висновках оперті мої слова, бо говорю це в хвилині, коли кожне моє слово потверджує — ж и т т я —

— Йдіть під стягом цих слів, а будете щасливі і буде вам добре на землі —

— Як бачите, що ворог ваш розтерзаний сварнями й коромолами, затираєте руки й користуєте з нагоди. Тямте, що це саме жде вас, якщо розіб'єте цю гармонію в своєму нутрі —

— За всякі скарби не дозвольте, аби „найменший брат“, був покривджений, бо це перший вістун дісгармонії —

— Все прирівнюйте суспільність до м'яча. Як не покладете його все буде верх і долина. Однак хай не лежить ця долина в болоті —

— Шануйте свій цілий Нарід і ставляйте Його під небо —

— Шануйте свою релігію і не ведіть з нею борні. Бо, якщо сто разів скинете її, сто разів верне —

— Будьте словні, вірні, чесні, справедливі, держіться всіх точок етики, та — в себе, на спільній платформі народного добра. Супроти інших поступайте так, як наказує вам звичайний інтерес —

— Не вірте ніколи в приятелів. Якщо помагає

вам хтось, вишукуйте в тому ж часі найслабше його місце під удар. Це вам вкоротці безсумнівно придасться —

— Не вірте в братерство народів. Якщо два народи цілуються, заносить бурею —

— Прирівнюйте братерство народів до шмінки на жіночих устах. Чим більше цілується, тим більше стирається шмінка. Виходить щось жовте, або фіолетне —

— Тямте, що інстинкт борні у народів це не фізична недуга і його не дасться вилічити, витяти, зоперувати навіть дуже радикальними середниками. Тому гартуйте стало свої м'язи —

— Одвічна жадоба змагань, це те саме, що сексуальний гін. Вона повторюється що якийсь час. Тому не вірте, що колись запанує блаженний спокій —

— Мир і спокій це видумка або людей нездатних до життя, або сліпих, або переладованих чужим хлібом шлунків —

— Одинокими правними властителями спокою і добра є ці, що їх добули —

— Отвирайте очі молодим вже в заранні їхнього життя і, якщо розказуєте їм казку про ягнятко-лебедятко й вовка-неситого, не жалійте ягнятка. Одушевляйтеся силою неситого —

— Не гартуйте молодих в пахучих зелених дебрах. Гартуйте їх у небезпеках найбільш рухливих міст —

— Не давайте молодим декаденських книжок старої нашої літератури, бо виростуть з них люди хворі й незадоволені з життя —

— Не вчіть молодих посвячуватися для дрібних справ. Говоріть їм, що одинокою великою посвятою, є посвята для Народу —

— Якщо мистецький таланти не вийде молодому наверх крізь шкіру як мід після ситної порції, не дайте йому пера до рук. Хай буде жреців двадцять і мільйон борців —

— Якщо став хтось мистцем, не допускайте його до державної служби, бо раз, пімститься це на вас, друге, пімститься це на йому —

— Не захоплюйтеся ніколи чужим мистецтвом ні культурою. Бо тоді дивляться на вас чужинці так, як ви дивитеся на сватка, що вперше прийшов до міста з роззявленим ротом —

— Якщо показуєте чужинцеві красу свого краю, показуйте йому першзавсе військові карні —

— Якщо проб'єте ворога свого і він впаде, не вірте йому. Пробийте його щераз —

— Якщо маєте зносини зо сильнішим, будьте лисом, якщо з рівним, будьте львом і лисом, якщо зо слабшим, будьте чим хочете —

— Подумайте лише, що з вами ніхто інакше не поступав —

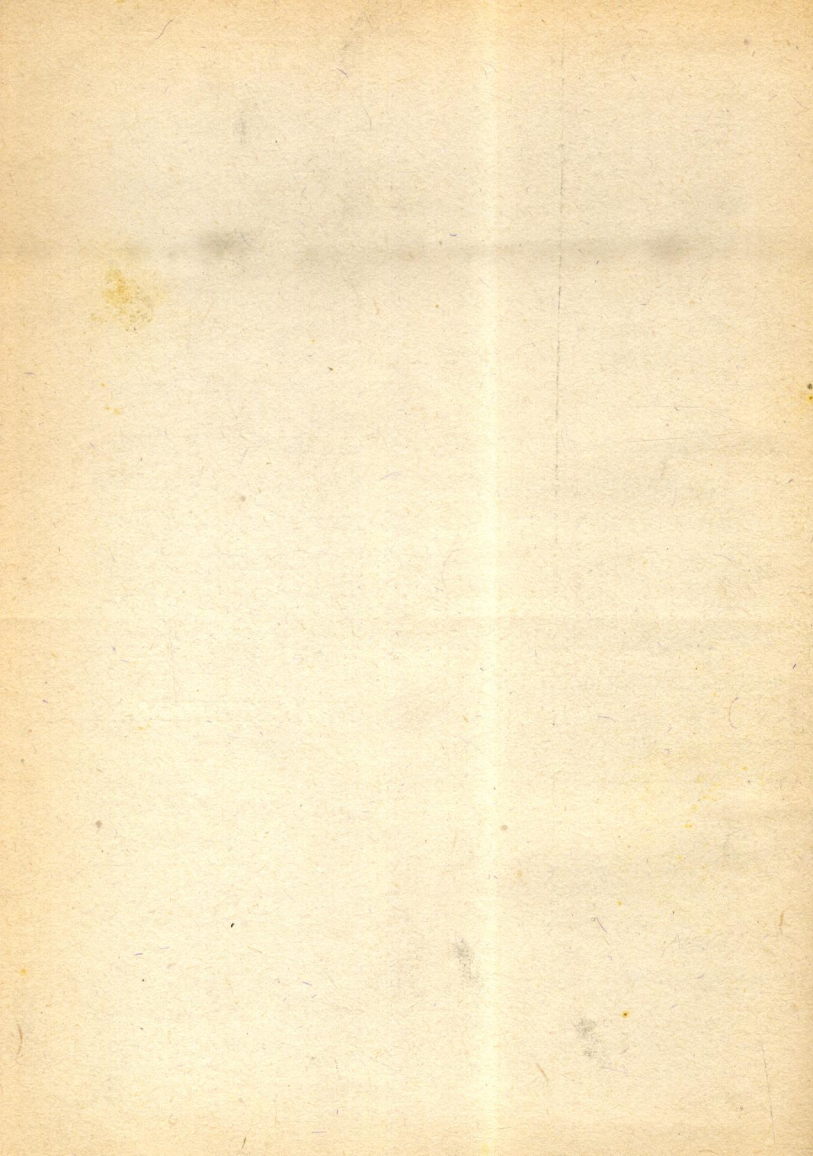
— Від віків шукали люди за людиною. Один філософ давнини шукав за людиною зо свічкою в руці в білий день. І не найшов. Сьогодні можете шукати з рефлектором, теж не знайдете. Пора перестати —

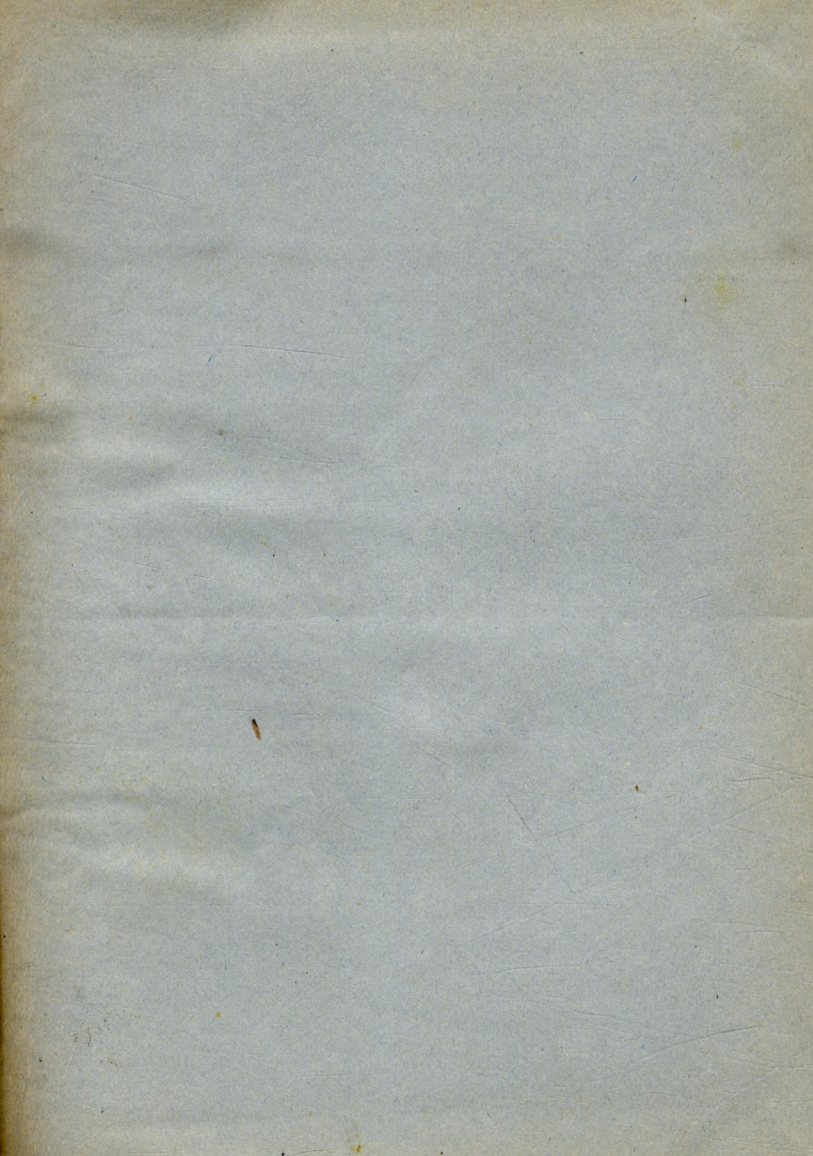
— Аналогічно до попереднього, не шукайте за народом з добрими нахилами і ясними стремліннями. Всі вони чигають взаємно на себе і горе тому, хто задивиться у фатаморгану згоди і братерства —

— Пийте, пийте ці слова всі, зберігайте музику їх у грудях ваших, а крізь віки лунатиме ваш величній клич: — НА СХОДІ — МИ !"

Переміна старого правопису, що був у рукописі на новий і швидке темпо видавання цієї повісти, були причиною залишення кількох похибок в її-ж рямках. Тому, що тип похибок майже однородний (пропущення апострофу і т. п.), не робимо, за дозволом Автора, спеціальної поправки, а попристаємо лише на оцій замітці.

ВИДАВНИЦТВО.

80 ep.

5,94
(1986)
P/1

5471

